

Consell de Direcció

Direcció

Pep Aparicio Guadas

Coordinació

Redacció

Consell de Redacció

Pep Albentosa Labuiga
Vicent Aparicio
Isabel Aparicio Guadas
Marisa Benavent Faus
Miquel Bononat
Juan Corchado
Rosa M. Falgas
Avelina Llorente
Elena Lanzarote
Dolors Monferrer Ferrando
Pascual Murcia Ortiz
Eva Navarrete
José M. Navarro
Sebas Parra
Agustí Pasqual
Francesca Salvà
Montse Solaz Latorre
Pepe Such Botella
Inma Vilatersana
Jordi Llàcer Folch

Correcció i Traducció

Sònia Blázquez
Rafel Benavent

Secretaria i Administració

Rosa M. González Conca

Consell Assessor

Consol Aguilar
José Beltrán Llavador
Joan Borja Sanz
José Antonio Durá
Jordi Garcés
Fina García Ruiz
Teresa Hermoso
Jorge Hermosilla
María Ángeles Llorente
Juanjo Llorente Albert
Ángel Marzo
Vicent Mas
Marita Macías, Fund. Hugo Zárate
Jaume Martínez Bonafé
Francisco Martínez Salvà
Ramón Paredes
Joan Pérez Albero
Manuel Rodríguez
Xaro Romano
Joan M. Senent
Jordi Vallespir

Disseny i maquetació

Xavi Sellés i Pep Aparicio

ISSN: 1575-9016

Dipòsit legal: V-5125-2000

Quaderns d'Educació Contínua

Centre de Recursos i Educació Contínua

C/. Noguera, 10 • 46800 Xàtiva

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais

<http://www.dge.uem.br>

Amb la col·laboració del **Gabinet de Promoció i ús del Valencià**
Ajuntament de Xàtiva
Regidoria de Cultura

(Quaderns d'Educació Contínua no es fa responsable de les opinions dels col·laboradors de la revista.)

Sumari

Portada

María José Torrente

Pepa

Acrílic sobre llenç.

70 x 50 cm

Propietat de l'autora

Editorial • 4

Carpeta: Formació al llarg de la vida i qüestions de sexe-gènere

La pedagogia de la diferència sexual

Ana Maria Piussi • 5

CECEVIM: Un Model d'Intervenció per Eradicar la Violència Masculina a la Llar

Antonio Ramírez • 19

El conflicte entre els sexes en el treball

Lia Cigarini • 26

Algunes reflexions sobre el poder de les dones als centres educatius

Empar Blat Gimeno i Geno Morell Gregori • 34

Contínua

Sobre la relació de gènere i treball en el feminisme

Roswitha Scholz • 45

Persones i territoris

Reflexions d'un «matrimoni de la tercera edat»: Una pedagogia de la raó, l'esperança i la passió

Ana Maria (Nita) Freire entrevistada per Carmel Borg i Peter Mayo, Universitat de Malta • 67

La autobiografia

Maria Milagros Rivera Garretas • 80

El Programa Hòmens per la igualtat: d'home a home

Antonia Asencio • 86

Els recursos naturals com eines en el procés d'educació i formació de persones adultes: el taller d'educació ambiental

Jordi Tormo i Santonja • 93

Construir un altre món des de l'educació

Carme Miquel • 100

Investigacions

Relacions de gènere i desenvolupament

Maria Jesús Vara, Universitat Autònoma de Madrid • 107

Arxiu

Llibres • 119

Webs • 124

Dialògica • 125

Com participar en els Quaderns d' Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 8 a 12 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que dividisquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.

- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.

- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.

- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.

- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Correu electrònic: crec@dva.gva.es / www.dva.gva.es/crec

Editorial

*La pedagogia de la diferència sexual**

Ana Maria Piussi

No és fàcil donar compte en pocs minuts de la nova perspectiva femenina sobre l'educació que s'ha obert pas en els últims anys a Itàlia amb notable èxit, i que és coneguda amb el nom de pedagogia de la diferència sexual.

Ja en el curs dels anys setanta, també a Itàlia, si bé en menor mesura respecte d'altres països europeus i d'enllà els mars, les dones - educadores, investigadores, sindicalistes, polítiques- van plantejar com a tema el significat de la presència femenina en el món de la instrucció, intentant individualitzar les formes pedagogicopolítiques més idònies per a modificar eixe món en benefici del nostre sexe. El més alt èxit del treball d'aquells anys fou el desenmascament del caràcter universalista de l'educació neutre-masculina, la seua pretensió de servir com model educatiu per a estos dos sexes. I al costat de la penetració crítica dels sabers i de les pràctiques educatives, les dones han acompanyat la recerca d'un major protagonisme i d'una més àmplia llibertat per a la dona en l'escola.

Els camins mampresos en aquells anys foren substancialment dos. El primer és la via de la pedagogia antisexista i emancipadora, assumint com a paradigma i unitat de mesura el subjecte masculí que interpreta el ser dona com un desavantatge social, desavantatge

* Traducció de Maria Milagros Rivera Garretas i Miquel Bononat

que seria possible superar adaptant les dones al masculí i perseguint, també a través de l'educació la igualtat i la intercanviabilitat dels papers sexuals socials. Esta via, que es va traduir en la lluita contra el sexisme i la discriminació de la dona en el camp de la instrucció, no va tindre en aquells anys una àmplia difusió al si de l'escola i de la universitat, però hui està a punt de ser reactivada per la política institucional-governativa de la igualtat d'oportunitats formatives (accions positives), que mira per la *sex equity through education* (igualtat sexual a través de l'educació) també a través de la institucionalització dels Estudis de la Dona en l'escola i en la universitat.

La segona via abandona el paradigma de l'opressió i la lluita contra la discriminació. El descobriment de la identitat femenina, feta possible gràcies a una investigació autònoma entre dones, ve de fet acompanyada per l'assumpció d'una posició d'estranyament respecte dels focus institucionals de transmissió cultural, donant inici a la recerca d'espais educatius per ser, sostrets a les lògiques homologadores masculines. Per tant, esta segona posició ha sigut expressada preferentment al marge de les institucions mixtes, en focus separats i autònoms de la intel·lectualitat femenina, com a grups, centres culturals, biblioteques i llibreries de dones, que a Itàlia foren molt nombrosos i vivaços i van afavorir una àmplia producció intel·lectual femenina en quasi tots els camps del saber. Al si de les institucions formatives mixtes, esta segona postura va donar vida a poques, encara que significatives, experiències d'educació en dones adultes, i a pràctiques d'autoconsciència amb les alumnes al si de l'escola.

Ambdues vies es caracteritzaven per l'esforç d'alliberar la dona de la inferioritat decretada pel sexe oposat i de presentar-se com a subjectes, no ja com a simples objectes, de la investigació cultural i de la transmissió educativa. Cap de les dues ha proporcionat al nostre sexe avantatges o beneficis referits a una lliure existència social, ni ha permés superar la dicotomia cos/ment, dins/fora, privat/públic, a les moltes dones presents en l'escola com educadores i com alumnes. La perspectiva emancipacionista de fet ens ha integrat en el món masculí requerint-nos no obstant a canvi l'adaptació als seus models i a les seues regles i per damunt de totes, l'adaptació a la regla segons la qual en la nostra societat, al marge de la família, la diferència sexual no tindria cap significat. L'altra perspectiva, la del feminisme separatista, ens va ensenyar a conèixer i a viure l'originalitat i el valor de la nostra identitat com a dones, però no ens ha assenyalat el mode de traduir en la realitat social -eixa en què cada dia ens trobem per a viure i treballar- l'experiència, el saber i el valor de ser dones. Inclús per a aquelles entre nosaltres que havíem madurat una consciència femenina, el resultat va suposar retrobar-nos interiorment escindides i en perenne conflicte, per exemple, entre el fet de ser dones i el fet de ser educadores «neutres», i el no saber eixir de la situació d'inadaptació, d'inseguretat, de falta d'originalitat, de dependència: en una paraula, de bloqueig de les nostres energies, capacitats, desitjos. De fet, en la realitat social, al marge de la família

i de llocs exclusivament de dones, el ser dona recau en la insignificança, es convertix una vegada i una altra en una particularitat enutjosa i que ens sentim obligades contínuament a justificar, o a oblidar i fer oblidar. No es tracta de quelcom merament psicològic, i ni tan sols el resultat de la discriminació femenina que som víctimes. En realitat es tracta d'un fracàs que no depén essencialment de la injustícia social, és a dir, d'allò que la societat (patriarcal) vol en contra nostra, sinó que té més que vore amb allò que nosaltres volem i que no som capaços de realitzar. Les nostres justes pretensions sobre el món, el que la Llibreria de les Dones de Milà ha anomenat «desig de triomfar», ens produïxen temor i ens bloquegen precisament en no trobar instruments per a aconseguir satisfacció en una realitat social que no preveu una paraula i un desig de dona, modelada en la seua totalitat sobre la paraula i el desig masculins. En esta societat, per a una dona que no vulga renunciar a les seues pretensions sobre el món, als seus projectes i desitjos, l'únic camí viable sembla adaptar-se a les regles donades, posar-se sempre «a l'altura de...», a costa no obstant d'anul·lar una part fonamental de si mateixa – la seua ser dona –, espentant-se fins inclús arribar a despreciar el seu sexe, allunyant-se dels seus congèneres. I en este esforç de contínua adaptació, que d'altra banda no permet mai salvar allò que ens diferencia de l'home, es roman imitatives, rígides, conformistes; es perd l'originalitat, la competència, el coratge, en altres paraules, el plaer i l'estar a gust amb allò què s'és i amb el que es fa. Sense la integritat de la pròpia experiència, que és condició per a poder inscriure's en la societat de la millor manera, la mediocritat i el fracàs són quasi inevitables.

Des d'esta consciència, conquistada en la pràctica política de les relacions entre dones, va sorgir el projecte polític de la diferència sexual, que consistix essencialment a canviar la societat de mode en què en ella tinga curs el que una dona és i vol ser, i que per tant consistix en la creació de la subjectivitat femenina.

Esta perspectiva política es va obrir fa alguns anys a Itàlia, per la tasca de la Llibreria de les Dones de Milà i posteriorment també de la Comunitat Filosòfica Femenina Diotima, de la qual forme part, i ha arrossegat després de si a gran part del món de les dones, dins i al marge de les institucions. Hui per hui és visible i està creixent una presència social femenina autònoma en molts camps; en el camp del dret, entre les educadores, les sindicalistes, les periodistes, les polítiques.

Insistisc sobre l'aspecte polític de la perspectiva de la diferència sexual, també en el que vaig convindre al camp formatiu, perquè en ell es troben els elements de major novetat i fecunditat respecte dels precedents moviments de lluita de les dones.

La política de la diferència sexual no assumix ja com a referència central la discriminació i la injustícia social que sofrixen les dones i en conseqüència ha desplaçat el seu interès des de la lluita de reivindicació de majors drets i igualtat d'oportunitats per al nostre sexe, cap a l'afirmació d'una existència social lliure de les dones en un món comú. Existir lliurement en

Des d'esta consciència, conquistada en la pràctica política de les relacions entre dones, va sorgir el projecte polític de la diferència sexual, que consistix essencialment a canviar la societat de mode en què en ella tinga curs el que una dona és i vol ser

Millorar la relació amb l'home fer-la més bella i més justa, serà llavors una conseqüència més i no l'objectiu, perquè és la nostra llibertat la que garantix la igualtat entre els sexes, no al revés.

tots els àmbits de la societat -no sols per tant dins de grups separats de dones, que han sigut els nuclis de l'autenticitat femenina, a l'abric, no obstant això, de les relacions socials- només és possible si esta societat es transforma en força de la nostra iniciativa, de manera que en ella es puga inscriure materialment i simbòlicament l'experiència humana femenina en la seua integritat, així com la masculina. Ambdues en la seua necessària parcialitat. Esta perspectiva ens permet eixir del dilema entre tindre força en la confrontació social i el ser fidels a la nostra identitat com a dones, i ens permet per fi conjugar el terreny de l'emancipació amb el de la diferència, a través de les oportunes mediacions.

De tal manera s'ha regirat l'esquema clàssic de cert feminisme que considera essencial la relació home/dona amb la finalitat de fer-la més justa i millor, concebent les relacions entre dones com el mitjà per a arribar a eixe objectiu. De fet hem deixat d'assumir com a punt de referència principal, encara que negativament, la relació amb l'home, i considerem central en el projecte polític i en les nostres existències individuals la relació «dona amb dona», perquè només d'esta pot sorgir un significat independent de l'existència femenina, és a dir la nostra llibertat. Millorar la relació amb l'home fer-la més bella i més justa, serà llavors una conseqüència més i no l'objectiu, perquè és la nostra llibertat la que garantix la igualtat entre els sexes, no al revés. De fet, creure que la igualtat amb l'home pot portar-nos a gaudir dels béns que gaudixen els hòmens entre ells la llibertat, porta engany, com la història de l'emancipació ens ha ensenyat. Al contrari, només si som lliures podrem gaudir plenament dels drets i dels béns que la societat ens ofereix, entre els quals estan la cultura i la instrucció. Per açò les autores del llibre *Non credere di avere dei diritti* (No cregues tindre drets) consideren que tindre interlocutores amb autoritat és més important que tindre uns drets reconeguts. Volguera ara explicar breument algunes idees que han guiat la nostra pràctica política en el món de l'escola.

La primera afecta a la nostra concepció de la llibertat, que no consistix a augmentar els drets i els mitjans de les dones individualment o del nostre gènere en el seu conjunt, i ni tan sols a gaudir de major llibertat de moviments dins dels límits ja donats i que l'altre ha definit. Esta idea tradicional, que inspira la política de lluita pel reconeixement dels drets i per la millora de la nostra condició, o el que és el mateix, la política de les reivindicacions i de les vistoses i aparents manifestacions, nosaltres la substituïm per una llibertat com a transcendència i com a independència simbòlica.

En quin sentit transcendència? En el sentit de la seua pròpia realització, mantenint-se fidel al fet de ser dona; la paraula «transcendència» indica ací el moviment d'eixida d'un mateix, de traducció d'un mateix des de la indefinible intimitat fins a l'existència en el món, el naixement del subjecte femení (no per casualitat l'últim llibre de Diotima es titula *Mettere al pelat il-ltre pelat* (Portar el món al món). A este moviment d'objectivació, d'afirmació en el món de la llibertat femenina, correspon, en l'esfera d'allò simbòlic i de la interioritat, la significació independent de ser dona. En conseqüència, llibertat com a independència simbòlica respecte de l'home.

Per més que la independència material i econòmica siga important, en realitat pensem que la vertadera independència és de caràcter simbòlic, al punt que una dona pot ser i romandre lliure encara que es deixe mantindre per un home. És la llibertat que posseïm quan no tenim necessitat de l'home -i per tant no ens dirigim a ell per a obtindre el que és essencial per a la nostra vida-, açò és, saber qui som, què volem, quin és el nostre valor, com ens comportem en el món, etc. Pel que fa a l'essencial, no hem d'esperar res de l'altre sexe, encara que puguem rebre molt d'un home i, en alguns casos -com en el cas de tindre fills-, hàgem de rebre d'ell. Este aspecte essencial, que és el sentit que té de si cadascú i la capacitat d'enfrontar-se al món, només pot procedir, per a una dona, de la seua pertinença al gènere femení, més concretament, d'altres dones. Per açò diem que una dona, entre ella i el món necessita una mediació femenina, i amb base en este aspecte ens conduïm en la nostra vida pràctica. Encara hui, després de decennis de feminisme, no hi ha moltes dones disposades a buscar en els seus congèneres una mesura de si mateixes i un reflex valoratiu. Moltes pensen encara que les regles masculines són suficients també per a les dones i es jutgen a si mateixes i als seus congèneres sobre la base de regles i criteris masculins, donant com resultat que sovint les dones semblen pitjors que els hòmens. O bé algunes altres segueixen pensant que entre dones no són necessàries regles i que les relacions dins del nostre sexe poden basar-se en l'espon-taneïtat. Així, per exemple, en el primer cas, se seguix jutjant les dones en l'escola segons les mesures i els paradigmes masculins; o bé, en el segon cas, una s'absté totalment de jutjar les nostres alumnes i en general les nostres congèneres, creient d'esta manera estar garantint la llibertat del nostre sexe. Els fets ens diuen que cap d'eixes posicions és vàlida. Recórrer a regles masculines o la falta de regles pròpies, convertix de fet en improductives, i sovint decidament invisibles i salvatges, les relacions entre dones. Amb raó Irigaray veu com comesa essencial de les dones civilitzar les relacions al si del seu sexe (i en conseqüència les relacions amb l'altre), dotar-se de regles i criteris de juí, en altres paraules, d'un ordre simbòlic i social. Que les relacions entre dones oscil·len entre els dos extrems de la fusió-acceptació incondicional i de l'odi-enveja-ingratitude no és reductible a raons psicològiques, però s'explica per la debilitat de les relacions socials entre dones i per la falta d'un ordre propi. D'altra banda, esta debilitat és un aspecte estructural i constitutiu del món patriarcal, o el que és el mateix d'eixe món que es va constituir per mitjà de la destrucció de les genealogies femenines (en el seu significat simbòlic, no en la seua realitat natural) i sotmetent totes les relacions socials de la dona a les genealogies masculines.

Si la debilitat de les relacions entre dones en la societat és una de les causes principals de la subordinació femenina, llavors ni els béns materials ni els drets reconeguts són suficients per a combatre esta subordinació. Per això precisem de les nostres pròpies regles de convivència, per a donar vida a un món comú de les dones (Rich 1979); necessitem un ordre social i simbòlic que ens corresponga i ens oferisca mesures i criteris d'orientació per al nostre pensar,

Que les relacions entre dones oscil·len entre els dos extrems de la fusió-acceptació incondicional i de l'odi-enveja-ingratitude no és reductible a raons psicològiques, però s'explica per la debilitat de les relacions socials entre dones i per la falta d'un ordre propi.

Al si de la relació educativa, esta perspectiva ens permet mirar-nos a nosaltres mateixes, adultes i mirar les nostres alumnes en la nostra i en la seua pròpia individualitat i diversitat, també de valor, sostraient-nos de la quantificació masculina que categoritza el nostre sexe en: o totes les dones o l'excepció.

jutjar i actuar amb fidelitat cap a nosaltres mateixes. Un ordre simbòlic no construït com a reacció davant de l'altre, perquè açò ens manté encara en l'horitzó de l'home: com succeïx quan, per a combatre l'opressió, ens imaginem una llibertat entesa com a absència de vincles, o ben quan en rebutjar l'autoritat i la jerarquia, neguem qualsevol dimensió de verticalitat en la relació amb les altres i el món. Més prompte un ordre simbòlic generat, autònomament, per les mateixes relacions entre dones, i en primer lloc per eixes relacions de precedència/descendència que traduïxen socialment el segment genealògic mare/filla i que conserven la seua potència simbòlica, multiplicant-la. Afrontaré a continuació este punt, particularment fecund per a redefinir les pràctiques educatives.

Torne ara a la independència simbòlica. Quins avantatges ens han permés la presa de distància i el retraure-nos respecte de l'ordre masculí, i assumir les relacions entre dones, la força i el saber que es generen en el seu interior, com a fonament de llibertat femenina? En línies generals, ens ha permés convertir la diferència sexual, de mera constatació factual (estar sexuades així i no d'una altra manera) històricament mal valorada, en una realitat generadora de sentit i de valor. I el sentit i el valor de ser dona es poden articular i diversificar lliurement en funció que circula al si de les seues relacions concretes. Per això no ens sentim ja vinculades a definicions preconstituïdes de ser dona, i tampoc no fem referència, en el contacte educatiu amb les noves generacions, a una suposada -per inexistent- identitat femenina única i compacta, una identitat col·lectiva de gènere, perquè esta a més representa el producte històric de la nostra subordinació, a l'home. Per això, no lliguem el nostre projecte pedagògic a qualitats específiques de les dones- no importa si psicobiològiques o historicosocials- que nosaltres, i a través de nosaltres la societat, tindríem el deure de valorar i promoure, com d'altra banda voldrien certes posicions preses al si del món de les dones, també suggerides per anàlisis recents (veja's Gilligan 1992). Perquè el sentit lliure de la diferència consistix en no trobar-se vinculades a determinats continguts, modes de ser, qualitats específiques, encara que estiguen considerades positivament, i a poder disposar autònomament de tot el que forma part i pot formar part de la condició humana. Per tant, no proposem un model únic, alternatiu als tradicionals del ser i del fer-se dones.

Al si de la relació educativa, esta perspectiva ens permet mirar-nos a nosaltres mateixes, adultes i mirar les nostres alumnes en la nostra i en la seua pròpia individualitat i diversitat, també de valor, sostraient-nos de la quantificació masculina que categoritza el nostre sexe en: o totes les dones o l'excepció. Alliberant-nos d'estes interpretacions masculines, unívokes i totalitzadores, ens vam atorgar la possibilitat de crear un autèntic circuit de comunicació i de potenciament entre dones, un circuit de reflex valoritzador i de reconeixement, que només és realitzable en la relació concreta amb algunes dones de carn i os, de veritat, i no amb l'estereotip social del gènere femení o de la dona excepcional.

EL SIMBÒLIC

L'ordre social masculí, entremetent-se en les relacions entre dones, les fa difícils i quasi sempre plenes de maldat. De fet, la llei del pare separa la mare de la filla i transforma progressivament l'amor d'ambdues en odi i ressentiment. En les societats patriarcals, les relacions entre dones no es pensen: s'abandonen a la casualitat, és a dir, al mig de la confusió afectiva i del desordre psicològic. Açò explica perquè les relacions entre dones, des de la de la mare, estan tan carregades d'emotivitat i d'interpretacions psicològiques. Però no sols es tracta de dificultats psicològiques: falta, o és insuficient, un pla simbòlic adequat que permeta alliberar de la immediatesa i la insignificança les relacions entre dones. I la construcció d'este pla simbòlic és obra col·lectiva de dones, una obra política i social al mateix temps, que ens permet trobar paraules i representacions acords a la nostra experiència, en què llenguatge i afectivitat no estiguen separats, com en el pla simbòlic masculí. No obstant això, no es tracta només de donar un nom. Perquè tal fidelitat siga possible, hem de reactivar positivament la relació amb la mare, l'origen de la nostra sensibilitat, que com a origen, representa la font del discurs. I afronte així la tercera idea.

Per a una dona, la possibilitat d'un espai simbòlic que li permeta pronunciar-se mantenint-se fidel a si mateixa, o el que és el mateix, que li permeta ser subjecte de discurs, és inseparable de la possibilitat que té de reconèixer-se a través d'una altra/altres.

LES RELACIONS ENTRE DONES: MESURA I MEDIACIÓ

Per a una dona, la possibilitat d'un espai simbòlic que li permeta pronunciar-se mantenint-se fidel a si mateixa, o el que és el mateix, que li permeta ser subjecte de discurs, és inseparable de la possibilitat que té de reconèixer-se a través d'una altra/altres. A través de la mediació d'una altra, la dona pot tornar a si mateixa i amar-se com a subjecte. No obstant això, quina ha de ser l'articulació de les relacions entre dones, per a evitar la fusió/confusió i que cada una pugui conèixer els seus propis límits i allò que la distingix de l'altra? Estes relacions es configuren segons dues coordenades cartesianes: sobre l'eix vertical està la relació de la filla amb la mare, sobre l'horitzontal la relació de la dona/filla amb les altres dones. La coordenada vertical es projecta sobre l'altra, que és com dir que la relació amb la mare prefigura la que es tinga amb altres dones. Si la primera és confusa, confusa serà la que es tinga amb altres dones; i si és clara, així serà també en el segon cas. A més també la relació de verticalitat amb la mare, si es realitza positivament, pot repetir-se i fer-se productiva amb les altres dones. Això serà el que permeta la creació de «el simbòlic», com a espai autònom femení propi i com a forma de distanciament entre dones; això permet l'explicitació de mesures adequades per a poder conèixer-se i conèixer el món. Ací residix tota la importància política de la relació mare/filla, com a matriu de qualsevol relació amb altres dones, amb si mateixes o amb el món. Donar forma a la relació mare/filla és per tant una qüestió política, no psicològica: de fet es tracta d'inscriure visiblement esta relació en les formes de la vida social, des del llenguatge al dret, a la religió, a l'educació, etc., és a dir, en l'ordre simbòlic social. Açò significa reconèixer i activar entre dones no sols la solidaritat -germanor*- que indubtable-

La proposta de la pràctica de la disparitat ha provocat escàndol entre les dones, habituades com estan a acceptar la regla masculina segons la qual, amb excepció de la mare, totes les dones són iguals, que en resumits comptes és un altre mode de dir que cap té valor.

ment ha sigut preciosa encara que insuficient- sinó també la disparitat. La disparitat es convertix en forma política quan s'accepta reconèixer l'existència de diversitat entre dones, també la diversitat de valors, i es comprén que donar valor a una altra significa valorar-nos a nosaltres mateixes i valorar el nostre gènere.

La proposta de la pràctica de la disparitat ha provocat escàndol entre les dones, habituades com estan a acceptar la regla masculina segons la qual, amb excepció de la mare, totes les dones són iguals, que en resumits comptes és un altre mode de dir que cap té valor. En el rebuig de la pràctica de la disparitat participa a més el fantasma de la mare opressiva i el temor de vore reproduïdes les jerarquies masculines. I no obstant això, la pràctica de la disparitat, a la vista dels fets, s'ha demostrat fecunda, perquè ens ha permés crear entre nosaltres una trama de relacions fortes, socialment visibles i significatives, en les diverses articulacions de la realitat social. Donar preferència a algunes de les nostres congèneres en què reconeixem una majoria, i unir-nos a elles per a fer triomfar en el món nostres desitjos i els nostres interessos al si dels contextos concrets en què ens trobem per a treballar- el partit polític, el sindicat, la professió, el tribunal, l'escola, etc. - ens ha permés de tant en tant expressar la nostra força i modificar la realitat existent en el nostre benefici. I açò en el present, sense esperar reforma, lleis, reconeixement de drets, intervencions des de l'alt..., sovint sense suports materials o econòmics. Hem donat vida a una forma de separatisme dinàmic, a xàrcies de relacions preferencials entre dones directament dins de les realitats mixtes, en les seus i en les institucions culturals, professionals, d'organitzacions polítiques i socials, multiplicant les comunitats femenines a les universitats, a l'escola, als centres de poder, en el mateix govern de la societat. I en els últims tres anys, esta pràctica política ha fet possible la constitució, en quasi una trentena de ciutats italianes, de grups de dones que «eduquen en la diferència» en l'escola i en les universitats, treballant de mode autònom respecte de les instàncies institucionals (ministeris, comités, per a la igualtat d'oportunitats, jerarquies escolars i acadèmiques), sabent també utilitzar de la millor manera els recursos existents, amb intel·ligència i passió, encara que sense actituds prometeïques i malgastament d'energies.

Hem descobert la necessitat d'una mediació femenina en la relació amb el món i hem transformat la necessitat espontània de confiar-se a una dona major (la mare real o simbòlica) i d'unir-se a les pròpies congèneres, en una modalitat autònoma, política, d'accés al món. Atribuir autoritat i valor a una altra dona, reconeixent-la com qui pot legitimar socialment el nostre desig i interès allí on volem fer-los valdre, significa reconèixer-la com a medidora fidel entre nosaltres i el món: en ella trobem un terme de contrast, una mesura de nosaltres mateixes i del nostre valor, una intèrpret, una defensora i jutgessa en els compromisos entre nosaltres i el món. Açò suposa redissenyar el sistema de referències del nostre pensar, jutjar, actuar...crear un nou ordre, una diferent configuració lògica i simbòlica de la realitat. En altres paraules, operar una revolució simbòlica, que serà l'essencial de la transformació de la

realitat. Este ordre està organitzat al voltant de la figura de la mare simbòlica, que representa el valor i la potència femenines, encarnats bé en una dona, bé en una altra, però que de totes maneres circula en l'àmbit social. Perquè este ordre es puga constituir, reforçar, transmetre, no ha de perdre's la matriu simbòlica femenina, com sovint ha succeït històricament, sempre que l'altre sexe ha pres possessió de la força, de la grandesa, del saber de la dona, fent desaparèixer la seua matriu femenina, perquè ni les mateixes dones han sabut mantindre's fidels a la seua pròpia genealogia de pensament i de paraula.

Inclús quan les nostres relacions amb una altra/altres se circumscriuen a l'àmbit privat, al psicològic, al casual, poden donar lloc a felices il·lusions de cooperació entre dones, però si no es fan visibles i significants, perden la seua força subversiva: la de donar vida a una sociabilitat femenina en què les nostres diverses inclinacions, capacitats, aspiracions, es puguen desplegar al màxim i convertir-se en productores de força i de valor.

Per tant, l'essencial de la nostra pràctica política és cuidar i fer productives les relacions entre dones, considerar-les un recurs insubstituïble de força personal, d'originalitat mental, de seguretat social. Cuidar les relacions entre dones significa donar crèdit i un espai per a escoltar les nostres congèneres en les coses de tots els dies, però sobretot en les coses que són essencials per a nosaltres; significa prendre-les i prendre'ns seriosament, donant prioritat a les seues paraules, als seus desitjos i interessos, respecte dels masculins. També significa sotmetre a juí, i per tant d'elegir i mostrar preferències, les seues paraules, els seus gestos, sense deixar-los caure en la insignificança i en la indiferència de la falsa igualtat, ja que açò li lleva valor, i en conseqüència ens el resta a nosaltres i al nostre sexe. D'esta manera també les relacions vinculants i de dependència entre dones, que són necessàries per a la nostra llibertat individual i col·lectiva, perden el seu caràcter casual i d'arbitri i el seu excés de càrrega psicològica, perquè responen a una autèntica economia d'intercanvi, de compromís, d'aliança, entre interessos específics.

EDUCAR EN LA DIFERÈNCIA

Donar forma social a les relacions entre dones també en el món de l'educació, perquè en este tinga el seu devenir la llibertat femenina; en açò ha consistit la nostra pràctica política d'estos anys. Esta pràctica ha reactivat en nosaltres les educadores el desig d'entregar-nos a la nostra professió i ens ha suscitat la passió d'educar les xiquetes i les jòvens, d'educar-les per si mateixes i no amb un altre com a punt de referència.

En relació educativa amb elles hem obert al femení l'espai simbòlic de la verticalitat, que és la dimensió de la majoria, de l'esdevindre, sense la qual no es pot concebre l'educació. Ja no acceptem que l'espai simbòlic de la verticalitat estiga encarnat pels hòmens, per les autoritats i models masculins, perquè en esta verticalitat les dones, preses d'una en una, acaben per perdre's.

Cuidar les relacions entre dones significa donar crèdit i un espai per a escoltar les nostres congèneres en les coses de tots els dies, però sobretot en les coses que són essencials per a nosaltres

Treballem per a arribar a ser a ulls de les nostres alumnes una primera figura d'esta verticalitat simbòlica (la segona en realitat, després de la mare... però açò ha fallat en ocasions, subordinant-se al pare). En comptes de seguir proposant a les nostres alumnes la via del «neutre», la llei i el logos patern com a vies d'accés al món, a l'àmbit simbòlic i al coneixement, hem decidit convertir-nos per a elles en autoritats simbòliques i fonts d'autorització perquè siguin plenament fidels a si mateixes en el món, afavorint al seu torn tota la seua desitjosa energia tant en el camp de l'aprenentatge com en el de la construcció del coneixement. Amb plena consciència de com per a una xiqueta, per a una dona jove, entrar en el món a través del món de les mares no representa una entre diverses possibilitats, sinó una necessitat. És la necessitat, política i pedagògica al mateix temps, que siguin dones les que ensenyen a les dones.

El drama femení residix que ningú ens ha ensenyat a fer-nos dones sent fidels al nostre sexe; és esta una ensenyança que cap home, per molt intel·ligent i il·lustrat que siga, ens pot garantir. Les xiquetes arriben a l'escola amb una estructura de la personalitat ja deformada, a causa de la carència de formes simbòliques per part de la mare. En el gènere humà la mare ja no és la font primària d'adaptació positiva al món, ni qui activa la funció simbòlica. De les mares reals, les xiquetes reben escassos signes de comportaments pròpiament femenins; al contrari, reben, deprenen la desvalorització del seu sexe o les formes de la seua neutralització. Per tant, per a les dones, la mare (una dona) és qui pot llevar la paraula, la qual cosa ha fet en multitud d'ocasions, però també l'única que pot restituir-se-la.

Conscients que entre una dona i el món és necessària una mediació fidel, o el que és igual, femenina, estem treballant perquè les xiquetes i les joves puguin entrar en el món venint precedides i assistides per una autoritat social del seu sexe. No es tracta de l'autoritat neutra que ens ha sigut conferida per la institució escolar, que ens demana que siguem imparcials i que respectem el principi d'igualtat (que en realitat és un fals universalisme). En el seu lloc es tracta de posar en joc una altra forma d'autoritat, que deriva del fet d'assumir com a significant nostra diferència sexual i que ens permet fer productiva la comuna pertinença de sexe amb les estudiants, les col·legues, les superiors, les mares, etc. En conseqüència, una autoritat que s'inscriu en l'ordre simbòlic social femení.

Nosaltres hem tornat a omplir de contingut semàntic el concepte d'autoritat. L'autoritat és un fet simbòlic: se substància en el gest de la dona-educador que accepta ser «mare simbòlica» de l'alumna, i en el gest de la pupil·la que accepta i reconeix tal autoritat. I ja que estos dos gestos fan referència a un orde simbòlic femení que els transcendeix i els dona plena significació, els fa eficaços, l'autoritat suposada en joc ix de l'intercanvi particular o de l'institucional, presentant-se amb el seu valor social, públic, però dirigit a la dona. Açò transforma la relació educativa, passant de ser una relació institucional regulada per codis masculins, o bé una relació particular-amistosa, a ser una relació social que fa referència a regles nostres.

En l'escola, la relació de disparitat amb els/les nostres alumnes està totalment inscrita en l'esfera institucional carregada ja d'una preestablerta autoritat. Negant justament esta autoritat preestablerta, no caiem no obstant en l'error de negar la disparitat, que ve donada per una exclusió generacional i cultural que no es pot obviar...però intentem fer-la productiva per a fer emergir i circular el valor femení, exercitant la nostra autoritat magistral de dones i, per tant, el nostre poder de «fer créixer» segons el significat etimològic d'auctoritas (augere). Com a educadores hem abandonat el model tecnològic-meritocràtic, que ens ha impedit vore l'existència d'hòmens i dones i deixar brollar el valor i la potencialitat d'estes últimes en la seua pròpia originalitat. Però també ens hem distanciat del model del «maternatge», que comporta una dedicació, una acceptació incondicional, l'amistat i complicitat privada amb les nostres alumnes i que preveu, en el treball didàctic amb el grup-classe, el presentar-se «democràticament» sobre el mateix pla de les estudiants, segons una estructura horitzontal que nega tota diferència de valor i evita tota forma de sanció, inclús de valoració, interpretada com opressiva.

Hem eixit de l'òptica de la imparcialitat o d'ocupar-nos indistintament de tots o de totes, i hem explícitament plantejat el nostre treball sobre el principi de la preferència per les del nostre sexe. Considerem les relacions amb les altres dones (col·legues, mares, estudiants, administradores, expertes, polítiques) prioritàries i treballem perquè passen de ser privades a ser socials, de manera que la complicitat o la solidaritat de gènere es traduïska en un vincle o pacte explícit, que els desitjos o projectes d'una o de diverses es precisen i es facen visibles, i que de tant en tant es declare quin és el plantejament, l'objecte de l'intercanvi, i quines són les regles i els subjectes del compromís. Açò permet que la majoria d'algunes siga productiva per a totes... i que es puga jugar fort, fent circular pel cos social el valor femení. D'esta manera ens estem fent subjectes, compromeses entre nosaltres mateixes, al si del nostre sexe, per a adquirir una força de compromís davant del món: i per açò estem educant a les més jòvens. En el treball didàctic, la preferència pel nostre sexe, practicada i nominada, es traduïx a afavorir la component femenina de la classe, trencant les regles «neutres» de la institució. Esta preferència consistix a prestar particular atenció, i en un àmbit propici per a això, a les xiques, en dirigir-se a elles amb ofertes i preguntes especials per a valorar-les; no obstant això, no respon a l'exigència de restablir l'equilibri amb la part masculina, segons la lògica compensatòria de les accions positives i de la igualtat formativa d'oportunitats, perquè llavors les alumnes podrien vore's afavorides indistintament pels i les educadores. En canvi, es tracta de comunicar el feliç i orgullós sentit de pertànyer al gènere femení, i açò és el que l'educadora transmet i que només ella pot transmetre. I d'esta manera, inclús les relacions de precedència/descendència, les genealogies femenines simbòliques, adquirixen un espai en què fer-se visibles, una inscripció social.

La preferència per les alumnes sobre el pla didàctic, fins ara s'ha vingut expressant, des del preescolar fins a la universitat, de dos modes complementaris: en la classe mixta, presen-

tant particular atenció a les xiques, és a dir, atenent-les, animant-les, explicant-los, donant-los espai per a la paraula i l'expressió, una oferta d'estímul cultural...inclús autèntiques unitats didàctiques construïdes per a respondre a les seues exigències. I a més creant en el transcurs de l'any activitats diferenciades per sexes. Una solució, esta, no prevista pel nostre ordenament didàctic, però que s'ha demostrat fecunda per a significar una diferència, la femenina, que s'ha de cuidar en la seua pròpia originalitat, valorar i mostrar en la seua potencialitat, fora de perill de la intromissió masculina. Hem evitat que els grups de dones soles es transformaren en espais gueto amb l'única funció consoladora de donar eixida al desig de parlar, de ser escoltades i acceptades pels seus propis congèneres. Al contrari, en moltes experiències realitzades ha sigut possible evitar la recaiguda en les comunes misèries femenines, convertint estos moments en els marcs privilegiats de producció i circulació del simbòlic femení, d'aprenentatge, de valoració de competències i desitjos...en una paraula, llocs de grandesa i autoritat femenines.

I açò gràcies a la qualitat de les relacions activades en el seu si. Estes, establertes amb les alumnes, amb cada una i progressivament amb totes, han sigut vives, empàtiques, però evitant la confusió emotiva i la identificació substitutiva; perquè l'acceptació de les més joves, de les seues vivències i desitjos, no es convertix en una indulgència amb baixes pretensions i desitjos indefinits que l'empeny a menystindre's a si mateixes i al seu propi sexe. De fet, les nostres estudiants demanen afecte explícitament, i implícitament que se les valore. Sense eludir la primera demanda, no obstant ens centrem a potenciar la seua subjectivitat femenina i a afirmar el seu valor, exigint el màxim d'elles, encara que oferint a un temps tota la riquesa i grandesa que som capaços. Amb elles pretenem instaurar un «pacte ètic i intel·lectual» (Rich 1979), que ens obliga a assumir una responsabilitat educativa sense alliberar-nos de ser jutjades, i a elles a respectar amb honestat i rigor els compromisos adquirits. La via que indiquem és la pràctica de la disparitat i la construcció de la relació genealògica. Per això ens comprometem a afavorir, també en les relacions entre les estudiants, comportaments valoritzadors, mostrant els avantatges recíprocs que d'ells es deriven: de manera que enveja i competència es dirimisquen positivament, en comptes de caure en inclinacions misògines o en demandes insistents de «justícia i de «igualtat» que porten a una anivellació per baix. Considerem important que l'admiració i l'emulació entre coetànies, que sovint intervenen espontàniament, no es deixa a la casualitat. Per tant, ensenyar el reflex valoritzador també entre coetànies forma part de les comeses explícites de la nostra ensenyança. Però sobretot els ensenyem a unir-se a altres dones per a rebre autorització i força per al seu projecte en el món, mostrant, inclús per mitjà del viu exemple de les relacions de disparitat practicades entre adultes, que l'obligar-se a altres no és un factor de depressió del jo, sinó al contrari, un mitjà de potenciament del desig i l'energia cognoscitiva. Així intentem (re)construir el fil, massa sovint interromput, de les genealogies simbòliques femenines, ensenyant a trans-

formar l'odi i la ingratitud per la mare en un reconeixement cap a la dona major, i a fer-se hereves de la riquesa i de les tradicions femenines. Este punt és particularment important en el camp de l'aprenentatge, perquè apropiat-se de la riquesa de pensament i de paraula d'una altra dona sense furt. Sense aprofitar-se i sense ressentiment, no és pràctica corrent entre dones, ni tan sols entre les més joves. I en conseqüència els ensenyem a seguir en l'admiració i el reconeixement explícit de les fonts femenines de la cultura que van deprenent, i van desenvolupant en elles la capacitat de fer-se hereves i seguidores, no simples imitadores silencioses de la paraula autoritzada d'altres.

Açò contribueix a crear i reforçar un camp de referències i de vincles elegits i respectats també en la construcció del coneixement, en l'aprenentatge. Posar en contacte a les més joves amb les genealogies femenines de vida i de paraula significa donar una substància preciosa al circuit de valoració femenina activat en la relació didàctica. El contacte amb el pensament i la paraula de dones que ens han precedit en la història operant en un registre de llibertat, de fet afavorix en les xiques la interiorització de mesures d'una sobirania femenina en el món: esta representa la millor defensa contra la seducció de l'ordre patriarcal i de la cultura masculina, a la qual llavors es fa possible aproximar-se amb comoditat, des d'una posició d'independència simbòlica.

Les estem habituant a allunyar-se de la visió de l'altre/home i de la seua paraula, i a més a més sense ignorar-los, i a atendre al seu propi amor per la llibertat.

Si des de sempre el destí femení pareix consistir a haver de complaure l'home (Rousseau) som conscients que esta coacció per a adaptar-se a les expectatives socials, negant la pròpia identitat, ha pogut resistir fins hui en dia perquè s'ha encarnat en la fantasia femenina que consistix a imaginar-se complementària a l'altre. Nosaltres les adultes hem experimentat i seguirem experimentant en les més joves quines conseqüències comporta acceptar la visió de l'altre, la seua paraula, el seu pensament, com a principis d'estructuració de la nostra personalitat i de la nostra experiència vital. L'única eixida possible per a una dona, des de les més precoces edats, resulta ser la fuga cap a la imaginació, el somni, la fantasia compensadora, que paralitza l'energia vital i no permet intel·ligència i desig, mesurant-se amb la necessitat d'allò real segons les nostres mesures i criteris, intensifiquen la nostra relació amb el món. Es convertisquen en energies productores de món.

La inseguretat de les xiques, inclús en el camp de l'aprenentatge, inclús tenint indubtablement reflexos psicològics, té no obstant les seues arrels en la falta o pobresa d'una simbologia femenina. La percepció de si mateixa com absent naix del fet de no poder disposar d'imatges valoritzadores de si mateixa, de punts d'orientació, de mesures pròpies. Per este motiu, els programes la finalitat dels quals és reforçar el jo psicològic de les xiques, per a millorar les seues motivacions per a deprenre i la seua participació en la vida escolar, es revelen insuficients.

La inseguretat de les xiques, inclús en el camp de l'aprenentatge, inclús tenint indubtablement reflexos psicològics, té no obstant les seues arrels en la falta o pobresa d'una simbologia femenina.

Perquè els beneficis de la llibertat femenina, entre els quals podem assenyalar la seguretat, la comoditat, el desig de conèixer, l'originalitat mental, es facen realitat en les nostres alumnes, els estem ensenyant a unir-se a les altres dones, empenyent-les a reconèixer que tindre en consideració no significa adaptar-se passivament; i per tant ensenyem a comprometre la seua llibertat amb les altres dones.

Les estem animant a no negar, ni tampoc a sobrevalorar els impediments externs que ens vénen del món masculí... animant-les a entendre que la llibertat interior, la que depén de nosaltres mateixes, és molt més escassa que l'exterior: per tant hem de treballar, nosaltres i elles, sobre esta última, de manera que els obstacles externs no es transformen en impediments interns, en automoderació.

Autoritzant-les les ensenyem a autoritzar-se en el seu propi desig de dependre, a posar en joc lliurement els seus propis desitjos, a definir i realitzar els seus propis projectes. I a través de la nostra visió valoritzadora i enjudiciadora, les ajudem a delinear-se a si mateixes, a prendre consistència i forma, deprenent a conèixer els seus propis límits, inclús la seua pròpia potència, i a reconèixer els elements de constricció del món extern, però també la potencialitat en ell present, sense eludir-los en la fantasia d'una realitat inexistent i sabent mesurar els uns i les altres (límits i potencialitats) sobre el propi projecte, que llavors resulta realitzable. Així les estem ensenyant a afrontar el món amb una conducta que nosaltres en Diotima anomenem de realisme extrem, que significa saber conjuguar el tamany del desig amb la capacitat de tindre en compte amb lucidesa la realitat, de manera que de seguida es faça el que es puga, sense perdre's en fantasies. I precisament este realisme extrem ens ha permés en estos anys obtindre avantatges socialment visibles en l'escola i en la universitat. Es tracta, per exemple, de la creació de la Comunitat Filosòfica Femenina Diotima, en la Universitat de Verona, que ja des de fa sis anys treballa amb nombrosos coneixements socials i acadèmics, desenvolupa activitats i iniciatives seguides per estudiants de l'un i l'altre sexe i per col·legues masculins, però que opera segons el principi del valor primari de les relacions entre dones. I són les diferents experiències educatives, d'educació sexuada, realitzades en moltes escoles italianes, o les nombroses iniciatives de posada al dia de les educadores que hem aconseguit realitzar exclusivament a través de la força produïda per les relacions de vincle i de confiança entre dues o més dones: una força que ha sabut produir i imposar noves regles d'acord amb els nostres interessos, regles de llibertat femenina, i d'acord amb institucions que pel seu compte no preveïen tal llibertat.

*CECEVIM: * Un Model d'Intervenció per Eradicar la Violència Maculina en la Llar***

Antonio Ramírez

Introducció

La violència a la llar és un problema epidèmic a tot el món. A Llatinoamèrica entre el 15 i 49% de les dones reporten haver sofert violència física de les seues parelles¹. Aquestes estadístiques ens plantegen moltes preguntes a les quals tenim molt poques respostes. Açò es deu al fet que cada acte de violència és molt complex atés que inclou moltes variables diferents com les característiques personals, socials, culturals, nivell de desenvolupament de la relació, etc. És clar que no és possible pensar a crear una societat democràtica i digna quan la meitat de la humanitat està sent oprimida en la seua vida quotidiana per la persona més pròxima a ella.

Partirem en aquest article per plantejar la definició de violència intrafamiliar, per a revisar després les causes d'aquesta violència i proposar una estratègia d'intervenció per a eradicar-la.

Definició de Violència

Per a poder establir les bases d'anàlisi és necessari definir què volem dir per violència intrafamiliar. Violència intrafamiliar és quan algú de la família (home)^{***} fa quelcom per a doblegar la voluntat d'una altra persona (dona) per a usar els seus recursos en benefici de qui controla i domina. Per a controlar i dominar l'altra persona és necessari invadir els espais d'una altra persona sense el seu permís o acords tot causant un desequilibri en la persona que està sent dominada. Dones que han sofert violència de les seues parelles reporten sentir-se com si estigueren en un camp de concentració en què poden ser castigades en qualsevol moment i que qualsevol indicació d'independència és castigada². Per això considerem la família com el primer sistema d'imposició de rela

* Centre de Capacitació per Eradicar la Violència Intrafamiliar masculina.

** Traducció de Rafel Benavent

*** Ens referim a homes violents perquè el 95% dels actes de violència són perpetrats per barons.

¹ Morrison, Andrew y Loreto Biehl. Eds. (1999) El Costo del Silencio. Violencia Doméstica en las Americas. Washington DC. Banco Interamericano de Desarrollo.

² Jones, Ann. (1994) Next Time She'll Be Dead. Beacon Press.

cions socials jeràrquiques i per tant violentes. Açò ens indica que cada acte de violència és calculat per a causar determinada reacció de la persona violentada, que bàsicament és acceptar les condicions de l'agressor sense qüestionar-lo.

Cada acte de violència té una seqüència molt específica que generalment és la mateixa i que comença amb violència emocional i culmina amb violència física.

Violència emocional

La violència emocional és fer quelcom calculadament o per omissió per a ferir els sentiments de l'altra persona i traure-la de l'equilibri. Aquesta és la violència més danyosa perquè no és tangible i s'exerceix quotidianament tot robant-li seguretat, estabilitat i energia a la persona que la rep. Un exemple de violència emocional és no tenir en compte les decisions de l'altra persona, per exemple, si la dona vol anar al cine i l'home vol anar al futbol, ell decideix comprar les entrades per ambdós sense consultar-la. Així assumeix que la dona sempre ha d'ajustar-se als desitjos, temps i gustos de l'home. Açò li demostra a la dona que l'home s'interessa més per ell mateix que per mantindre una relació equitativa, i açò la fa dubtar del seu valor i les seues capacitats el que la manté desequilibrada i preguntant-se què ha fet malament.

Violència Verbal

Quan la violència emocional no és prou perquè la dona es deixi controlar, l'home avança a ser violent verbalment. La violència verbal és usar paraules i sons per controlar l'altra persona. Hi ha tres formes de violència verbal; Cosificar, Menysprear i Amençar. Cosificar és dir-li noms que li lleven el seu valor com a persona, per exemple; «ets una puta», «estúpida», etcètera. Menysprear és invalidar les seues potencialitats i les seues característiques, per exemple; «no tens intel·ligència», «no serveixes per a res», «només dius favades», etcètera. I amenaçar que és prometre ser violent en el futur; «si em deixes et mate», «la pròxima vegada que faces quelcom et pegaré més fort», «si t'arribe a veure amb un altre els dos me la pagareu».

Com podem veure novament la intenció de la violència verbal és atacar l'altra persona internament per a llevar-li la seua capacitat i seguretat en ella mateixa.

Violència Física

La violència física té dues formes; al voltant i contacte. La violència física al voltant inclou copejar objectes, tirar portes, conduir el cotxe a gran velocitat, esgarrar la seua roba, etcètera. La violència al voltant produeix la destrucció de recursos, però també és una amenaça perquè l'home suggereix que pot arribar a cometre aquesta violència directament a l'altra persona. La violència física de contacte és qualsevol invasió del cos de la dona, inclou espentes, estirons de cabell, calbots, ús d'armes com ganivets o pistoles i finalment la mort. En un estudi que es

³ A Study of Family and Domestic Violence Homicide Cases in San Francisco. San Francisco Commission on the Status of Women. (1993)

va fer en San Francisco es va trobar que el 67% de les dones que van morir de forma violenta van ser mortes per les seues pròpies parelles o algú amb qui havien tingut una relació³.

Violència Sexual

La violència sexual és obligar la parella a portar a terme una activitat sexual sense el seu permís i contra la seua voluntat. Aquesta violència és molt més comuna del que ens imaginem i desgraciadament no hi ha molta investigació sobre aquest tema, però sabem que danya profundament la persona violentada.

Causas de la Violència Intrafamiliar: Tres Bases d'Anàlisi

Per a entendre i crear intervencions amb hòmens que són violents amb les seues parelles, el model CECEVIM té tres bases: anàlisi feminista de gènere, ecologia i espiritualitat.

Anàlisi Feminista de Gènere

Aquesta proposa que la causa de la violència intrafamiliar és l'estructura jeràrquica amb pactes patriarcals⁴ en què el baró i el que és masculí s'assumeix com el prototip del que ha de ser una persona i per tant es pren com a superior, especialment a la dona que se suposa inferior⁵. Aquesta estructura produeix identitats excloents per a dones i hòmens. Aquesta divisió d'identitats es basa a separar els i les individus com si foren diferents i aquesta és la primera forma de divisió d'humans i humanes en què els hòmens se suposen més forts, intel·ligents, independents, valuosos i els amos de tots els recursos de la naturalesa. En aquesta divisió els hòmens es comparen amb les dones que se suposen dèbils, no intel·ligents, dependents, amb menys valor i que no són ames dels recursos, incloent els propis. En aquesta forma les dones es consideren com «les altres», les que són diferents⁶. Aquesta divisió genera expectatives de com els i les individus han d'actuar, pensar, desitjar, expressar, interactuar i concebre's a si mateixos i mateixes depenent del gènere a què pertanyen. A les dones a Mèxic només se'ls permeten determinats papers socials que són; mare-esposa, presa, puta, monja o boja⁷. Per a l'home els papers socials són; espòs-proveïdor, jutge i botxí, doner-independent, respectat com un déu i el perfecte.

Aquestes expectatives culturals no sols s'adopten com a costum, sinó que es converteixen en la base d'identitat i per tant en la cosmologia pròpia dels i les individus. Açò és convé als pertanyents al gènere masculí, perquè se'ls permet no responsabilitzar-se de la qualitat de les relacions humanes i els permet usar els recursos de les dones per al seu propi benefici. I pel que fa a les dones se les ha de forçar a pertànyer al gènere femení i açò s'aconsegueix només per mitjà de violència. Específicament, la violència en la parella és la forma d'assegurar que cada dona adoptarà el seu paper genèric com a subordinada. En aquest sentit l'estructura i funcionament de la família és la primera forma d'assegurar la imposició d'aquesta estructura

⁴ Amorós, Celia. (1985). *Hacia una Crítica de la Razón Patriarcal*. Barcelona, España: Anthropos, Editorial del Hombre.

⁵ Lagarde, Marcela. (1990). *Los Cautiverios de las Mujeres*. UNAM, Mexico. Lagarde, Marcela. (1996). *Género y Feminismo*. Horas y Horas, Espana.

Ramirez-Hernandez, Felipe Antonio. (2000) *Violencia Masculina en el Hogar*. Editorial Pax, México.

Dobash Emerson and Dobash Russell. (1979) *Violence Against Wives*. The Free Press. N.Y.

⁶ De Beauvoir, Simone. *The Second Sex*.

⁷ Lagarde, Marcela. (1990) *Idem*.

jeràrquica d'opressió de gènere, o siga, de mantindre la supremacia dels barons sobre les dones i aquesta estructura és la base de les societats modernes.

Resulta evident que per a eradicar la violència masculina cap a la parella és necessari canviar les cultures i les societats jeràrquiques. Açò, tanmateix, no es pot fer sense canviar les cosmologies i les subjectivitats dels i les individus. Per açò, és necessari canviar les cultures jeràrquiques i les subjectivitats individuals, o siga, com cada persona adopta o rebutja els preceptes culturals i es defineix a ella mateixa. Açò requereix que cada individu i individua decidisca com dirigir-se cap a altres persones, o siga, quin tipus de relació social desitja tindre, quina cultura promoure per a si mateixa i les persones que l'envolten, i quin tipus de cosmologia crear-se per a ella mateixa; o siga, que es conceba com a creadora de la seua pròpia història⁸ en aqueix moment.

Ecologia

L'aproximació ecològica ens permet entendre com un ser humà arriba a formar-se una subjectivitat i una cosmologia per tal com tot organisme viu en un determinat context que l'ajuda a definir-se⁹. Considerem cinc espais bàsics que tot organisme requereix per a sobreviure: els espais interns; físic, intel·lectual i emocional, i els espais externs; social i cultural.¹⁰

L'espai físic és el cos i la seua interacció amb al medi ambient per mitjà dels sentits. L'espai intel·lectual és la forma de processar i assimilar el que es va percebre amb els sentits, per mitjà de codis establerts pel grup on va créixer l'individu. L'espai emocional és la forma interna d'avaluar les experiències per mitjà dels sentiments. Aquest últim espai és la base de supervivència de tot organisme, ja que li permet decidir si quelcom és perillós perquè dol o és satisfactori perquè causa alegria. L'espai social són totes les interaccions de fronteres amb altres persones i l'espai intel·lectual són les formes de processar les experiències d'acord a codis establerts pel grup social.

És clar que els espais que tenen major influència en el i la individua són els espais externs ja que són els més necessaris al principi de la vida. Sense l'espai social, qualsevol ésser humà moriria immediatament. Perquè l'espai social funcione adequadament, es necessita de l'espai cultural que proveeix els codis necessaris per a mantindre la comunicació, i per tant el funcionament adequat entre els i les participants. El problema de l'espai cultural és el que no sols estableix els codis de comunicació, sinó que també estableix la identitat dels i les individus basat en la pertinença al grup genèric.

La cultura suggereix que per construir la seua masculinitat els hòmens han d'adoptar els espais externs com si foren interns, o siga acceptar i mantindre relacions socials jeràrquiques, usar el seu espai físic o el seu cos com una font de control i domini, acceptar i usar la cultura com el seu propi espai intel·lectual o pensament, i allunyar-se del seu espai emocional. Tenim llavors els hòmens que adopten aquesta estructura genèrica, estan ecològicament desequili-

⁸ Freire, Paulo. (1971). *Pedagogy of the Oppressed*. NY: Herder and Herder.

⁹ Bronfenbrenner, Uri. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press..

¹⁰ Ramirez Hernández, Felipe Antonio. Idem

brats perquè no saben el que senten, no tenen alternatives pel que fa al pensament i no saben com usar el seu cos sense violència o almenys competència.

Per exemple, quan els hòmens arriben al programa per primera vegada i els preguntem per què estan assistint, ens diuen que és una equivocació que ells «mai no han sigut violents amb les seues parelles» i que «sols vénen per a llevar-se de problemes legals o per convèncer la seua parella que ells estan disposats a fer el que siga necessari perquè elles no els abandonen». Açò ens indica que encara que siga obvi que han sigut violents, ells es convencen intel·lectualment, o siga, pensen que ells no han comés violència. Quan diuen que «només li van donar un calbot a la seua dona» estan acceptant com a natural que el seu cos es pot usar com una arma i que mesuren la força amb què colpegen. I el més interessant és que molts d'aquests hòmens no senten remordiment pels actes de violència que cometien amb les seues parelles, i açò ens indica que estan allunyats del seu espai emocional, o siga que no senten dolor per causar-li dany a altres persones a qui diuen amar. Aquests hòmens al principi no veuen com es danyen a ells mateixos.

L'anàlisi ecològica ens permet d'una banda eixir de judicis morals sobre la violència, perquè cap persona és completament roïna o bona. Quan pensem en algú com a totalment roïn o criminal assumim automàticament que aquesta persona no pot canviar perquè la maldat seria una part innata de la seua personalitat, sense tenir en compte que aquestes conductes violentes i criminals són depreses en el grup social on es desenvolupa l'individu. Considerem llavors que existeixen si més no dues parts dels i les individus, la imatge social que s'usa per a interactuar amb altres persones, en el cas de l'home una identitat d'Autoritat sobre la parella, i el Jo Real, que és la força creativa que ajuda els i les individus a sobreviure adequadament. Aquest Jo Real és innat perquè està basat en les necessitats bàsiques i individuals de cada persona. La identitat social és construïda a partir de l'aprenentatge i de l'adaptació que l'individu porta a terme per a ser acceptat en el seu grup sociocultural. D'aquesta forma, la identitat social és repetitiva i establerta pel medi ambient que domina en moltes ocasions les tendències naturals de les persones. Generalment hi ha una lluita entre les expectatives socials i les necessitats individuals com ho mostren comentaris de participants en el nostre programa d'intervenció. Molts dels hòmens diuen no voler ser violents amb les seues parelles, però les condicions amb què es troben els obliguen a haver d'actuar amb violència. La gran majoria dels hòmens que participen en el nostre programa diuen que se senten culpables i avergonyits d'haver sigut violents amb les seues parelles. Aquests exemples ens mostren com les expectatives socials que «l'home ha de mantindre controlada la seua dona» a tota costa, s'oposen a les seues tendències naturals de no agredir a algú a qui diuen amar. El problema és que es valora més la identitat genèrica social que el Jo Real de cada persona.

Des d'una visió ecològica podem veure que els organismes busquen un nivell superior o

Les solucions a la violència de l'home en la llar són com veiem un canvi de l'estructura sociocultural on les dones tinguen els mateixos drets i accés a recursos que els hòmens. Açò no obstant no és prou, es necessita que cada home i dona decideixi no acceptar les identitats de gènere i trobe formes de relacions més equitatives.

més còmode de funcionament amb el seu medi ambient i el Jo Real és la forma d'anar buscant i trobant aquesta comoditat i estabilitat.

Espiritualitat

El gènere crea identitats tan arrelades que en llevar-les els hòmens senten que es queden buits i açò els causa por per no poder suportar la incertesa. L'espiritualitat (que res no té a veure amb la religió) entesa com el suport d'un poder superior¹¹ per a sobreviure allò que s'ha desconegut, és la forma d'assegurar que cada individu en procés de canvi té dins d'ell la capacitat de deixar anar conceptes molt profunds sense ser danyat. És la forma d'obtenir un perfecte equilibri intern i extern. L'equilibri intern requereix sentir-se constantment en l'emoció de plàcid, i l'equilibri extern és quan entenem que tots i totes som interdependents i que per tant quan danyem una altra persona ens estem danyant nosaltres mateixos. Cada u entén aquesta espiritualitat com millor li convé.

Proposta d'Intervenció

Les solucions a la violència de l'home en la llar són com veiem un canvi de l'estructura sociocultural on les dones tinguen els mateixos drets i accés a recursos que els hòmens. Açò no obstant no és prou, es necessita que cada home i dona decideixi no acceptar les identitats de gènere i trobe formes de relacions més equitatives.

Per aconseguir açò proposem que cada home entenga els codis culturals que el porten a ser violent amb la seua parella, que s'adone quins codis està usant per a resoldre la tensió i fricció de la situació. Els codis genèrics masculins dicten que cada vegada que un home es troba amb una situació, l'ha de destruir. Per això, quan les dones no accepten ser subjugades, i es rebel·len a servir i a acceptar l'home com a autoritat¹², els hòmens les destrueixen perquè senten que no van a poder sobreviure sense ser aqueixa autoritat. Aquesta autoritat no existeix en realitat, sinó que és un rol que l'home adopta i que en realitat va en contra de la seua necessitat ecològica de supervivència, docs només allunya la seua parella. Deixar aquesta il·lusió d'autoritat i acceptar que la parella té els mateixos drets que ell, és el primer pas de la solució a la seua violència. Aquests són nous codis que porten a aquests dos a crear una cultura diferent de dignitat i democràcia en la parella.

La societat genèrica patriarcal promou la invasió dels espais de la dona perquè se suposa que aquests pertanyen a l'home. D'aquesta forma els hòmens usen els recursos de les dones per al seu propi benefici sense consideració del que elles desitgen o opinen. Per això considerem la violència intrafamiliar un problema de control i domini dels hòmens cap a les dones.

El nou espai social està basat en l'intercanvi de fronteres per mitjà d'acords. Aquest intercanvi necessita ser negociat i el fet de cohabitar amb una persona no li dóna dret a l'altra a

¹¹ Tomado de "Alcohólicos Anónimos.

¹² Dobash Emerson and Dobash Russell. (1979) Idem.

assumir que els seus espais es poden compartir sense el seu permís. Aquest procés d'intercanviar fronteres per mitjà d'acords és intimitat que és allò oposat a la violència.

Per a arribar a establir aquests dos nous espais externs, és necessari també canviar els espais interns o siga intel·lectual, físic i emocional. L'espai intern que és més fàcil canviar és l'intel·lectual perquè en entendre com els codis culturals el van influenciar, aquesta influència es pot rebutjar i crear noves formes de pensament basades en el que la persona desitge.

L'espai físic canvia quan el cos de l'home deixa de considerar-se com un instrument de competència i destrucció o siga com una eina d'imposició jeràrquica i per tant violenta. Els codis culturals definixen un home com muscular, ràpid, àgil i sexual, criticant tot cos que no tinga aquestes característiques com a lleig i indesitjable. Quan s'accepta el cos com un agent d'intimitat en compte de violència, el cos es concep i s'usa en forma diferent, més prop de les necessitats ecològiques.

L'espai emocional és el més difícil d'entendre per als hòmens, però és el més important per a deixar de ser violent i per a sobreviure adequadament. Aquest espai realment no es pot canviar perquè és part de l'estructura genètica de tot organisme. Quan un home oprimeix aquest espai al mínim és quan es torna molt perillós. En entrevistes amb hòmens que mataven sense consideració es va trobar que aquests no sentien dolor ni empatia en matar una altra persona¹³.

Entendre i activar aquest espai és fonamental per deixar de ser violent. Per a fer açò es poden revisar els impactes que sofreixen les parelles per la violència dels hòmens i açò els permet reconèixer que no sols les estan destruint sinó que s'estan destruint a ells mateixos. En reconèixer aquests impactes, els hòmens activaran el seu Jo Real o el seu sentit de supervivència i per tant estaran motivats a deixar de ser violents. És fals que es puga convèncer un individu a deixar de ser violent, cada agressor necessita convèncer-se a ell mateix de la necessitat de deixar de ser violent.

Tots aquests canvis produeixen una nova identitat i una nova societat on tots i totes les participants poden desenvolupar les seues capacitats al màxim sentint suport, reconeixement i satisfacció. Açò ens porta a tots i totes a reconèixer que és possible crear societats democràtiques, justes i dignes, on l'important és promoure el benestar i la satisfacció per a totes i tots.

L'espai emocional és el més difícil d'entendre per als hòmens, però és el més important per a deixar de ser violent i per a sobreviure adequadament.

¹³ Gilligan, James. (1992) Violence: our deadly epidemic and its causes. G.P. Putman. NY.

El conflicte entre els sexes en el treball

Lia Cigarini¹

La feminització del treball

Les dades estadístiques sobre l'augment de l'ocupació femenina a Itàlia, Europa i als Estats Units les coneix ja tot el món.² Es pot dir amb seguretat que el creixement de la població activa a Europa des de fa almenys deu anys es basa en l'explosió de la taxa d'activitat femenina. La revista anglesa *The Economist* conjectura, en un article de 1996 titulat *Tomorrow's Second Sex*, que, en un futur pròxim, el nombre de dones amb treball superarà el d'homes.³ Quant als Estats que formen part de la Unió Europea, cal assenyalar en especial el cas britànic. Les dones britàniques superen els seus connacionals en la carrera: entre 1981 i 1996 es van fer amb dos terços dels nous llocs professionals de perfil alt (300.000 llocs nous de treball especialitzat de 450.000) i han superat ja els homes en el treball dependent (els homes són 11. 236.000, les dones 11. 248.000).⁴

A Itàlia, les treballadores no han sobrepassat els homes com a la Gran Bretanya; però també ací hi ha un fort increment de l'ocupació femenina malgrat l'estancament del mercat de treball.⁵ Ho confirmen els informes Censis de 1998 i 1999, que assenyalen entre els "fenòmens positius" del bienni 1996/1997 i 1997/1998, el creixement de la taxa d'activitat i de la taxa d'ocupació de les dones.⁶ És significatiu, en aquest sentit, allò que s'ha comprovat a Llombardia: mentre que els empleats han baixat, de 1995 a 1996, de 2. 265.000 a 2. 258.000, les empleades han pujat de 1.398.000 a 1.414.000.⁷ El treball femení dependent augmenta, però augmenta encara més el treball autònom de les dones, ja siga el de les professions (advocades, metgesses, arquitectes, etc.), ja siga el de les xicotetes empreses.⁸ A Europa, les dones han creat un terç de les noves empreses i, als Estats Units, la majoria. Són les dones les que creen xicotetes empreses tant en el

¹ He discutit aquest text amb Maria Marangelli, Tiziana Vettor, Oriella Savoldi i Vanna Chiarabini. Ha estat publicat en "Democrazia e Diritto" (febrer 2000) i traduït de l'italià per Maria-Milagros Rivera Garretas; i Joan Pérez Alberó per al valencià.

² F. Chelli-L. Rosti, Un'analisi sui flussi nel mercato del lavoro, en "Politica economica" XIV-3 (diciembre 1998); F. Rapiti, Lavoro autonomo, lavoro dipendente e mobilità: un quadro statistico sull'Italia, en S. Bologna-A Fumagalli, eds., Il lavoro autonomo di seconda generazione, Milà: Feltrinelli, 1997, p. 176.

sector de serveis per a persones com, més recentment, en el de serveis per a empreses, un sector considerat líder.

Podem dir, doncs, que es tracta d'una tendència irreversible caracteritzada per un fort afany d'estudi i de creixement professional/personal. Ja que, des de fa anys, l'escolarització de les dones en els països industrialitzats (però el mateix fenomen s'observa també en altres llocs, l'Iran, per exemple) és més alta que la masculina.

Deia al principi que ja és corrent parlar de feminització del treball. Però quan el grup d'investigació del treball, nascut a Milà fa sis anys per iniciativa meua, de Maria Marangelli i de Maia Bigatti, aleshores sindicalistes de la FIOM llombarda, vam citar per primera vegada el canvi, vam ser criticades durament: *us deixeu confondre per les dades de Milà i de Llombardia, en la resta d'Itàlia la història és una altra*. Cite aquest fet només per a dir que molts/es sindicalistes, polítics, investigadors/ores **no** veien aquesta modificació de la realitat perquè al treball femení se li apliquen, mecànicament, les categories de la discriminació, de la marginalitat, de la desocupació, etc. I, encara hui, molt pocs s'adonen que aquest és el canvi central de la nostra societat. Seria suficient per a entendre-ho, observar el descens demogràfic que s'ha produït a Itàlia i en altres països europeus com Espanya. Aquest descens té repercussions evidents en l'economia, en la composició de la classe treballadora (la necessitat cada vegada major de treballadors estrangers), en el concepte de família i en la concepció que de si mateixos tenen dones i homes. De la mateixa manera que la feminització dels oficis i de les professions, per exemple la d'advocat, jutge o arquitecte-urbanista, està modificant el dret, la forma urbana, l'organització del transport, etc.⁹

Es lamenta el descens demogràfic sense reconèixer el que podria significar, o siga una modificació del desig femení i, en conseqüència, la necessitat de repensar l'organització del treball.

Es tracta de la mateixa censura exercida durant segles contra el cos, la sexualitat, i els desitjos del cos femení. En el segle XIX, com és sabut, la cultura burgesa va refinar aquesta censura codificant una dona ideal i irresponsable. En aquest sentit, va ser precisa la denúncia d'Ibsen a "Casa de nines". Fa trenta anys, el feminisme *va ser la rebel·lió contra aqueixa censura del cos, dels desitjos i de les possibilitats femenines efectives —censura exercida també per mitjà de la ciència— més que contra discriminacions residuals d'una ciutadania incompleta (com pretén el feminisme d'Estat)*.

Jo no negue la fatiga, l'explotació i el patiment de les dones en el treball. Però, a més d'açò, hi ha un patiment més concret i, potser, més sentit, a causa del mode de treballar, al mode de concebre el treball i a la codificació científica d'aquests models. Em ve al cap, per analogia, la psicoanàlisi amb la seua teoria de la sexualitat masculina/femenina que negava un desig femení independent del fàl·lic (masculí). No hem de menysprear l'autoritarisme que exerceix la ciència quan no té en compte l'experiència viscuda en primera persona, experiència negada o, pitjor encara, anul·lada. Però qui la viu, segueix vivint.

³ P. Plet y D. Barberis, *I numeri delle donne. Analisi del mercato del lavoro*, "Via Dogana" 37 (maig 1998) 6-8.

⁴ L. Paolozzi-A. Leiss, *Un paese sottosopra, 1973-1996*, Milán: Pratiche, 1999.

⁵ P. Plet y D. Barberis, *Ob. cit*

⁶ Informe Censis 1998 y 1999.

⁷ Informe Censis 1998.

⁸ Informe Censis 1999. E. Biella, assessor de Formaper en la Cambra de Comerç de Milà, sosté que el treball femení ha crescut el 3%, mentre que el masculí el 1,2%, en els anys noranta. En termes semblants, vegeu les recents dades Istat sobre el treball autònom femení a Llombardia: *Lombardia, secondo l'Istat disoccupazione sotto il 5%*, en "L'Unità" 26.7.99.

⁹ T. Paquot, *L'architetto, l'urbanista e il cittadino*, en "Le monde diplomatique. Il manifesto" 20 novembre 1999. Tambien: Id., *Les femmes architectes*, en "Lunes" 7 (1999), y el dossier *Feminin* de la revista "Urbanisme" 302 (1999).

Basant-me en aquestes consideracions, jo dic que es perfila un nou conflicte entre els sexes: encara poc practicat i res o quasi res pensat, certament, però ja latent i sentit. Intentaré esbossar alguns dels seus termes.

El treball es feminitza

En realitat, les dones estan entrant en tots els sectors del treball i, en particular, donada la seua major escolarització, en els d'evolució ràpida: terciari avançat i serveis, en els que no intervé la força física sinó l'ús de la intel·ligència, les relacions i la capacitat de comunicació.

Aquests sabers relacionals són, sense cap dubte, necessaris en el nou model de producció, dominat per la informació i per la comunicació. Pose un exemple: dels tres milions de llocs de treball nous creats a Europa en els últims anys, un milió està format per treballs anomenats relacionals. No és d'estranyar que quasi tots hagen estat ocupats per dones.

És de sobra conegut que la societat reconeix les dones —i les pròpies dones se'n reconeixen— qualitats relacionals. En els relats de dones que treballen —també en condicions alienants com les de les fàbriques del tèxtil—, destaca el gust pel treball ben fet, gust que s'expressa també en l'interès amb què segueixen el treball fins a la seua fase final. Cal dir i relatar aquestes coses perquè no estan en els textos d'economia o de sociologia del treball, ni en els relats del treball masculí. A més, aquestes coses només poden fer que la feminització del treball que s'està donant no siga vista simplement com una dada quantitativa, i, en canvi, siga significant el fet que el treball en general ha començat a modificar-se a causa de la presència femenina.¹⁰

Pose un exemple il·lustratiu. Una obrera tèxtil del sector de la confecció, en preguntar-li sobre la seua experiència de treball, va voler explicar més que les lluites pel conveni col·lectiu (que afecten sobretot el salari), la seua experiència personal. Va comptar les seues relacions amb les altres obreres, amb els caps i específicament amb un tècnic especialista en organització del treball. Va subratllar que, per a augmentar la producció, aquest senyor acabava produint peces de vestir, defectuoses. L'obrero en qüestió no criticava el tècnic només des del punt de vista utilitari, en el sentit que aqueixa producció "fallida" podria tindre efectes negatius en les vendes; a ella li preocupaven també les dones que es posarien aqueixes peces "defectuoses" i quedarien desil·lusionades. Un element tan important per a la humanització del treball no ha aparegut mai, que jo sàpiga, en els relats del treball obrer masculí. Hi ha ací una diferència que és necessari ressaltar.

Treball familiar gratuït i treball pagat

Els sabers relacionals que les dones aporten hui al mercat de treball són els que han practicat sempre en el treball familiar gratuït. La presa de consciència de les feministes va fer visible en el passat aquest enorme treball, que és treball productiu a tots els efectes. El treball domèstic gratuït

¹⁰ B. Caccia, *Quando il lavoro diventa donna*, "Via Dogana" 37 (maig 1998) 8-9. A. Acornero, *Meno ore? Non sempre migliora la nostra vita*, "L'Unità" 18.5.99.

¹¹ M. Acerbis-O Savoldi, *Giacca fallata*, "Via Dogana" 14-15 (gener-abril 1994) 20-21.

it va eixir així de la invisibilitat i va trencar la vella divisió sexual entre producció i reproducció. Recentment, tota una sèrie d'investigadores ha intentat llegir la qualitat transversal de les pràctiques femenines de treball i de les seues representacions simbòliques —entre elles, la historiadora espanyola Cristina Borderías—, i han visualitzat les relacions i la interdependència entre treball familiar i treball pagat, que els teòrics i els analistes del treball mantenien tradicionalment separats. Cristina Borderías en 1984 i Daniele Kergoat en 1985, han intentat, amb estudis pioners, “captar l'experiència complexa del treball femení”, encunyant conceptes com “treball generalitzat” o “temps diferentment treballat”, és a dir, conceptes que puguen dir que són inseparables les pràctiques de treball remunerat i treball no remunerat, així com les múltiples mediacions pràctiques i culturals que les dones construeixen entre estos dos conceptes.¹²

Entre aquestes pràctiques de mediació cal incloure, sens dubte, la jornada a temps parcial. Fins avui, tant els sindicats com els defensors de la igualtat dones-homes, han lluitat contra el treball a temps parcial, argumentant que amb aquests contractes de treball les dones tenen sous més baixos i, sobretot, menys possibilitats de fer carrera. Però aquest tipus de contracte ha estat rebutjat en contra de l'evidència que, en molts casos, les treballadores el volen i, en qualsevol cas, l'accepten més fàcilment que els homes.¹³ L'explosió de la taxa d'ocupació femenina a Gran Bretanya i Holanda procedeix, en realitat, de la difusió dels contractes a temps parcial. Es tracta, doncs, d'elegir entre el desig femení de conciliar el treball pagat que garanteix la independència econòmica amb les relacions familiars, i les mesures masculines de més sou i carrera, per a definir la qualitat i el sentit del treball. El sentit que li donem al treball en relació amb els diners està en joc. Naturalment, si treballaren més dones que homes —i açò és ben possible—, no dubte que s'aguditzaria la contradicció amb moltes de les categories conceptuais aplicades fins hui al treball.

Perquè també en el treball a jornada completa i en el treball autònom, sembla que les dones volen contractar personalment el temps de treball, a fi de tindre més llibertat de moviment, rebutjant l'escissió entre temps de vida i temps de treball. Per a fer-ho, sembla que segueixen itineraris i mediacions completament diferents dels masculins: substancial indifferència cap a una llei general que reduísca l'horari de treball (encara que no sembla que s'hagen mobilitzat tampoc els treballadors) i, en canvi, peticions singulars o de grup per a obtindre una organització dels temps de treball menys rígida a nivell de fàbrica i empresa, recolzant-se en la competència professional també a nivell obrer i en les relacions amb i altres col·legues.

Em sembla, per tant, que l'acceptació de la mitja jornada indica amb precisió que les dones no volen conquistar una posició en el món cancel·lant la diferència. La quantia del sou és important perquè garanteix la independència econòmica, però ve *després* de la qualitat de la vida i del treball, que és un element important. És necessari, per tant, revisar urgentment una concepció de la defensa del treball que té en el seu centre la negociació salarial i poc més, i com a instrument de lluita una organització sindical centralitzada i jeràrquica.

¹² C. Borderías, C. Carrasco, C. Alemany, eds., *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*, Madrid-Barcelona: FUHEM-Icaria, 1994. Per a Itàlia és important la reflexió d'Adele Pesce i de Carmen Leccardi: vegeu VV.AA., *Fare e pensare. Donne, lavoro, tecnologia*, Turín: Rosenberg & Sellier, 1995.

¹³ M. Piazza, A. M. Ponzellini, E. Provenzali, A. Tempia, *Riprogettare il tempo*. Roma: Edizioni Lavoro, 1999.

La primera conseqüència que han tret d'aquest tipus d'indagació les que l'han formulat, és que la feminització del treball no és conseqüència de les exigències del mercat sinó que procedeix d'una voluntat femenina autònoma que ha sabut aprofitar a la seua mesura les modificacions del treball i els nous espais que obri el mercat en aquest període històric.

És evident que el creixement del treball femení i del treball autònom en general ha tingut un impacte radical en el mode de treballar i de percebre la relació laboral. Per això està en debat —i les treballadores tant autònomes com dependents i els treballadors autònoms hauran de ser els subjectes polítics del debat— tota l'estructura contractual del treball, així com les seues formes jurídiques. No obstant això, per a qui vol la llibertat i una idea de la política en primer lloc com a pràctica que implica els interessats, pense que és valuósíssim el suggeriment de Sergio Bologna: *és necessària l'autotutela, la que es construeix des de baix en les relacions individuals, en les dinàmiques de gènere, socioculturals, la gent ha de recuperar la capacitat de construcció de projectes comuns, els que la nostra generació va aprendre a elaborar amb el compromís polític no institucional [...]. S'ha parlat de redescobrir les societats d'ajuda mútua de memòria vuitcentista, fundades, no per casualitat, pels treballadors amb més poder de contractació en el mercat de treball o amb més capacitats professionals.*¹⁴

El sentit del treball

És, doncs, necessari començar **el relat del treball femení**: en el treball, les dones tenen desitjos i necessitats distintes de les dels homes. I repensar el sentit del treball. És la política d'allò simbòlic. Aquesta política no es basa exclusivament en xifres —quantes dones treballen— sinó en la qualitat de les relacions en el lloc de treball i en la presa de consciència del si mateix, del propi desig, dels propis problemes. Amb açò no vull dir que el fet de trobar-se en el mercat de treball siga en si positiu sinó que el sentit donat al treball pel conjunt de les relacions humanes és fonamental i pot obrir contradiccions més fecundes que les que mostren les teories científiques objectives.

És també fonamental, la resposta que done cadascun i cadascuna, per xicoteta que siga. Si nosaltres no tenim en compte aquest aspecte del sentit, que és l'aspecte subjectiu del treball, si no el tenim en compte amb l'atenció necessària, el treball es converteix en una entitat abstracta mesurable només des d'un punt de vista quantitatiu. De la indagació del sentit pot emergir allò que el treball és per als éssers humans de carn i os, abans que el cobrisquen les definicions d'economistes, sociòlegs, juristes, etc.

La primera conseqüència que han tret d'aquest tipus d'indagació les que l'han formulat, és que la feminització del treball no és conseqüència de les exigències del mercat sinó que procedeix d'una voluntat femenina autònoma que ha sabut aprofitar a la seua mesura les modificacions del treball i els nous espais que obri el mercat en aquest període històric. La segona, és que hi ha grans canvis en la relació amb el treball. Les dones que he escoltat en el grup d'investigació posaven l'accent en la importància de poder decidir quelcom sobre el propi treball, en la competència més que en la competitivitat, en la formació cultural i la qualitat de les relacions en el lloc de treball. S'ha descobert, en realitat, examinant la posició de les dones en empreses importants com IBM, Nielsen o Italtel, que les treballadores més

¹⁴ S. Bologna, *Autotutela*, "Via Dogana" 46-47 (desembre 1999) 8-9.

qualificades intenten col·locar-se en els sectors d'investigació i projectes més que en l'organització i en les vendes, malgrat que els primers estan pitjor pagats que els segons i menys oberts a ulteriors promocions.

Es pot concloure, que hi ha entre dones/ homes un mode distint de viure l'experiència laboral. Més exactament, que la diferència femenina en el treball, més que ser un contingut específic, es caracteritza en la relació amb el treball. Aquestes són les paraules d'una publicista ben situada: *Jo no sóc el meu treball ni el meu treball sóc jo. A través del meu treball he desenrotllat interessos, coneixements, relacions, i he fet obres importants de la meua vida.*

Aquesta percepció distinta del treball ha modificat les formes de treball que es diu que s'han feminitzat. Algú objectarà (i ho ha fet ja) que nosaltres tenim en compte només la subjectivitat de cadascun/una. És veritat que, en la investigació, nosaltres procedim amb la pràctica d'escoltar del relat de l'experiència laboral de dones en singular. Però ningú pot negar que el treball alienat és el treball no subjectiu. Ni, d'altra banda, sembla aplicable al treball femení —les originals pràctiques mediadores i diferents representacions simbòliques del qual hem ressaltat— la proposta clàssica segons la qual el treballador ven en el mercat la seua força de treball i, en conseqüència, queda desposseït de si mateix, no li queda res.

Partint dels relats que fan les dones de la seua relació amb el treball, podem, en canvi, aventurar-nos a dir que les relacions cultivades i cuidades en la família i en el treball sense solució de continuïtat li posen una eficaç barrera a l'alienació. Donar sentit al propi treball salvaguarda de l'alienació. Hi hauria ací una indicació valuosíssima també des del punt de vista de la lluita de tota la classe obrera. Perquè les persones alienades no són capaces de lluitar; per a lluitar és necessari partir d'un sentit de si mateix que tinga quelcom intacte: l'alliberament pressuposa la llibertat. M'adone que donar lloc a aquest cercle virtuós és enormement difícil per a qui ha seguit fins ara un paradigma conceptual de caràcter completament distint. No obstant això, la pràctica feminista de la relació i del partir d'un/a mateix ofereix moltes mostres de saber i originals modes de coalició, alguns narrats i publicats en els textos de la política de les dones.

El conflicte entre els sexes

Molt pocs s'adonen de la importància que té, per a una major llibertat en el treball, la indagació del sentit que es plantegen algunes dones. I, sobretot, molt pocs —tal vegada per la censura de què abans parlava, censura que actua també en els homes— veuen el tret de la sexualitat masculina en el mode de concebre el treball i en l'elaboració de categories conceptuals per a interpretar-lo. Un d'aqueixos pocs és Dino Lleó, advocat laboralista que afirma:¹⁵ *Crec que, en el passat, vaig menysprear la profunda incidència del simbòlic masculí en els homes quan treballen. A çò em va portar tota la tradició d'esquerra, que va donar per suposat el simbòlic masculí [...]. Aquesta és la nostra història i d'ella no sols hem d'anar més enllà*

Donar sentit al propi treball salvaguarda de l'alienació. Hi hauria ací una indicació valuosíssima també des del punt de vista de la lluita de tota la classe obrera. Perquè les persones alienades no són capaces de lluitar; per a lluitar és necessari partir d'un sentit de si mateix que tinga quelcom intacte: l'alliberament pressuposa la llibertat.

¹⁵ En "Via Dogana" 44-45 (setembre 1999) 17

sinó eixir. I alliberar el masculí de la servitud del conveni col·lectiu, de la divisió rígida del treball imposada pel capitalista.

S'entén per què els que analitzen les transformacions del treball no veuen l'incipient conflicte entre els sexes en el treball. I, no obstant això, hi ha moltes senyals que en els llocs de treball cada vegada se suporten menys les dones i els homes. Una de nosaltres ha arribat a dir que les dones i els homes s'odien en el treball. Estic prou d'acord, per tots els motius que he enumerat.

Aquesta hipòtesi, que procedeix, en primer lloc, del relat de les experiències laborals de les participants en el grup d'investigació, ha estat verificada després en trobades amb moltes altres dones, no sols italianes sinó també alemanyes, espanyoles, holandeses, i amb dones àrabs que vam conèixer en la recent *Conferència internacional sobre els estudis feministes a l'inici del segle XXI*, celebrada a Sana'a (Iemen) al setembre de 1999.

En allò que s'ha referit a Itàlia, hem sentit dir a algunes dones que elegeixen el treball autònom per a sostraure's dels models masculins de treballar; models jeràrquics i competitius. Prefereixen treballar entre dones, associant-se en les professions liberals, triant altres dones per a fundar xicotetes empreses, etc. A tots els sorprèn el dinamisme femení en les professions i, en general, en el treball autònom, tal vegada perquè no es capta una de les seues raons profundes: sostraure's de les jerarquies masculines en el treball i del model masculí de treballar, per a treballar amb gust i delicadesa. Es van, així, multiplicant les experiències de dones que replantegen i reformulen continguts i modes de treballar partint de relacions polítiques ja existents, fent de la pràctica laboral una pràctica política o a l'inrevés, o considerant-ho tot una mateixa cosa. Hi ha experiències en aquest sentit a Milà, Verona, Mestre, Seveso, Pescara i qui sap quantes ciutats.

També en el treball subordinat, com he subratllat ja, les treballadores prefereixen intentar col·locar-se en els sectors d'investigació i producció, més que en els sectors de gestió i de vendes, preferits pels homes, configurant quasi una nova divisió sexuada del treball. Així mateix, en el treball de fàbrica i d'oficina, les sindicalistes del nostre grup d'investigació assenyalen una tendència femenina a "fer grup", a entaular relacions més significatives entre dones.

Açò significa, al meu entendre, que comença una presa de consciència del fet que el mode masculí de treballar, faltat com està d'indagació de si mateix, no està fet a la mesura d'una dona perquè no està fet a mesura de la relació amb allò altre de sí. És probable que la lluita de les dones per a obtindre llibertat i autonomia en el treball segueix el curs del que va ocórrer i ocorre en el moviment de dones: o siga la forma del conflicte relacional. Conflicte que es basa en la modificació de si i de la relació amb allò altre. Perquè en el conflicte relacional l'objectiu no és la destrucció de l'altre sinó, precisament, la modificació de la relació. Jo pense, altres no, que les dones conscients d'aquest conflicte han de convertir-se en actrius (en el sentit antic de qui actua) en primera persona d'aqueix conflicte.

Es podia pensar —jo ho he pensat— que la pràctica de la relació efectuada en els llocs de treball i recollida després a nivell polític per les organitzacions sindicals podria significar adequadament les contradiccions femenines en el treball. No ha sigut possible. L'experiència de moltes sindicalistes que van començar amb molt d'entusiasme s'ha transformat en malestar i marginació. Dubte, doncs, i ho demostren els fets, que es puga procedir així. S'obrirà prompte una discussió sobre les formes de lluita i de coalició del treball femení.

És una previsió que es basa en la nostra experiència, en el treball de presa de consciència, en l'observació de com s'estan agregant els diversos grups escampats per Itàlia... És un conflicte, com he destacat ja, que està quasi tot per pensar. És fonamental trobar les paraules per a dir-ho, la qual cosa vol dir, al mateix temps, per a viure'l i fer d'ell política de les dones.

Algunes reflexions sobre el poder de les dones als centres educatius

Empar Blat Gimeno i Geno Morell Gregori

Aquestes reflexions sobre el poder de les dones als centres educatius pretenen analitzar quines són les possibilitats, així com els entrebancs, que es donen en aquest moment perquè les dones pugam accedir a ocupar els càrrecs directius de les institucions escolars. Per tal de fer aquesta anàlisi hem partit dels centres que coneguem i dels àmbits on tenim més experiència, al mateix temps que hem volgut arreplegar les aportacions de les persones que intervingueren quan presentàrem una ponència sobre aquesta temàtica en unes jornades¹.

Amb el popòsit d'anar clarificant el contingut s'ha dividit aquest article en varis apartats: què és el poder, les possibilitats d'accés, els diferents models de direcció, l'anàlisi de tres casos de dones directores i, per finalitzar, algunes propostes.

¿Què és el poder?

Ja sabem que ocupar qualsevol càrrec suposa gaudir de certa "cota" de poder, però aquest poder està condicionat per la repercussió econòmica, política, d'incidència social o cultural que té el càrrec que s'ocupa. De fet, la direcció d'un centre educatiu comporta que la persona que l'ocupa té poder de convocatòria, poder de decisió i certa incidència social, especialment a la zona on es troba el centre. Però pràcticament cap poder econòmic tant pel que fa a la dimensió de captació de fons i de recursos pel centre, com a la dimensió d'increment de la seua capacitat adquisitiva personal. Pel que fa al poder polític, en alguns casos es pot aspirar a un càrrec dins l'administració educativa, el qual suposa una determinada vinculació amb el partit polític que en eixe moment exerceix el govern.

En qualsevol cas, la incidència social i cultural d'aquest càrrec està en funció de la ubicació del centre; per exemple, en un poble es té més repercussió que en una ciutat. A més, el prestigi i la consideració social que tenia ser "El Director" ha disminuït considerablement durant els últims anys.

L'ocupació de la direcció dels centres educatius per part de les dones ha estat important a Espanya des de l'aparició de la Llei Orgànica del Dret a l'Educació (LODE), l'any 1985, des del moment en què aquesta Llei va suposar la introducció dels principis

democràtics i de participació al món de l'educació. Al mateix temps, coincideix amb l'accés massiu de les dones com a professores de diferents nivells educatius, com una de les conseqüències de l'augment de les xiques que estudiaven llicenciatures universitàries.

De tota manera, no podem oblidar que l'estatus de poder ja l'havia definit Aristòtil, tal i com comenta María Angeles Durán al seu llibre *Si Aristóteles levantara la cabeza*². Aquesta autora, que fa un recorregut històric del que ha anat canviant des del temps del pensador grec fins ara, mostra que el principi ja fixat per Aristòtil i el qual ha regit tots els governs polítics és el de *ser lliures i iguals*. Però aquesta condició de ser lliures i iguals no la reunim les dones, ni tampoc alguns varons, perquè afirma:

Excepte excepcions antinaturals, el varó es més apte per a la direcció que les dones. (...) L'esclau manca en absolut de facultat deliberativa, la dona la té, però desprovista d'autoritat.

Amb aquestes afirmacions sobre les quals s'ha assentat el món i la cultura occidental, l'ordre social, polític i econòmic, les dones hem hagut de "deliberar" i lluitar per tal d'accedir al poder i que "l'autoritat femenina" siga reconeguda. Encara que diversos estudis actuals continuen constatant la baixa presència de les dones al nucli del veritable poder social, polític i econòmic de la nostra societat. A propòsit d'aquesta complexa qüestió, en un article de "El País"³ Isabel Yanguas, directiva d'empresa i membre de la Federació Espanyola d'Empresàries i Directives, afirmava el següent:

No nos engañemos, a la mujer le gusta tanto el poder como al hombre, quiere poder y cada vez quiere más. Lo que no siempre quiere decir que esté dispuesta a pactar con lo que conlleva.

En aquest sentit, hauriem de tenir en compte els arguments i les propostes d'una part del propi moviment feminista, el qual està reivindicant l'autoritat femenina en lloc de reivindicar el poder, des d'una perspectiva que comentarem al final.

Les possibilitats d'accés

Per accedir a un lloc de representació i ocupar qualsevol cota de poder les dones hem de preparar-nos i, a més, apostar de manera clara i decidida per la nostra trajectòria professional. També depenem de la normativa legislativa que fixa els requisits i les condicions per a la funció pública docent. Aquesta ha anat evolucionant durant els últims anys, des de les oposicions fins a les eleccions en el Consell Escolar. Actualment hi ha dues vies per accedir al poder: la meritocràcia i la cooptació. Anem a veure cadascuna d'elles.

-La meritocràcia suposa la realització d'una sèrie d'actuacions que fa possible que pels nostres mèrits pugam accedir al poder. En el cas de la direcció d'un centre educatiu, les professores tenen actualment molts mèrits, la majoria dels quals són fruit de l'estudi i de l'esforç personal. Entre aquests es poden incloure cursos d'especialització, formació didàctica, actualització professional, i d'altres.

Des de l'any 1997 la norma legal per accedir a la direcció d'una escola va introduir un

¹ Jornades "Coeducar diferències, evitar desigualtats: sabers i poders en l'escola pública", celebrades en Alacant durant el mes d'abril de 2001 i el Seminari "Poder y Mujeres en el Estado Democrático", organitzades a València durant el mes de maig de 2002.

² Colección Feminismos de la editorial Cátedra.

³ 11 de març de 2001

L'increment gradual de dones que ocupen llocs de direcció ha provocat, entre altres factors, el trencament d'un únic estil de direcció i l'aparició de diferents models.

canvi pel qual es fixava com a requisit fer el curs que, dissenyat i organitzat per la pròpia administració educativa, acredita per a poder exercir aquesta funció. En un primer moment es contemplaren dues formes d'aconseguir l'esmentada acreditació: per haver ocupat amb anterioritat un càrrec de direcció o realitzant el curs específic.

El fet que tradicionalment els varons ocuparen les direccions dels centres va provocar que la majoria de les persones que obtingueren l'acreditació a través de la primera forma foren varons. Si analitzem les dades de matriculació en els cursos que s'han convocat tots els anys, podem observar que d'un 38,8% de dones el primer any, es va passar al 62% en la convocatòria de 1999. Això ens pot dur a la conclusió que les dones sí estem interessades en accedir a la direcció dels centres.

-La cooptació és l'altra manera d'accedir a la direcció i consisteix en què un grup impulsa una persona per ocupar el càrrec directiu. Aquesta manera requereix un procés durant el qual és necessari fer una sèrie d'actuacions com, treballar amb les companyes i companys sobre assumptes específics de programes didàctics, eixides extraescolars que es plantegen als claustres o alternatives en aspectes organitzatius i funcionals del centre. També cal tenir disponibilitat per ocupar algun càrrec amb certa responsabilitat, així com fer-se visible al si del claustre a través d'intervencions i propostes suggerents. Per això no s'ha d'oblidar la importància d'anar ocupant les "jefatures" de Departament o la coordinació pedagògica, igual que les relacions no formals fora de l'horari escolar. En definitiva, és qüestió d'anar creant el clima necessari per donar-nos a conèixer, des d'un grup de companys amb els que formem "colla".

Diferents models de direcció

L'increment gradual de dones que ocupen llocs de direcció ha provocat, entre altres factors, el trencament d'un únic estil de direcció i l'aparició de diferents models. A més, la presència de dones directores té un valor simbòlic molt important en la mesura que contribueix a la revalorització del món femení i a la modificació de les creences estereotipades respecte a la manca d'aptituds i d'actituds "directives" en les dones.

Des d'una perspectiva teòrica, els estudis afirmen que hi ha dos estils de lideratge: l'horitzontal i el vertical. L'estil horitzontal és participatiu perquè es basa en escoltar les persones i, d'alguna manera en les característiques socials atribuïdes tradicionalment al gènere femení. Mentre que l'estil vertical és autoritari, impositiu i s'associa al gènere masculí.

Així mateix els estudis diferencien entre dos tipus de comportament directiu que condicionen la cultura organitzacional: el transaccional i el transformacional⁴. El comportament directiu orientat a la tasca transaccional⁵ és definit com aquella modalitat directiva en què la realització del treball consisteix en una sèrie de "transaccions" amb les persones subordinades. És un comportament caracteritzat pel poder de la posició jeràrquica, l'autoritat formal, on el directiu inicia les activitats en el grup, les organitza i defineix la manera de dur-les a terme.

⁴ BARBERÁ, Esther (coord.) *Mujeres directivas: promoción profesional en España y en el Reino Unido*. València: Institut Universitari d'Estudis de la Dona-Universitat de València.

⁵ Rosener, 1990

Per contra, el lideratge orientat a la persona o lideratge transformacional es defineix com aquell comportament que incrementa el nivell de rendiment i promou el desenvolupament dels membres individuals de l'equip, alhora que la dels grups i la organització en el seu conjunt.

Les dones directores als centres educatius

Anem a fer un recorregut per les poques dades que en tenim sobre l'ocupació de la direcció de part de les dones. Al curs 1993-94 el Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament (STE) va fer un "Diagnòstic del sexisme a l'ensenyament", i entre altres aspectes afirmaven que de les 125 persones que dirigien els centres objecte de l'estudi, només 37 eren dones.

Eixe mateix any, el Consell Escolar Valencià va organitzar unes jornades de coeducació on es va aprovar fer un estudi sobre el sexisme al País Valencià. Aquest estudi es va fer, però malgrat els anys que han passat, encara no s'ha fet públic. En aquella època, any 1994-95, va aparèixer un titular en "El Mundo" que deia:

Las mujeres está menos capacitadas que los hombres para dirigir colegios, según un estudio.

El periodista, Javier Cavanillas, puntualitzava el següent:

La situación de los centros educativos valencianos es que el número de mujeres es mucho mayor que el de los hombres, pero su presencia en los órganos directivos es menos significativa.

La conclusió que de l'informe feia el catedràtic de pedagogia, En Ricardo Marín Ibáñez, era que:

Puede confirmar la tesis de que ellas actúan por motivos sociales y de filiación, mientras que los varones presentan mayor exponente en la motivación de liderazgo o protagonismo.

El Consell Escolar Valencià matitzava que eixa conclusió és la del professor, no la seua. Davant aquestes notícies en premsa i el fet que no s'ha publicat l'estudi, podem suposar que els resultats eren molt dolents en tant que inesperats o que l'informe estava mal plantejat.

Si recollim les dades facilitades per les Direccions Territorials de les tres províncies valencianes veiem que mostren no només que el nombre de directores durant els dos últims períodes directius no estan en una situació paritària, sinó que està baixant considerablement; de fet s'ha passat del 25% al 14%.

Si comparem l'any 2000 amb el 2002 per províncies:

	2000	2002
Alacant	24	21
Castelló	11	5
València	42	30

Però, malgrat aquesta igualtat les directores viuen una sèrie de dificultats produïdes per la seua condició de dones; entre aquestes destaca com a més important compatibilitzar la vida personal i la vida professional.

Experiències de dones directores

En férem algunes entrevistes a dones que estaven com a directores de centre. En els casos de les dones entrevistades totes manifestaren que als centres viuen una situació de prou igualtat entre els dos sexes. Aquesta igualtat entre els dos sexes ja era defensada pel sociòleg Fernández Enguita, als anys 80, partint de la consideració que el sistema escolar és el més igualitari de tots els sistemes existents en la societat i és, per tant, on les xiques i les dones es troben més a gust i on poden arribar a l'èxit.

Però, malgrat aquesta igualtat les directores viuen una sèrie de dificultats produïdes per la seua condició de dones; entre aquestes destaca com a més important compatibilitzar la vida personal i la vida professional. En els casos entrevistats cap d'elles té càrregues familiars fortes, doncs les seues filles i fills ja són grans o no en tenen. A més una d'elles expressava que va assumir més tasques domèstiques de les que feia habitualment per què no li digueren que havia abandonat "les seues obligacions". De fet, totes afirmen que les companyes no volen presentar-se a ser directores per no assumir la doble càrrega, pública i privada.

D'altra banda, manifesten no haver patit situacions desagradables amb les companyes ni els companys en allò que es refereix a la relació, encara que una confessa haver viscut relacions personals "difícils", per no dir discriminatòries.

Entre els motius que tingueren per ser directores expressen:

- Crear un bon ambient de treball.
- Treballar en equip.
- Desenvolupar un projecte educatiu.
- Ser recolzada per un grup del professorat.
- Aconseguir una meta que no pensava fóra per a ella.
- L'esforç personal.

Pel que fa a la interacció amb el professorat consideren que la seua actitud és més participativa en qüestions pedagògiques, d'innovació educativa i que escolten més l'alumnat i el professorat. En relació a les diferències amb els varons diuen el següent:

-No troben diferència entre un estil masculí i un estil femení, doncs consideren que les diferències són més bé personals.

-El centre està més net però manifesten vergonya de reconèixer-ho.

-La gent de fora espera trobar-se amb un director.

Un aspecte molt rellevant que comenten és que es converteixen en un model de referència per a les alumnes i a més aquestes es troben més segures i busquen la seua complicitat.

Entrebancs

És una realitat que l'accés de les dones a la direcció no és paritària per una sèrie d'entrebancs que, entre d'altres, reberen el nom de "sostre de vidre" perquè no es veuen però estan

aquí i impedeixen arribar al poder. Entre aquests entrebancs hi ha uns externs i d'altres interns. Sobre els primers podem parlar, en primer lloc, de la cultura organitzacional, especialment en el sentit que és imprescindible que la persona que ocupa un càrrec directiu dedique tot el temps a la funció directiva. Aquest plantejament pel que fa al temps de dedicació, i que respon al model tradicional masculí, s'ha denominat "jornada extensa" perquè es considera que el directiu no disposa de temps per a assumir les responsabilitats domèstiques ni l'atenció a les criatures. Avui dia aquest model està començant a ser qüestionat per part inclús d'algunes empreses de noves activitats econòmiques, i s'està implantant una nova organització amb una altra forma de manar i una rendabilitat del temps en la qual es valora la cura de la vida personal, afectiva i familiar.

A la jornada extensa se li pot oposar la coneguda "jornada contínua", pròpia de les dones, que han d'organitzar-se el temps per anar a la feina, atendre les necessitats de tots els membres que componen el grup familiar i participar en les activitats socials que els hi agraden. Durant els últims mesos Fernández Enguita ha afirmat que la feminització de l'ensenyament perjudica l'educació perquè les dones estan menys temps al centre escolar⁶.

Un altre entrebanc extern és el de les actituds estereotipades cap a l'estil de lideratge i capacitats directives de les dones. Segons aquest es considera que els hi manca autoritat, són febles, adopten el punt de vista sentimental davant els problemes i prioritzen la vida familiar per damunt de la feina. Així com l'absència de "mentors", de persones que recolzen i donen suport a dones en el seu accés a càrrecs de responsabilitat, ja que els grups de pressió estan conformats majoritàriament per varons.

Finalment, hem de tenir en compte la manca de models de referència que faciliten la identificació de les joves i el seu desitg per aconseguir-ho; actualment les joves pensen que els llocs de responsabilitat no són per a d'elles. Encara que poc a poc es van fent públics altres models de dones com el de ser mare i professional, viure en parella i tenir un treball remunerat o viure sola. Aquest últim està trencant la imatge de la "soltera" que no ha trobat parella per convertir-se en una opció manifesta d'independència.

En relació amb els entrebancs interns el més rellevant és el de l'autoexclusió, deixar-se fora una mateixa. De fet no és cap paradoxa que estigam reflexionant sobre la necessitat que les dones ocupem llocs directius en un sistema com l'educatiu, que és el més igualitari de tots els de la societat. Les professores hem aconseguit la igualtat legal i tenim una formació per la qual podem exercir qualsevol càrrec dins l'organigrama dels centres. També hem de tenir present que la majoria de nosaltres hem superat les generacions de mares i d'àvies que ens han precedit, quant a nivells de formació, d'independència i de llibertat. Dit d'una altra manera, hem arribat lluny, però es necessari apostar més fort dins el món professional, pujar graons en l'escala laboral si volem ser directores.

L'últim entrebanc que volem assenyalar, encara que és fonamental, és el plantejament de

⁶ Debat recollit en la revista *Cuadernos de Pedagogía*.

Des de fa uns anys hem assolit l'escola mixta, però no la coeducació. És a dir, gaudim d'una igualtat legal establerta per la legislació vigent però sense arribar a la igualtat real.

la vida afectiva, de parella, domèstica o/i familiar. Si optem per viure en parella es fa imprescindible aclarir el repartiment de les tasques domèstiques que ens permet con-viure i compartir. És cert que les joves ho volen tot en el sentit que no estan disposades a renunciar a res, però hem de ser conscients que aquest anhel requereix anar fixant una sèrie de condicions per "no morir en l'intent".

La nostra realitat als centres

Des de fa uns anys hem assolit l'escola mixta, però no la coeducació. És a dir, gaudim d'una igualtat legal establerta per la legislació vigent però sense arribar a la igualtat real. El professorat i els grups són mixtes, l'espai escolar, els continguts i els materials didàctics són els mateixos per a tot l'alumnat; inclús hi ha una certa correcció en l'ús del llenguatge per no referir-se exclusivament als varons. Podem afirmar que s'ha universalitzat la presència de les xiques i de les dones al sistema educatiu; de fet, als centres d'Educació de Persones Adultes, la majoria de l'alumnat són dones, a més de constatar-se que estan obtenint millors qualificacions que els seus companys varons. Inclús que la igualtat d'oportunitats entre les dones i els varons és un dels principis que regula la intervenció educativa⁷.

A més, les dones, les alumnes, les professores no ens adonem de la discriminació que en ocasions estem vivint, ja siga perquè ho considerem com que la realitat és així, i no pensem que puga ser d'una altra manera, o perquè ens incloem i formem part del model masculí, ja que és el valorat socialment.

Però els centres, i nosaltres mateixes, estem en una societat patriarcal i en una cultura androcèntrica, que no són revisades ni qüestionades de manera suficient per què es re-creen realitats diferents. Per exemple, els continguts curriculars continuen sense tenir en compte les dones ni el món femení, i mostrant una imatge clarament estereotipada. Si analitzem molts dels llibres de text que estem utilitzant a les aules, podem detectar aspectes que no només no propicien la igualtat, sinó que són clarament sexistes. Pel que fa a les professores i als professors no impartim les mateixes matèries ni els mateixos nivells educatius, com a conseqüència de la divisió tradicional entre "sabers femenins" i "sabers masculins".

Tots aquests aspectes requereixen ser tractats i analitzats amb el recolzament d'una voluntat política que, en aquests moments, no es dona. La coeducació és un tema que ha desaparegut d'intervencions on ja estava inclosa com dins la formació del professorat, la normativa que cada any regula el funcionament dels centres, o la revisió del material didàctic i dels llibres de text. De tal manera que tota actuació que vulga anar més enllà de l'escola mixta ha quedat en la sensibilitat i la voluntat del professorat, de l'alumnat i dels equips directius.

⁷ Segons la Llei General d'Ordenació del Sistema Educatiu (LOGSE)

Alternatives i propostes

Les alternatives i les propostes que s'estan perfilant avui dia són varies i referides a dife-

rents aspectes. Anem a comentar només algunes d'elles i en l'últim apartat ens centrarem en la que s'ha gestat des de l'anomenada "pràctica educativa de la diferència sexual".

- Treure el màxim partit als canvis socials que les dones en el camp laboral, polític, econòmic i cultural estem duent a terme.

- Preparar a les alumnes, a través de xerrades, jornades o seminaris, per a reconèixer la discriminació present en la realitat que vivim i, així, poder re-crear noves realitats.

- Convertir-se en mentores de les alumnes amb l'objectiu de promoure el seu protagonisme en els òrgans de participació.

- Connectar les alumnes a xarxes coeducatives on, des de diferents realitats, puguem expressar i debatre els seus problemes.

- Exigir l'acompliment de la normativa vigent en aspectes de la legislació educativa o laboral, entre d'altres.

- Denunciar públicament les situacions de discriminació i de desigualtat.

- Suscitar la reflexió i l'anàlisi col·lectiu de la violència domèstica exercida sobre les dones, per què deixi de ser un assumpte privat i esdevinga el que és: una importantíssima qüestió pública.

El poder des de la pràctica educativa de la diferència sexual

Aquesta perspectiva, que va nàixer a Itàlia durant els anys 80 i que està prenent cada vegada més força al nostre país, es planteja com una alternativa a la perspectiva de la igualtat, i per tant del poder, que hem estat veient fins ara. Apareix en un context europeu en el qual les dones ens hem incorporat a les aules com a alumnes i com a professores, i a partir de les reflexions de diferents grups de feministes que comencen a qüestionar-se el model existent i a proposar-ne un de nou.

La perspectiva de la igualtat, o del gènere, considera que ser dona és un desavantatge, una condició a compensar perquè l'ésser femení no té valor, ja que l'únic ser valuós i respecte al qual s'ha de ser igual és el del varó o l'ésser masculí. Davant aquestes reflexions es proposa una perspectiva, la de la diferència sexual, sobre la que voldríem destacar aquests principis fonamentals:

- Hem de sentir-nos feliços de ser dones, perquè ser dona és un valor.

- Existim dos sexes i, per tant, dos subjectes; això vol dir que cap sexe és l'objecte de l'altre.

- S'ha de reconèixer l'actuació del femení en la creació de la vida, del saber, del pensament i de la comunicació.

- Es constitueix un nou ordre simbòlic que no respon als principis del patriarcat, del poder ni dels drets, sinó a l'ordre de la mare, de la figura que ens dóna el cos i la paraula, la vida i la nostra singularitat.

La perspectiva de la igualtat, o del gènere, considera que ser dona és un desavantatge, una condició a compensar perquè l'ésser femení no té valor, ja que l'únic ser valuós i respecte al qual s'ha de ser igual és el del varó o l'ésser masculí. Davant aquestes reflexions es proposa una perspectiva, la de la diferència sexual...

Aquest canvi no es fa des de fora de l'escola, a través de reformes institucionals, sinó des de la pràctica d'autorreforma perfilada de manera col·lectiva en grups no jeràrquics. Els canvis els hem de fer nosaltres mateixes sense que ens ho siguin des de fora, des de les autoritats administratives.

-Rebutjar els dogmes del poder, de la jerarquia i del control, i substituir-los per l'autoritat i la relació.

Aquests principis, entre altres més, s'han plasmat en una pràctica educativa que es caracteritza per una sèrie de trets entre els quals podem assenyalar els següents:

-Aquest canvi no es fa des de fora de l'escola, a través de reformes institucionals, sinó des de la pràctica d'autorreforma perfilada de manera col·lectiva en grups no jeràrquics. Els canvis els hem de fer nosaltres mateixes sense que ens ho siguin des de fora, des de les autoritats administratives.

-Els centres educatius són autèntics espais públics de:

.Formació: en els que s'ensenyen xiques i xics, dones i varons junts.

.Relació: on conviuen éssers humans diferents pel que fa sexe, generació, intel·ligències, cultures...

.Intercanvi de paraules: on no es pretén reduir ni uniformar aquestes diferències, ja que allò neutre no existeix.

-La relació entre qui ensenya i qui aprèn és el nucli, el centre de l'acte educatiu. Educar és un acte de relació, de trobada entre persones diferents, en el qual qui ensenya assumeix la responsabilitat d'ajudar a créixer —de dur endavant com fa la mare— a qui li reconeixen l'autoritat per a fer-ho.

-Aquesta autoritat està basada en la confiança i no en el poder. El poder és ineficaç perquè només permet imposar allò que sabem, mentre que l'autoritat reconeguda pels altres permet ensenyar, educar i aprendre.

-L'educació no és un exercici de poder, sinó d'autoritat, en el qual pretenem donar vida al desig d'aprendre, al mateix temps que atenem els diferents subjectes, totes les subjectivitats. Per tant, ensenyar és ajudar a créixer, obrir camins i acollir a cada persona; aprendre és trobar un lloc propi des del qual "fer món" i "estar en el món".

-L'acte educatiu no és una mera transmissió ni repetició de continguts. És un acte de creació i de re-creació del saber, des de la relació singular, és a dir des de l'atenció per la qual cada alumne se sent en singular. Per això el saber acadèmic, el que s'ha d'ensenyar només fa llaç —crea ponts— en eixa atenció singular que es fa des de la mesura pròpia i original per a cada alumne. Així l'alumnat es converteix en protagonista d'aquest acte, cada alumne se "sent jo" i ocupa el seu propi espai.

-És una pràctica educativa que no jerarquitzava ni exclou ningú perquè és relacional: les aules es convertixen en uns cercles d'atenció, d'intercanvi de paraula, on es crea i re-crea el saber (de la vida, el llenguatge, la política, la ciència...) i on pugam reconèixer el nostre ser i estar.

Si fem un quadre amb doble columna per tal d'aclarir més tot aquest plantejament, malgrat ser conscients del risc de reduccionisme i de simplicitat que suposa, quedaria el següent:

<i>Pràctica patriarcal</i>	<i>Pràctica de la diferència sexual</i>
Reforma	auto-refoma
ser competitiu	ser competent
homogeneïtat	diversitat
individual/col·lectiu	singular/plural
jerarquia	relació
poder	autoritat

També cal assenyalar que aquesta pràctica es construeix des de la pròpia llibertat i no des dels drets, ja que els drets no ens han donat ni ens donen llibertat a les persones. Només la llibertat, entesa com allò que desitgem i com l'acció que podem fer, ens permet gaudir dels drets així com dels recursos humans i materials.

Per acabar, voldríem recollir unes frases de M Milagros Montoya Ramos, que poden sintetitzar aquesta altra mirada:

Si tuviera que resumir mi práctica educativa en la educación diría que es:

-Una pasión.

-Un lugar para la relación y la obra de civilización.

-Un encuentro con la vida y la creación.

-Silencio y conflicto algunos días.

-Ruido y desconcierto algunas horas.

-Una encrucijada donde es preciso orientarte y orientar.

-Crecer cada día mientras ves cómo surge la vida a tu alrededor.

-Una ingeniería de puentes, puentes de palabras, puentes de relación, puentes de comunicación.

-Reencuentro con los orígenes: la vida y la palabra materna, el orden amoroso de la madre.

-Un ejercicio de autoridad⁸.

Per tot això, educar és un exercici d'autoritat i no de poder.

⁸ MONTOYA RAMOS, M Milagros (2001) "Crear puentes, hacer educación" en *Cuadernos de Pedagogía*, número 306, página 68.

*Sobre la relació de gènere i treball en el feminisme**

*Roswitha Scholz** • krisis*

El moviment feminista i el treball - una relació menys difícil del que sembla

Fins als anys 80, el discurs feminista es recolzava en una crítica social que tenia la seua arrel en el pensament marxista. Al bell mig de tot es trobava primer que res la dimensió «oblidada» del «treball domèstic». En els 90, en canvi, sorgien les teories postmodernes-deconstructivistes que ja no es preocupaven del tema del treball i que proclamaven el joc, suposadament subversiu, amb les identitats dels gèneres, a pesar dels ja manifestos problemes socials provocats per la «crisi de la societat del treball». Encara que el discurs feminista mai es va oblidar del tot del tema del treball (hi havia i hi ha un nombre considerable de sociòlogues feministes que s'ocupen d'això), els corresponents projectes socioteòrics van ser arraconats en favor de plantejaments basats en teories postmodernes de la cultura. En els últims anys, no obstant això, han quedat cada vegada més evidents els límits d'aquests conceptes postmoderns-culturals i han augmentat les veus que reclamen de nou una anàlisi més profunda de les dimensions socials i materials (veure Knapp 1998). Al mateix temps, el tema del «treball» va adqui-

* Traducció de El Koketivo; i de Miquel Bononat per al valencià

**Més informacions a www.krisis.org

Roswitha Scholz és membre del grup que edita en Nuremberg la revista de teoria Krisis - Beiträge zur Kritik der Warengesellschaft (Krisis - Contribucions a la crítica de la societat de mercaderies). Al marge de l'entorn acadèmic i del corrent majoritari de l'esquerra, en aquesta revista es discuteix i s'elabora des de fa 15 anys una crítica reformulada al capitalisme que se centra en la part de la crítica de Marx a la mercaderia, el valor, el treball i els diners, part normalment ignorada pel marxisme tradicional. Partint d'aquest plantejament, s'han desenvolupat idees per a una crítica fonamental a la política, l'estat, la subjectivitat i la ideologia burgeses, etc. En una discussió crítica amb eixes posicions, Roswitha Scholz ha elaborat, al seu torn, un nou plantejament de crítica feminista en el centre del qual es troba el teorema de la «separació del valor», exposat en els paràgrafs introductoris del següent article. El «Grup Krisis» organitza així mateix seminaris i trobades de debat, i publica

rir encara més importància en el discurs feminista sobre la globalització, cap a finals dels 90. Ara quedava en evidència el que ja s'anunciava en els anys 80: sota el dictat dels mercats mundials i les subsegüents tendències a la flexibilització, la situació normal (la masculina) del treball es va erosionant, i les biografies laborals discontinües, típiques de les dones, s'estan convertint cada vegada més com «situació normal» per als homes, sense que per això es dissolga l'ordre jeràrquic entre els gèneres.

Però és significatiu que, en compte d'elaborar una crítica a la societat del treball, es busquen sobretot «perspectives feministes de la societat del treball» (Stolz-Willig/Veil 1999). Per tant, la distància crítica al concepte de treball deixa també molt que desitjar en el feminisme. Cal constatar que la majoria dels corrents feministes considera les activitats domèstiques també com «treball» (o siga, «treball domèstic»). Si les dones -cosa corrent hui en dia- s'ocupen de la família i al mateix temps exerceixen una professió, estan «treballant», per consegüent, en els dos àmbits. I des de la perspectiva de la igualtat es pressuposa (dit d'una manera simplificada) que el benestar de les dones depèn de la seua participació en la vida laboral capitalista.

Seguidament vull entrar en discussió amb les conegudes posicions que segueixen encara determinant el discurs del treball dins del feminisme. Aquests, en certa manera, poden considerar-se com les posicions fonamentals que ressorgeixen sempre de nou, encara que amb diferents variants, en la discussió feminista entorn del tema del «treball». No entraré en altres plantejaments feministes que es poden trobar també en els 90 i que recolzen tendències neoliberals, com les reivindicacions de passar del «projecte a la gestió», o les posicions que aproven el procés de globalització capitalista amb l'argument que això oferirà enormes possibilitats per a les dones. Les trobe absolutament inacceptables.

La meua tesi s'exposa de forma voluntària al reprotxe de les defensores d'una «política real» (Realpolitik) que l'acusaran d'una suposada mala abstracció i absolutament oposada al sistema, i sense la més mínima possibilitat d'un canvi social real. Cal contestar, no obstant això, a tals retrets que el feminisme de la «Realpolitik» dels anys 80 no ha aconseguit tampoc gran cosa. Justament en l'era de la globalització l'espai politicosocial queda cada vegada més reduït sota la pressió «real» dels mercats mundials. El govern roig-i-verd (d'Alemanya) ja està demostrant clarament el malament que va imposar un nou contracte social i de gèneres (dins del sistema capitalista), contracte que tantes feministes reivindiquen. Aquesta forma de «sentit de la realitat» dels Verds («Olivera») ha quedat expressat, sobretot, en la guerra de Kosovo que ha transformat les «polítiques realistes» no sols en les gestores de la crisi, sinó en les causants de la crisi (Els Verds alemanys van votar a favor de la intervenció militar a Kosovo (NT).

De totes maneres crec que és una il·lusió pensar que es puga superar la crisi de la societat del treball/«treball domèstic» sense entrar en una crítica fonamental dels mecanismes del sistema capitalista, tant pel que fa a les seues dimensions ecològiques com a les socials i

econòmiques. A continuació, no obstant això, m'agradaria deixar clar que no es tracta tampoc de condemnar d'entrada qualsevol iniciativa pràctica com immanent al sistema, sempre que no es moga, igual que la «Realpolitik», dins d'un marc institucionalment predeterminat. En primer lloc, no obstant això, vull presentar la tesi que jo defenso, és a dir, la de la separació del valor que servirà com a base per a l'anàlisi que faig.

Sobre la categoria de la separació del valor - un concepte dinàmic respecte a una finalitat crítica

Amb aquest concepte m'adherisc a una interpretació de Marx més enllà del marxisme del treball, una interpretació que forma la base de tots els articles d'aquest llibre. Intentaré, no obstant això, modificar-lo des d'una crítica al patriarcat. Segons aquesta interpretació, en el centre de la crítica no es troba en primer lloc la plusvàlua, és a dir, l'explotació del treball pel capital, sinó la mateixa forma del valor econòmic, o siga, el caràcter social del sistema de producció de mercaderies i, per consegüent, la forma d'activitat del treball abstracte. La conseqüència és el qüestionament no sols de la repartició desigual en la qual es basa el marxisme del moviment obrer, sinó una crítica més fonamental. Es qüestiona el sistema del treball com a fi en si. Segons aquest plantejament, el «treball» com quelcom abstracte, com a categoria abstracta-general de la socialització sorgeix amb el naixement del capitalisme, amb la generalització de la producció de mercaderies. Per aquesta raó, es rebutja una ontologia ahistòrica del treball que es desvela com a ideologia burgesa. En temps premoderns es produïa només per a l'ús, no existia un concepte generalitzat i positiu del treball. El modern sistema de producció de mercaderies, en canvi, es caracteritza pel fet que l'activitat productiva s'haja convertit -per causa de l'autoreferencialitat tautològica dels diners- en un fi en si mateix (acumulació de capital).

«S'oblida», no obstant això, que en el capitalisme segueix existint la necessitat d'activitats de reproducció en la llar i que cal educar els fills, que es donen tasques de cura etc. que no poden ser realitzats pel mercat. I que aquests activitats s'adjudiquen principalment a les dones. Es tracta, doncs, d'activitats que no entren en l'àmbit del treball abstracte. Tampoc es pren en consideració que determinats sentiments, qualitats i comportaments, associats a aquestes tasques, es deleguen o s'adjudiquen en la modernitat a «la dona»: debilitat, raonament inferior, sensualitat, passivitat etc. L'home, no obstant això, representa la força d'imposició, intel·lectualitat, força de caràcter etc. Ser home s'entenia igual a cultura, i, projectivament, el ser dona igual a natura.

A mon entendre, la relació jeràrquica dels gèneres en el patriarcat, dominat per la producció de mercaderies, està determinada fonamentalment per la separació de qualitats, adjudicacions i activitats específicament i típicament «femenines» que no poden ser subsumides a la forma del valor o l'abstracció del «treball». El fet empíric que les dones mai hagen

un ampli ventall de textos i llibres a diferents nivells per a contribuir així al desenvolupament d'un nou discurs públic de crítica radical al capitalisme. L'any 1999 va publicar el Manifest gegen die Arbeit («Manifest contra el treball», la traducció al castellà del qual ja s'està ultimant), així com el llibre «Feierabend! Elf Attacken gegen die Arbeit» (Quelcom com: «Es va acabar! Onze atacs contra el treball», no traduït), Hamburg: Konkret Literatur Verlag, 1999, que conté l'article que presentem aquí. A banda d'aquests, s'han publicat últimament els llibres: Roswitha Scholz: Das Geschlecht dōnes Kapitalismus («El gènere del capitalisme», no traduït); Robert Kurz: Schwarzbuch Kapitalismus («El llibre negre del capitalisme», no traduït), i Krisis 23 el tema central del qual és la «postpolítica» de la dreta populista i la neo-social-democràcia (Haider, Schröder, Blair).

En aquest sentit cal tindre en compte fonamentalment una dialèctica entre valor (treball abstracte) i unes formes d'activitats diferents provocada per la separació específica per gènere.

sigut exclusivament mestresses i que també poden ser i són agressives, intel·lectuals etc. no invalida aquesta definició central teòrica a un alt nivell d'abstracció. Al mateix temps, no obstant això, significa que els individus es determinen només i simplement a través de les adjudicacions socioculturals, com els agradaria, per exemple, a les defensores de la «nova feminitat». En el seu lloc cal partir d'una dialèctica entre individu i estructures socioculturals: ningú queda completament definit per aquestes estructures, però tampoc ningú pot sotraure's completament a elles.

En aquest sentit cal tindre en compte fonamentalment una dialèctica entre valor (treball abstracte) i unes formes d'activitats diferents provocada per la separació específica per gènere. Aquests àmbits d'activitats separats, definits com «femenins», no poden, per tant, ser sumats superficialment al valor, o siga, al treball. Tampoc poden ser deduïts jeràrquicament del valor. Representa, més bé, en certa manera la cara oculta del treball abstracte i del valor econòmic. Amb això, la separació per gèneres de «qualitats» i activitats forma, d'una banda, part del capitalisme i, per una altra, en canvi, se situa fora de la lògica del capital. Per a comprendre tota la seua complexitat s'hauria de definir com a forma social bàsica no sols el principi aparentment totalitzador de les formes del valor i del treball, sinó també la separació del valor que el transcendeix i que abraça tant les formes econòmiques com els àmbits separats d'elles. Només a aquest complex meta-nivell teòric és possible determinar el vertader i en si contradictori conjunt de la moderna societat de producció de mercaderies.

Però el tradicional instrumental concepcional marxista tampoc resulta prou respecte a una altra comprensió de la relació capitalista dels gèneres, ja que -a banda del nivell socioeconòmic- cal tindre en consideració també els nivells sociopsicològics i simbolicoculturals. D'aquesta manera, per exemple, és possible mostrar, per mitjà de l'anàlisi de discursos religiosos i filosòfics, com es formen imaginaris col·lectius referent al que «són» hòmens i dones en la modernitat, dominada per l'home, i en quines adjudicacions s'expressa la separació del valor. (veure: Honegger 1991) Amb un instrumental psicoanalític, per exemple, poden explicar-se les conseqüències del fet que la moderna educació dels xiquets estiga sobretot en mans de les dones, és a dir, que el xiquet -a diferència de la xiqueta- haja dedesidentificat-se de la mare per a adquirir la seua identitat, la qual cosa comporta al mateix temps una separació i una desvalorització del femení. (veja's, per exemple, Chodorow 1985) La separació del valor com a model sociocultural i mecanisme sociopsíquic, unit amb la divisió en treball abstracte i activitats femenines de reproducció, constitueix d'aquesta manera la societat en el seu conjunt.

Pel que fa a la definició teòrica de la separació del valor, les dones han de ser ubicades en primer lloc en l'així anomenada esfera de l'àmbit privat. Això, no obstant, no vol dir que el patriarcat s'haja allotjat en una separació tan nítida entre l'àmbit privat i el públic (tant polític com econòmic). Abans bé, es tracta de la força d'un context general de relacions materi-

als, conceptuals i sociopsicològiques que representa, per dir-ho així, el «èter de la societat», per a utilitzar una expressió d'Hegel però amb un altre significat. Les conseqüències de la separació del valor travessen, per tant, també els diferents espais de l'àmbit públic. D'alguna manera s'ha trobat des de sempre a dones en les esferes de la res-pública. La separació, no obstant això, es mostra també ací. En la vida laboral, per exemple, ocupen llocs subordinats, cobren menys etc.

Encara que la separació del valor com a model capitalista-patriarcal domine d'aquesta forma les relacions socials a nivell global, això no vol dir que les relacions entre els gèneres siguin completament uniformes en tot el món. Són diferents segons el fons sociocultural i inclús segueixen existint formacions socials amb una tradició de simetria de gèneres que s'han resistit fins hui a acceptar -del tot o en part- les idees modernes referent als gèneres. (veure, per exemple, Weiss 1995). D'igual manera que l'abstracció del «treball» no és una categoria fonamental ontològica, tampoc és pot partir de la idea d'una relació de separació entre els gèneres que no fóra culturalment especificada i que s'haja presentat en tot el món igual. En aquest context cal tindre en compte així mateix, que la relació entre els gèneres ha sofert canvis inclús dins del desenvolupament modern-occidental. Convé subratllar, per exemple, que el concepte modern del treball, igual que el dualisme modern dels gèneres, són un producte directe del desenvolupament específic cap al capitalisme des del segle XV i que els dos van de la mà. Només en el segle XVIII es va començar a formar el modern «sistema dels dos sexes» (Hagemann-White); i, simultàniament, es va estendre l'apologia generalitzada del treball abstracte, tal com encara segueix vigent en l'actualitat. Aquest procés es reflecteix també en l'article, ja clàssic, que investiga justament aquesta època: «La polarització dels caràcters sexuals - Un reflex de la dissociació de la vida laboral i familiar» (Hausen 1976, publicat en alemany).

A pesar que les dones estigueren moltes vegades també considerades com inferiors en temps preburgesos, tenien prou possibilitats d'exercir influència a través de camins informals. En la societat premoderna, l'home sostenia més bé una superioritat simbòlica, com afirmen Heintz/Honegger (1981). Les dones encara no estaven definides exclusivament com a mestressa i mare, com va ocórrer a partir del segle XVIII, complementàriament a les adjudicacions per als hòmens que des de llavors acapararien la incumbència per a les noves activitats públiques (economia, política, etc.) del patriarcat productor de mercaderies. En societats agràries, en canvi, la contribució femenina a la reproducció material havia estat considerada pràcticament d'igual importància com la de l'home. (Heintz/Honegger 1981).

Si la moderna relació dels gèneres havia estat limitada en un primer moment a la burgesia, amb la generalització de la família nuclear es va anar estenent a poc a poc a totes les capes, tenint la seua última gran espenta en els anys 50 d'aquest segle, o siga durant el Fordisme. La separació del valor no és, per tant, una estructura rígida, tal com es pot trobar en

Convé subratllar, per exemple, que el concepte modern del treball, igual que el dualisme modern dels gèneres, són un producte directe del desenvolupament específic cap al capitalisme des del segle XV i que els dos van de la mà.

Alguns anàlisis feministes dels processos de globalització, fets en els anys 80, inclús suggereixen la conclusió (sense haver arribat a veure clarament) que en la postmodernitat no estem vivint la fi del patriarcat -com afirmen algunes- sinó que més prompte s'està tornant més salvatge, simultàniament amb l'empitjorament de la situació econòmica

alguns models estructurals sociològics, sinó un procés històric. Per consegüent no s'ha d'entendre com quelcom estàtic i sempre igual. En la postmodernitat, l'era postfordista, mostra una nova cara.

En el context de les tendències cap a processos d'individualització (Ulrich Beck), les dones són considerades ara com «doblement socialitzades» (Regina Becker Schmidt), és a dir, que han de fer-se càrrec tant de la família com d'una professió. El paper de l'home com a sustentador familiar es dissol amb la precarització de les condicions laborals i amb l'erosió de les tradicionals relacions de família. Tot això, no obstant, no canvia en absolut el fet que les dones segueixen sent les que carreguen amb l'educació dels fills, els treballs domèstics, etc. i que continuen guanyant menys i rares vegades se les puga trobar en posicions altes, a pesar de tindre ja les mateixes qualificacions que els hòmens.

Però no s'han desenrotllat altres formes de vida amb exigències emancipatives que hagen substituït la tradicional família nuclear. Al contrari dels anys 60 i 70, des de fa temps tampoc hi ha un ampli moviment social. Primerament se segueix estenent l'atomització i individualització social davant d'un fons de precàries formes d'existència tant pel que fa als aspectes materials com als socials. I aquests processos repercuteixen de manera diferent en els dos gèneres. Alguns anàlisis feministes dels processos de globalització, fets en els anys 80, inclús suggereixen la conclusió (sense haver arribat a veure clarament) que en la postmodernitat no estem vivint la fi del patriarcat -com afirmen algunes- sinó que més prompte s'està tornant més salvatge, simultàniament amb l'empitjorament de la situació econòmica (veja's: Schultz 1994, p. 173 ss; Wichterich 1998).

Davant del fons de l'ací esbossada tesi de la separació del valor, intentaré a continuació analitzar críticament alguns coneguts plantejaments feministes en la seua relació amb el concepte modern del treball. En aquest intent no puc aprofundir molt en la corresponent dimensió cultural-simbòlica i la social-psicològica a pesar de considerar-la igual d'important, ja que això sobrepassaria el marc d'aquest article.

El treball dulcifica la vida: La metafísica del treball en Frigga Haug

Frigga Haug creu que la capacitat de rendiment, l'eficàcia en l'aprofitament del temps, el domini de la natura i l'augment de la força productiva -tots ells fenòmens que van estretament units amb la asimetria de la relació entre els gèneres- representen les regles del sistema capitalista i determinen el desenvolupament de la societat burgesa. Això és vàlid tant per a l'individu com per al model de civilització patriarcal-capitalista com a conjunt (si no hi ha una altra indicació, totes les citacions que segueixen es referixen al llibre d'Haug de 1996). En el centre del seu plantejament es troba el següent context: «Què passa amb tots els treballs que no generen cap benefici perquè cal invertir molt de temps en ells i no són susceptibles de possibles automatitzacions, perquè la seua necessitat serveix per a la supervivència de la hu-

manitat i de la terra però que, paradoxalment i just per aquesta raó, podrien ser estalviats/ suprimits com quelcom egoista, individual i luxós? Amb aquests activitats... que no haurien de ser remunerades per què no es taquen amb la màcula del canvi, és a dir, amb activitats com l'amor, la cura, la satisfacció de les necessitats de totes aquestes persones que no poden donar una contraprestació (vells, malalts, minusvàlids, xiquets)? Aquests activitats són separades del conjunt del treball social, són posades fora del treball i adjudicades a un grup de sers humans aptes per a això: les dones» (Haug 1990, p. 91). Tot això és cert, segons mon paréixer s'hauria de dir, no obstant això, que són suposadament aptes per a això (a causa d'una adjudicació sociohistòrica), ja que de cap manera es pot partir d'una aptitud «natural» de les dones per a les activitats privades de la reproducció. Haug defén, per això, situar la forma del «treball domèstic» en relació amb les altres formes de treball existents. D'una banda, es formula ací explícitament la idea de la separació del valor, però, diguem-ne, sobre un fonament marxista vell, utilitzant un concepte del treball no problematitzat. D'altra banda, no obstant, -i això constituïx la diferència amb una teoria de la separació del valor que puga transcendir-lo- aquest concepte no qüestionat, aparentment natural, és transferit d'entrada a aquests sectors i activitats «separats». Per a Haug es tracta, per tant, d'una anàlisi del «treball domèstic» en comparació amb el treball assalariat, considerant-lo, doncs, com treball! Contra això s'hauria d'objectar que el treball domèstic és, d'una banda, efectivament el producte de la divisió social del treball en el capitalisme. D'altra banda, se separa en aquesta «divisió» paradoxalment quelcom que en principi no pot ser concebut com «treball». Però és aquesta relació paradoxal la que constitueix la qualitat diferent del «treball domèstic». Són precisament els sectors de reproducció i de l'àmbit privat, i les activitats de les dones en ells, els que tenen un caràcter fonamentalment diferent del sector remunerat. Més encara, han de ser qualitativament diferents, ja que de no ser així no tindria sentit separar-los del sector del valor. Les activitats en els anomenats sectors no poden ser subsumides tan fàcilment al concepte del treball. Si el sentit comú encara pot acceptar que l'activitat d'agranar la cuina es considere com a treball, la cosa es torna més complicada tractant-se de parlar amb el marit sobre els seus problemes laborals, i ja ni parlar si es tracta d'actes sexuals. Perquè, en les activitats en el camp de la reproducció entren també emocions, comportaments etc. que de cap manera poden ser subsumits als conceptes del «treball» o de la «producció». No veure això o deixar-ho de costat (en Haug cal constatar, generalment, una metafísica del treball i de la producció) és una falta molt greu que marca el concepte en la seua totalitat. Per a Haug el «treball» en general és una categoria ahistòrica, un traç característic de l'espècie. Ella no reconeix que tant el treball com el sector separat, conjuntament amb les corresponents idees dels gèneres, no són sinó un producte històric de la modernitat definida com a productora de mercaderies. Qualsevol tendència a idealitzar aquests sectors o activitats separats per la seua alteritat seria, no obstant això, igual d'equivocada. Per això cal destacar que les acti-

vitats domèstiques, l'educació dels fills, la cura, etc. costen naturalment molt d'esforç i pena, encara que d'una altra manera que el treball remunerat, i això tant en l'aïllament de les dones en la família nuclear com en les «relacions de *patchwork*» postmodernes (Heiner Keupp). En les relacions existents, el «treball domèstic» està subordinat al treball assalariat i abraça serveis personals, dependències, etc. La mestressa depèn del salari del marit; ella no es pot sustentar i per a ella no hi ha una relació directa entre «treball» i «salari». En una societat dominada pel treball assalariat, el «treball domèstic» resulta -segons Haug- un «anacronisme» (p. 227). Aquesta afirmació oblida totalment que aquesta forma d'activitats representa una part estructural del capitalisme. Un objectiu d'Haug és la integració de les mestresses en el treball remunerat, defenent al mateix temps una reducció radical del temps de treball en el sector laboral, perquè hi haja prou temps -i en això es mostra de nou la visió ontològica del treball- per al «treball cultural de la reproducció» i el «treball polític» (p. 141). A pesar d'unir els dos sectors de manera forçada davall el seu concepte positiu del treball, Haug pot proporcionar-nos des d'una visió crítica del treball i del valor unes determinacions conceptuals valuoses per a la diferència qualitativa entre el treball assalariat i les activitats «femenines» de la reproducció. Això és vàlid per a la diferenciació de dues «lògiques del temps» contraposades que estan en aquests casos. Vist des del punt de la totalitat de la societat existeix, segons Haug, d'una banda, una «lògica d'estalviar temps», obeint les lleis del mercat i del benefici. D'altra banda, en canvi, hi ha una «lògica d'invertir temps», tal com es dona en l'àmbit del «treball domèstic». Aquesta diferenciació analítica desmenteix, en principi, la subordinació de les activitats domèstiques i de cura sota l'abstracció del «treball». Des del punt de vista cultural, aquesta estructura es mostra, per exemple, en la veneració conservadora de la maternitat i també -com argumenta Haug des de la seua posició positivista del treball- en la discussió sobre el que hauria de considerar-se «treball» i no. (veja's p. 139 ss).

Com les dones han de fer-se càrrec tant de les activitats privades de reproducció com d'un treball remunerat (segons Haug, cadascun dels dos pot ser «seductor» a la seua manera), cal dotar els dos àmbits amb cert atractiu, sobretot quan moltes de les dones ni tenen la possibilitat d'elegir entre ser només mestressa o ser empleada a temps complet sense les càrregues domèstiques. Per tant, les dones estan exposades a una situació ambivalent i contradictòria, com afirma Haug. D'una banda, actuen en el marc d'un sistema de legitimació capitalista del mercat, de beneficis etc., que es presenta com universal i garantit per les lleis i els valors. Això és vàlid per a elles en quant són sers humans (per exemple, en el sector del treball). D'altra banda, en canvi, no és vàlid per a elles en quant actuen «com a dones». Per això es necessiten garanties especials perquè les dones vegien clarament la falsedat de creure en els valors capitalistes dominants com quelcom «universalment reconegut», a pesar que les dones experimenten en la seua pròpia carn la contradicció de tals lògiques tan oposades. Per a això, perquè, existixen -a banda de la socialització típicament femenina- diverses regulacions jurí-

diques, com, per exemple, el dret de família, el dret matrimonial- precisament per a cobrir aquests àmbits que es troben al marge de la lògica suposadament universal del mercat. (p. 136).

Com a plantejament alternatiu a l'existent, Haug proposa que (p. 150). Segons ella, això significaria també, acabar amb la jerarquització d'activitats que obeeixen a diferents lògiques del temps i renegociar de nou la repartició del «treball en la seua totalitat». En aquest context, ella defén un nou «contracte dels gèneres» a un nivell polític, en el qual la regulació de les quotes tinguera un lloc important. Des d'un punt de vista institucional, aquests idees van íntimament lligades a un pensament per al que així l'anomenada política segueix sent una categoria no qüestionada igual que el treball, ja que els dos van de la mà. En aquest context Haug oblida, no obstant això, -com molta gent de l'esquerra i moltes feministes- el fet que la política ha sofert un profund canvi de funció sota les condicions de la globalització. L'acció en el marc de les institucions polítiques burgeses està sotmesa ara, com mai abans, a la influència dels mercats mundials, la qual cosa fa impossible que es puga actuar o «negociar» políticament com en els temps keynesians-fordistes. Es veu que Haug encara creu en la possibilitat de projectes emancipatoris que apunten a intervencions reformistes de l'estat. Pense que aquest procediment és molt problemàtic, també per una altra raó, ja que el concepte d'un contracte social/de gèneres a nivell d'unes institucions polítiques burgeses pressuposa implícitament l'estat nació com marc d'actuació. Però sota les condicions de la competència global per la supervivència, això podria alimentar, involuntàriament, tendències nacionalistes.

El plantejament d'Haug és, desgraciadament, socialdemòcrata i reflexa encara molta fe en el mercat. Per aquesta raó pot reivindicar que la qualitat de vida». (p. 144). Pense, no obstant això, que hui menys que mai no pot canviar-se quelcom amb una mera «delimitació» en el sentit d'una política tradicional de reformes. En la crisi del treball i de la política ja no es pot tractar de colar pel camí oficial de la política altres elements civilitzadors per mitjà d'una modificació de les categories capitalistes. Abans de tot això seria qüestió de plantejar-se un altre model de civilització qualitativament del tot diferent a l'actual i que superara tant el treball (remunerat en diners) com les activitats femenines separades en l'àmbit de la reproducció conjuntament amb les seues respectives estructures rígides del temps. Amb «la motivació d'augment de beneficis» només hi ha dues possibilitats: o s'accepta, o es rebutja; però no és possible «delimitar-lo»! Mentre que no es pensa en la seua abolició és il·lusori esperar a nivell de tota la societat una reorientació fonamental cap a una major qualitat de vida, tal com ho entén Haug.

Però el problema no sols està que Haug espere una solució per a les contradictòries formes d'activitats i lògiques del temps a través de procediments més prompte keynesians, sinó que ella tracte el patriarcat productor de mercaderies en principi com un sistema amb estruc-

tures totalment rígides i immutables. I per a ella només pot haver-hi canvis dins d'aquestes estructures. Haug parla, per exemple, de la transformació de les condicions laborals per mitjà de la microelectrònica o les possibilitats de treballar menys hores, sense tindre en compte seriosament la nova cara d'aquest patriarcat en la postmodernitat. (veja's p. 140 s.). En aquest context Haug menciona la «doble socialització» de les dones a través de les seues activitats tant laboral com en l'àmbit separat del treball domèstic i de la cura. Però en ella aquesta «doble socialització» té un aspecte un poc rebuscat, com caigut del cel. D'alguna manera sembla com si aquest problema no encaixara bé en el seu concepte. Com ella no compta amb la dinàmica històrica de la forma de la separació del valor, tampoc pot veure que per a les dones de la postmodernitat la «doble socialització» significa quelcom nou. Hui en dia, les dones ja no sols sofreixen formalment la «doble socialització», sinó que aquesta actualment s'ha convertit en el model oficial i l'han interioritzat com a part del seu autoenteniment. Això, no obstant, representa una nova qualitat.

La porca que dóna llet i llana i a més posa ous - sobre la «doble socialització» de les dones

Al contrari de Frigga Haug, Regina Becker-Schmidt parteix d'una nova qualitat en la «doble socialització» de les dones. Ella parla d'una ambivalència fonamental, resultat de les contradiccions de la situació social de les dones han adquirit una complexa capacitat de treball que les qualifica per a dos "llocs de treball": el de la llar i el de fora de la llar. Si volen tenir experiència en ambdós camps de treball, estan amenaçades pels problemes qualitatius i quantitius de la doble càrrega. Les dues formes del domini aguditzen encara els problemes: la supervivència d'estructures patriarcales en la família... dificulta la participació de les dones en el món laboral fora de casa i en altres formes de la vida pública; i la jerarquia de valors del sistema laboral, que calcula els éssers humans segons categories econòmiques i no segons les necessitats vitals, no pren nota de l'existència d'un lloc de treball familiar» (Becker-Schmidt 1987, S. 23 s.).

Queda patent que Becker-Schmidt transmet també el concepte del treball a les activitats femenines en l'esfera privada. Però si ací encara traslluu una crítica de la situació esquizofrènica en què es troben les dones, noves reflexions psicoanalítiques de Becker-Schmidt eluciden que procedeix d'una «valoració més alta» de les dones en comparació amb els homes, quan pràcticament remet a una dimensió subjectiva de la «doble socialització» mitjançant inversions de la polaritat i canvis en les fixacions d'introjeccions maternals i paternals, les xiquetes — al contrari dels xics— s'atenen en la seua formació del Jo a búsqüedes que trespassen els límits dels gèneres. Malgrat no coneixen realitzar tots els seus potencials en el curs del seu currículum, ja que no les deixen entrar en determinats sectors reservats als homes,... (i també) a pesar de resignar-se a les idees masculines sobre el paper femení dins de la família, en la seua

condescendència, no obstant això, es troba quelcom com una «obediència sota protesta» (Ferenczi). No deixen que se les lligue a la casa... La tasca de realitzar el potencial innovatiu i opcions socialment tenaces en un currículum per a reunir d'aquesta forma allò socialment separat —l'àmbit privat i el públic— en el sentit d'un treball d'integració, és mampresa pel gènere femení» (Becker-Schmidt 1995, p. 240).

En la moderna història de les idees del patriarcat capitalista ens trobem davant d'alguns projectes de filosofia de la vida que presenten la dona com el «individu més complet» en comparació amb l'home, perquè ella, en tant que mestressa i mare (i, per descomptat, en correspondència amb tot el seu caràcter) que queda fora del procés laboral, no té tendència a la unidimensionalitat, i per tant té els sentiments millor integrats. Quan ens parlen així, no es tracta sinó de la versió postmoderna però invertida respecte a la visió patriarcal: La dona com a mestressa i mare no és més «completa» pel fet d'estar fora del procés laboral, sinó ben al contrari, és més «completa» com a persona «doblement socialitzada». Per això no és d'estranyar que en el plantejament de Becker-Schmidt es tracte (Becker-Schmidt/Dölling 1994, p. 129).

Becker-Schmidt argumenta ací com si hui en dia el ser només mestressa fóra l'única manera d'existir amb connotacions conservadores i com si les dones hagueren de lluitar exclusivament contra això. Ignora simplement que, en l'actualitat, la forma dominant del conservadorisme no vol una tornada a la norma de la dona com a esposa, mestressa i mare, sinó que opera també amb la imatge de la dona «doblement socialitzada», com ho mostren unes declaracions de Wolfgang Schäuble, Rita Süßmuth i Claudia Schulte (els tres són destacats polítics alemanys (NT). Amb la suposició d'una especial capacitat de resistència i innovació de les dones, que seria precisament un resultat positiu de la «doble socialització», Becker-Schmidt reafirma en el fons a la dona postmoderna com «porca que dóna llet i llana i a més posa ous», que reparteix les seues activitats en dos «llocs de treball», confirmant així només les condicions patriarcals postmodernes.

En conclusió això significa que Becker-Schmidt no arriba a formular una crítica radical de la forma social de la separació del valor, ni referent a les activitats domèstiques i de curat, ni del treball remunerat capitalista amb les seues corresponents limitacions. El treball constitueix també per a ella un concepte universal ahistòric que aplica, com Haug, a les activitats «femenines» de la reproducció. En descriure la «doble socialització» de les dones segons aquest model, Becker-Schmidt fomenta la seua idealització a pesar de criticar la consegüent sobrecàrrega que resulta del dit model.

En aquest punt tant Becker-Schmidt com Haug ignoren que «la dona que ho vol tot» (família i treball remunerat) actualment ja forma part fixa de la propaganda. Unes anàlisis dels discursos de pel·lícules, novel·les, propaganda etc. del nostre temps segurament mostraria que des de fa temps les dones ja no estan representades únicament com a mestressa i mare, o siga, que s'ha produït també un canvi en l'ordre simbòlic. Les dues autores tampoc no tenen

en compte que el mercat no coneix els seus límits i que està soscant des dels anys 60 la seua pròpia base d'existència en integrar les dones cada vegada més en la vida laboral i a l'alliberar-la del seu paper tradicional, causat també pels processos d'automatització en la llar, per la contracepció etc. (veja's, per exemple Beck/Beck-Gernsheim, Barcelona 1998). Però com la dona precisament no pot ser una «porca que dóna llet i llana i a més posa ous», una part de les activitats separades es converteix en precària amb les corresponents conseqüències per a la socialització mercantil, qüestionant així el seu fons «mut». Tant Haug com Becker-Schmidt ignoren les consegüents tendències a la individualització que adquireixen diferents aspectes segons els gèneres, com han descobert les investigadores feministes. (per exemple: Schultz 1994, p. 173 ss.)

Becker-Schmidt desencerta -encara que d'una altra manera que Haug- en referència al meta-nivell de la forma de la separació del valor en tant que estructura social bàsica. Per tant percep la «doble socialització» de les dones només per mitjà d'una reducció «sociològica», és a dir, només com un fenomen social, sense una crítica categorial. No analitza els canvis en la seua mediació per la dinàmica històrica de la separació del valor com a complex total, sinó únicament en el seu caràcter immediat i superficial. El canvi, no obstant això, s'està produint precisament en el principi social formal de l'estructura bàsica contradictòria del treball i del mercat, d'una banda, i dels àmbits separats, d'altra banda. La lògica fonamentalment «dividida» segueix existint i es tradueix, per exemple, en els sous més baixos de les dones en comparació amb els homes, en la responsabilitat per a la llar, l'educació dels fills, etc. que segueixen majoritàriament a càrrec de la dona. I tot això mentre s'estan produint canvis com la «doble socialització» en relació amb una millor formació acadèmica de les dones i l'entrada de les mares en el sector laboral, etc. És enormement important mantindre la tensió entre l'essència (la forma fonamental de la separació del valor) i el fenomen (la «doble socialització»), en compte d'encapritxar-se exclusivament amb el mer fenomen.

D'aquesta manera, Becker-Schmidt tampoc veu que en el mentrestant s'ha produït una forma postmoderna precària de la «doble socialització». Si en els anys 80 semblava que l'emancipació de la dona ja no podia ser frenada, en els 90 es manifesta un altre desenvolupament ben diferent, encara que no es pot parlar d'una tornada a les condicions antigues. Amb l'augment de l'empitjorament de la situació econòmica cal témer que, per a una creixent part de la població, les relacions entre els gèneres s'encaminen en una direcció que coneixem dels guetos d'EE.UU. o dels slums dels països del Tercer Món. Les relacions familiars tradicionals segueixen dissolent-se. Les dones, no obstant això, s'enfronten actualment amb la responsabilitat tant «pels diners com per la vida/supervivència». Cada vegada més són integrades en el mercat sense que tinguin per això una possibilitat d'assegurar la seua pròpia existència. Crien els seus fills amb l'ajuda de parents femenins o de veïnes. Els homes venen i se'n van, passen d'ocupació en ocupació i de dona en dona, les que moltes vegades encara els mantenen (encara que també pot passar al

revés), sense que l'ordre jeràrquic entre els gèneres s'haja superat (veja's: Schultz 1994, p. 173 ss.). A pesar de tots els espectaculars segrests de fills pels seus pares, el sentit de la responsabilitat dels hòmens cap els seus fills té una tendència generalitzada a disminuir. En els últims anys s'han repetit les notícies de premsa sobre la creixent morositat de pares divorciats i pares de fills extramatrimonials.

Com no hi ha moviments socials amb exigències emancipatòries, tampoc es pot produir una vertadera superació de les tradicionals relacions entre els gèneres, i, per consegüent, tampoc de la divisió de funcions entre ells. En el seu lloc, la separació del valor es deslliga en certa manera dels rígids vincles institucionals de la modernitat. En compte d'arribar a una superació, s'està produint un creixent «embrutiment» del patriarcat. Aquest embrutiment es mostra també en el fet que la tisora entre (pocs) rics i (molts) pobres s'obri cada vegada més, i també entre les dones, la qual cosa comporta que ens trobem hui davant de formes de «individualització de luxe» i formes de «individualització de misèria». Les variants de luxe es poden veure en les dones professionalment ben situades, que han aconseguit fer carrera en el sector de l'high-tech o dels mercats financers, encara que se segueix preferint els hòmens que no tenen responsabilitat de reproducció i que, per tant, són més flexibles (veja's: Wichterich 1998, p. 71). Un altre indicatiu d'això és la contractació de dones immigrants mal pagades per part de les dones privilegiades (i encabotades en la seua carrera) perquè aquestes les alliberen de les activitats de reproducció.

Cap vaca per a Hillary!

Per a finalitzar vull abordar encara diverses visions de subsistència o de «treball propi» que es cotitzen en la discussió feminista com a possibles solucions per als actuals fenòmens de crisi de la societat del treball. El concepte més conegut en el nostre país el constitueix segurament el projecte de subsistència de Maria Mies, Veronka Bennholdt-Thomson i altres. L'última publicació dels seus principis porta el títol significatiu «Una vaca per a Hillary. La perspectiva de la subsistència», proposant a Hillary Clinton, dona amb èxit professional i esposa de president, justament aquesta perspectiva (Bennholdt-Thomson/Mies 1997).

Amb la concentració en l'agricultura de xicotets llauradors, aquesta concepció rebutja de forma global qualsevol producció industrial o desenvolupament d'alta tecnologia. Ja que -segons Mies i companyia- són la causa de l'opressió de la dona, la natura i els altres «pobles». Aquestes idees es cotitzen entre molta gent com el més radical «concepte d'eixida» del mercat i de l'estat. A mon entendre, sense cap justificació, ja que -deixant de banda la molt problemàtica i no diferenciada hostilitat cap a la tecnologia- en la «perspectiva de la subsistència» no es tracta per a res d'una eixida de la racionalitat del mercat, sinó simplement de la instal·lació o del reforç de mercats locals interiors. Per tant, aquest projecte tampoc es planteja saccar els fonaments de la categoria del treball i del valor (econòmic) que caracteritza de mode essencial el patriarcat productor de mercaderies. I naturalment tampoc la forma bàsica

transcendent de la separació del valor. La divisió de la vida i de la reproducció social en treball abstracte i activitats femenines de reproducció no es qüestiona fins a les últimes conseqüències, més bé, s'intenta introduir la producció de subsistència «femenina» com el centre social. En la seua pretesa oposició al conjunt dels mercats mundials, la dona-mestressa-artesana-comerçant, dedicada a empastres de subsistència, guanya així una valoració positiva (Veja's: Bennholdt-Thomson/Mies 1997, p. 120 ss.).

D'aquest projecte difereixen les propostes de Carola Möller que es mencionen també sovint en el debat feminista. Möller defén una «economia orientada cap al municipi», no cap al mercat actual i les seues lleis (veure: Möller 1998). Aquestes propostes es basen en el concepte del «treball propi» amb la meta d'un autoabastiment en un marc local. D'aquesta manera es pretén configurar el «treball global» d'una altra manera. En Möller tampoc no trobem una crítica de la mateixa categoria del treball. Ella es refereix a les anàlisis de Frigga Haug, però en trau altres conseqüències i vol arribar a una superació de la «divisió del treball» segons gèneres, intentant novament -ella també- superar la separació del valor dins del marge de la mateixa separació del valor, ja que no disposa d'un concepte adequat i per falta d'una crítica categorial.

Per aquesta raó, les activitats de reproducció que fins hui en dia porten una connotació «femenina», -segons Möller- també «poden» ser considerades com a treball. Dóna la sensació que el món sencer hauria de convertir-se d'alguna manera en un conjunt de cases locals de treball. La total ingenuïtat d'aquest plantejament es mostra quan Möller pretén que aquest conjunt d'autoabastiment paradoxalment es veja caracteritzat pel «canvi just», de ser possible sense diners: (Möller 1998, p. 483 s.). Açò són fantasies burgeses del canvi just del segle XIX que reclamen sense perdó la compensació directa del rendiment d'unitats de treball. Pense que el més problemàtic en Mies, Möller etc. és la seua actitud no reflexionada del «small is beautiful». Nivells i contextos que sobrepassen l'àmbit local queden absolutament marginats o bé apareixen en l'anàlisi negativa de la formació de societat (global). Tendeixen a més a qüestionar aquelles conquestes de la civilització que són bàsicament positives, una tendència que em sembla totalment errònia, encara que dites conquestes s'hagen produït sobre una base patriarcal (com, per exemple, avanços en la medicina o la utilització de l'alta tecnologia en la producció per a fer la vida més suportable). En tals utopies d'una economia local se segueix, al mateix temps, amb el pressupòsit de la vigència insuperable del treball remunerat i del mercat (*supra*)regional. També en aquest sentit, els principis del capitalisme patriarcal han quedat intactes.

Per tot el que s'ha dit, aquests propostes són molt apropiades com a conceptes interins per a legitimar una fase caracteritzada per la transició d'una socialització negativa del capitalisme clàssic a l'embrutiment del patriarcat productor de mercaderies. Perquè, fan de la necessitat virtut. Igual que els pretesos governs del canvi dels Roig-Olivos i New Labour només

prossegueixen a la seua manera el projecte neoliberal, també podria passar amb les perspectives del «autoabastiment», només que d'una altra forma. No em puc alliberar de la sospita que el programa de subsistència de Mies, per exemple, podria constituir una manera d'intervenció social que unira la variant xicotet-burgés del neoliberalisme -nolens volens- amb quelcom que ja s'ha convertit en realitat en moltes regions del món que l'economia del mercat ha deixat com a terra cremada: és a dir, la mera perspectiva de la subsistència per a poder sobreviure, perversa -en Mies- encara en un projecte emancipatori. Per aquesta raó dic: Cap vaca per a Hillary!

Però això no és tot. En voler contraposar positivament aquestes sapastres idees xicotet-burgeses d'una economia «productiva» de subsistència al «gran capital» (que actualment s'identifica novament sobretot amb el capital financer no productiu), involuntàriament promouen visions ja conegudes i prou perilloses. I encara que dites visions sorgisquen ara -a diferència d'abans- en un context postmodern-globalitzat, segueixen sent estructuralment antisemites. En els anys 90, «l'especulador» s'ha convertit una altra vegada en el número u de tots els dimonis; i és justament en aquest context que la ideologia del «treball honest» està guanyant novament terreny (veja's: Scholz, 1995).

El temor que es faça de la necessitat virtut i que en aquest procés sorgeisquen de nou les reminiscències ideològiques de la societat del treball, es refereix, d'altra banda, també a les ideologies del canvi, que actualment estan tan en voga (no sols en Carola Möller) i que despleguen una propaganda prou semblant a la dels nazis que veien en els interessos (rèdits) l'arrel de tots els mals (Silvio Gesell). El mateix pot afirmar-se dels altres ideologemes del «treball propi», com per exemple del concepte del «New-Work» de Frithjof Bergmann que preveu l'existència simultània de treball assalariat i «treball» informal. En aquest concepte firmarien com «treball productiu» fins a les activitats individuals creatives lliurement elegides. Les dues posicions han tingut també prou repercussió en el discurs feminista.

Ja que hui predomina la tendència al 'just-in-time', que tot és organitzat de forma «racional» (en el sentit de les limitacions empresarials) i que el treball remunerat -que en el desenvolupament de la modernitat ha sigut en primer lloc l'essencial per a la creació de la identitat sobretot dels barons- s'està convertint a nivell global cada vegada més en quelcom escàs, es veu que pràcticament totes les possibles activitats han de ser declarades de mode inflacionista com «treball» (i això no sols en cercles de l'oposició). Com si d'aquesta manera es poguera exorcitzar la crisi imparable del treball. Això passa també respecte a les activitats «femenines» de la reproducció, inclús quan ja hi ha la consciència que aquests activitats obeeixen a una altra lògica que la de l'abstracció del «treball». I el moviment feminista ha contribuït també amb el seu òbol al fet que el modern ethos internalitzat del treball abstracte no vulga perir i que necessite, per això, més i més past.

La crítica de la ideologia del treball no impedeix, no obstant això, reconèixer en aquest projecte un mínim de plantejaments que possibiliten un aprenentatge social amb fins emancipatoris, encara que no fora de la societat del treball, però sí al marge d'ella. Si es pren seriosament el diagnòstic de l'embrutiment del patriarcat a molts nivells

A pesar de tot: El sector terciari no és ja d'entrada un «àmbit de bestioles»

Seria cínic denunciar cada acció que, a pesar de la desolidarització generalitzada i a pesar de l'absència d'un ampli moviment social, intente fer alguna cosa contra l'actual situació de decadència com exclusivament afirmatiu per al sistema. Tampoc volem rebutjar d'entrada qualsevol iniciativa d'autoajuda o desqualificar totes les activitats en el sector terciari com «de bestioles», com es pot desprendre de diverses posicions esquerranes (veja's: Hildebrand, 1996). Allò important per a mi és criticar l'existent ideologia ontològica del treball i no condemnar qualsevol projecte com a reformista. M'agradaria explicar aquesta actitud meua a través d'un projecte concret: la SSM (Sozialistische Selbsthilfe Mühlheim = Autoajuda Socialista de Mühlheim). En la SSM, fundada en 1979, viuen i treballen (antics) vagabunds (sense sostre), disminuïts físics i psíquics, gent «normal» i xiquets. S'acull conscientment gent classificada per la lògica capitalista normalment com «rebutjos» (del procés de producció) i com «excrements de la societat». Es guanyen la vida amb trasports i el comerç d'objectes de segona mà. Cadascuna i cadascú rep el mateix (escàs) salari. No hi ha caps (veure:, 2/1997, p. 5 ss.).

Coiniciats, entre altres, per aquest projecte i interrelacionats amb ell existeixen encara altres grups i activitats d'autoajuda que van des d'iniciatives de rehabilitació de cases (anti-gament) okupades fins accions de suport per a sol·licitants d'asil emparats en esglésies. El que trobe molt positiu en aquests grups és que totes les activitats -també cuinar, l'educació dels xiquets etc.- estan considerades igual d'importantes, és a dir, també les activitats de reproducció, normalment adjudicades a les dones. Però aquest projecte sofreix també el mateix problema de tots els altres: en certa manera queda sota la fèrula ideològica del concepte del treball. O siga, l'intent emancipatori d'una integració no jeràrquica de diferents àmbits queda subsumit sota l'abstracció del «treball». Allò important, en canvi, seria un replantejament de la relació entre esforç i oci. Ja que -si ho interprete bé- l'objectiu de la SSM és que s'estiga «fent i currant» constantment quelcom, en el sentit de la ideologia del treball, a pesar que s'admeta i es prenga en compte que persones que han viscut durant molt de temps en el carrer, no són capaços de complir amb una jornada de 8 hores.

La crítica de la ideologia del treball no impedeix, no obstant això, reconèixer en aquest projecte un mínim de plantejaments que possibiliten un aprenentatge social amb fins emancipatoris, encara que no fora de la societat del treball, però sí al marge d'ella. Si es pren seriosament el diagnòstic de l'embrutiment del patriarcat a molts nivells, que es mostrarà en el futur encara amb més contundència que fins ara en tendències a la desmoralització i el desarrelament social, llavors no podem menys que constatar que necessitem concepcions «pedagògiques» (encara que per a res en el sentit d'un ensinistament burgès cap al rendiment) per a defensar-nos d'aquestes tendències. A llarg termini això, no obstant això, només és possible en el context d'uns processos complexos i amplis de transformació cap a «una

altra societat» més enllà del treball. En aquest context trobe remarcable que en el SSM s'intente superar la jerarquia entre assistents socials i assistits, o siga, que s'aspire a una dissolució de la pedagogia com a professió, com a àmbit separat.

A pesar del cínic que resultaria insistir en una situació social com l'actual exclusivament en l'objectiu abstracte d'una «societat fonamentalment una altra», tampoc es pot renunciar a aquest objectiu si no vol caure en la trampa de les relacions dominants. Al meu entendre, la dificultat d'aquests projectes està, per tant, en la qüestió de com evitar la caiguda en una falsa immediatesa, on haurien de mantindre una distància crítica cap al seu propi quefer, una distància que al final significa la capacitat de superar-se a si mateix. En altres paraules: Tals iniciatives haurien d'estar interessades a determinar la seua necessitat i la seua justificació subjectiva i objectiva en relació amb una perspectiva civilitzadora. En aquest sentit, les meues objeccions al contingut dels escrits de Mies, Möller etc. són vàlides també per a la SSM, ja que aquesta se remet de mode reduccionistament i pràcticament sense qüestionar-lo als conceptes massa simplistes -segons la meua opinió- de Frithjof Bergmann (almenys en el que al concepte del treball es referix), a la «economia local» i a les idees de l'autoabastiment. Però és precisament en la legitimació per mitjà de la ideologia del treball, en els plantejaments teòrics massa simplistes, on aguaita el perill d'una recuperació per part del sistema, ja que li pot anar molt bé com un projecte d'administració de la crisi per a descarregar el pressupost públic. Per totes aquests raons, valore el projecte de la SSM sobretot en el seu àmbit «pedagògic» i no en el seu afany simplista per una economia local d'autoabastiment.

Fora gandules!

L'anàlisi de diferents concepcions feministes ha donat com resultat que tant en Frigga Haug com en la tesi de la «doble socialització» de Regina Becker-Schmidt, així com en les diverses idees sobre el treball de subsistència i el «treball propi», es troba una clara metafísica del treball. Aquests plantejaments intenten subsumir també les activitats «femenines» de la reproducció del sector separat a les formes d'activitats capitalistes. Sembla que les dones volen legitimar d'aquesta manera la seua existència en la societat del treball en via d'extinció, sense determinar clarament la qualitat especial d'aquests activitats en el seu acoblament dialèctic amb el sector remunerat i sense sotmetre-les com tals a una crítica fonamental. Però no sols en el discurs teòric poden trobar-se actualment posicions que fan de la necessitat de la «doble socialització» una virtut. També en molts debats m'he trobat sovint amb opinions com, per exemple, la de la filòsofa d'Alemanya oriental, Sabine Grunwald, sobre la seua experiència com a dona en els temps de la RDA: dedicats a ells. La responsabilitat pels meus fills necessàriament ha ajudat a sotmetre'm a una disciplina de treball més estricta. Les múltiples malalties del meu fill exigien molt prompte una gran capacitat i eficiència en la recerca de literatura (per a les/els estudiants de filosofia en la RDA un dels requisits determinants per

als estudis) així com un ferri pla de lectura i de treball. Així mateix, crec fermament que l'experiència especial de vida que comporta el viure amb fills, marca profundament la meua visió del món i no sols no constitueixen un destorb per als meus treballs filosòfics, sinó que els enriqueixen i que en moltes ocasions indiquen a les meues reflexions teòriques el camí de la dimensió abstracta a la concreta» (Grunwald 1992, p. 88).

Quins ganduls, avorrits i ronses són els hòmens en comparació! L'argument de la «doble socialització» s'utilitza ací seriosament per a fer esclafir més fort el fuet de la racionalitat i eficiència! I dit de pas: El fet d'arribar a un suposat nivell més concret no constitueix necessàriament un avantatge epistemològic. La definició teòrica de la forma de separació del valor, per exemple, requereix inclús un nivell d'abstracció més alt que una mera crítica androcèntrica del treball i del valor, ja que està ubicada en un meta-nivell. En Grunwald, no obstant això, sona com si les dones, pel només fet de tractar amb xiquets, es trobaren més prop de la «veritat».

Amb tals idees es queden en el camí també la relaxació i l'oci, i no «només» cara als individus, sinó també com a punt de referència per a una crítica de la societat que s'oposara a les existents relacions socials amb la seua permanent persecució del rendiment. L'emancipatori seria superar com tals els sectors separats de l'àmbit privat i el públic conjuntament amb les seues corresponents lògiques separades del temps. En aquesta perspectiva ja no es tracta de fixar determinades estructures (de temps) i principis segons sectors. Allò important seria únicament l'orientació cap a la necessitat sensorial/sensual i social de diferents lògiques d'acció i cap a una relació adequada entre esforç i oci en tots els àmbits de la vida. Això, no obstant, pressuposa l'abolició de la màxima empresarial del benefici més enllà d'una mera orientació cap a un capitalisme de l'estat, però això significa també, més enllà del vell marxisme del moviment obrer. Justament perquè la fallida total i històrica d'aquest paradigma ha donat cartes dolentes a una crítica radical del capitalisme des de l'any 1989, és necessari que s'elabore una nova formulació que done un pas decisiu més i que pose en el centre de la crítica tant la categoria del treball com les formes d'activitats separades.

El discurs feminista resulta poc d'útil per a això, mentre no se li ocórrega rebutjar l'orientació cap a la «família i el treball» en tota la seua limitada varietat com una existència forçada del sistema capitalista-patriarcal. Ben al contrari: a aquesta forma d'existència moltes vegades se li adjudica un caràcter «pioner». D'alguna manera se la considera com el model del futur per a tota la societat, també per als hòmens. Sembla que un gran nombre de projectes feministes haja arribat a l'eslògan del fetitxisme del treball: Fora gandules! En un acte de rara concòrdia, el feminisme sembla haver-hi lloc d'acord amb el vell *leitmotiv* de la Internacional del socialisme d'estat, a pesar que existesca ja des dels anys 80 una forta crítica al pensament abstracte-cultural i que s'insistesca en les diferències (culturals) entre les dones i en les diferents relacions entre els gèneres. Això, sembla que no és vàlid respecte a la categoria abstracta del treball. Desgraciadament encara no s'ha escrit un pamflet mordaç com:

“El dret a la peresa, ¡també per a les dones! En els anys 90, a molta gent li sembla totalment acceptable que -segons les teories postmodernes- la diferència entre els gèneres, i inclús el mateix cos, siguin en primer lloc només uns «productes discursius». L'abstracció universal del «treball», no obstant això, ha de mantindre el seu caràcter ahistòric-ontològic. Contra la seua historització i la seua relativització (cultural) es resisteix inclús la ment postmoderna-deconstructivista que en altres casos ja ha arribat a nivells totalment absurds de relativització. Hi ha posicions deconstructivistes d'origen etno-metodològic que inclús arriben a disbarats com parlar del «treball» d'interacció en la «construcció! dels (dos) gèneres» (Gildemeister/Wetterer 1992).

Però tampoc cal pensar que totes les investigadores del gènere, que es defineixen com a feministes d'esquerra, perseguesquen únicament una perspectiva del treball i del zel, encara que pràcticament totes vulguen salvar d'alguna manera el «treball». Ingrid Kurz-Scherf defén, per exemple, a semblança de Frigga Haug, una reducció de la jornada laboral que hauria d'incorporar al mateix temps el «dret al treball», però també -i ací es distancia d'Haug- «el dret a no treballar». Una crítica radical de la societat del treball i del seu internalització no té lloc en aquests projectes que no van més enllà d'una perspectiva feminista-sindical. I això en un temps en què la política sindical a favor d'una reducció de la jornada laboral pràcticament ha desaparegut del mapa. Kurz-Scherf s'entrega inclús a la paradoxa d'una (Kurz-Scherf 1994, p. 59). En aquest context, ella somia amb la utopia dolenta d'una «unificació de les possibilitats de treball i de vida d'hòmens i dones», amb la «compatibilitat de formes elementals de vida» (i dona com a únic exemple: família i treball), i amb l'ampliació i millora de les possibilitats de participació de la gent en la política, cultura i altres àmbits» (Kurz-Scherf 1994, p. 60 s.). Queda per remarcar que Kurz-Scherf estén també el concepte del treball a les activitats femenines de reproducció.

D'un reduccionisme semblant és l'argumentació d'Anneliese Braun que obri -al contrari que el programa de Mies, Bennholdt-Thomsen i altres- la vella oposició entre el «imperi de la llibertat» i el «imperi de la necessitat», una oposició que té des de sempre l'ontologia del treball com a fonament. En aquest context, Braun reclama també «espais de llibertat» per a les dones (Braun 1998, p. 497 ss.). I tot això ocorre una altra vegada en el context problemàtic d'un projecte de l'economia de subsistència (veja's Braun 1998). La meua crítica no apunta de cap manera a buscar amb la subtileza d'un detectiu en tots els textos la paraula (no tan innocent) «treball» per a després picar-los. Ben al contrari. Pense que és important mostrar com a plantejaments que en principi no es volen sotmetre a la pressió real de la màxima capitalista del treball, queden pendents d'ell i posen en dubte així la seua pròpia intenció emancipatòria.

En total cal insistir en la necessitat de buscar urgentment una alternativa més enllà de la forma de la separació del valor i, per consegüent, més enllà de la societat del treball/«treball» domèstic. Fa falta un moviment social que contrarest la ideologia dominant del rendiment i que desenvolupe un imaginari de la «bona vida». Mentre no existisca tal moviment, almenys la reflexió crítica (a banda

d'alguns projectes pràctics, necessàriament limitats) ens dona la possibilitat d'anar més enllà de la situació existent de la societat del doble treball forçat; una possibilitat que el feminisme acadèmic amb la seua fixació en il·lusòries perspectives immanents al sistema desgraciadament està perdent.

Bibliografia

- BECK, ULRICH/BECK-GERNSHEIM, Elisabeth (1998): El normal caos de l'amor, Barcelona, Edit. El Roure
- BECKER-SCHMIDT, Regina (1987): Die doppelte Vergesellschaftung - die doppelte Unterdrückung: Besonderheiten der Frauenforschung *in* donen Sozialwissenschaften. En: Unterkirchner, Lilo/Wagner, Ina (Ed.): Die andere Hälfte der Gesellschaft. Österreichischer Soziologentag, Vienna
- BECKER-SCHMIDT, Regina (1995): Von Jungen, die keine Mädchen und von Mädchen, die gerne Jungen sein wollten. Geschlechtsspezifische Umwege auf der Suche nach Identität. En: Becker-Schmidt, Regina/Knapp, Gudrun-Axeli (Ed.): Das Geschlecht *in* donen Sozialwissenschaften, Frankfurt/Main
- BECKER-SCHMIDT, Regina/DÖLLING, Irene (1994): Geschlechterverhältnis und Frauenpolitik. En: Negt, Oskar (Ed.): Die zweite Gesellschaftsreform. 27 Plädoyers, Göttingen
- BENNHOLDT-THOMSEN, Veronika/MIES, Maria (1997): Eine Kuh für Hillary. Die Subsistenzperspektive, Munc
- BRAUN, Anneliese (1998): Überlebensstrategien zwischen Barfußökonomie und Frauenemanzipation. En: Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften núm. 226.
- CHODOROW, Nancy (1985): Das Erbe der Mütter. Psychoanalyse und Soziologie der Geschlechter, Munc
- GILDEMEISTER, Regine/WETTERER, Angelika (1992): Wie Geschlechter gemacht werden. Die soziale Konstruktion von Zweigeschlechtlichkeit und ihre Reifizierung *in* der Frauenforschung. En: Knapp, Gudrun-Axeli/Wetterer, Angelika (Ed.): Traditionen Brüche. Entwicklungen feministischer Theorie, Freiburg i.Br.
- GOLDMANN, Monika (1997): Weibliche Dienstleistungsarbeit und Globalisierung. En: Altvater, Elmar/Haug, Frigga/Negt, Oskar et al.: Turbokapitalismus. Gesellschaft im Übergang ins 21. Jahrhundert, Hamburg
- GRUNWALD, Sabine (1992): Großer Anlauf - und nun? En: Kulke, Christine/Kopp-Degethof, Heidi/Ramming, Ulrike (Ed.): Wider das schlichte Vergessen. Der deutsch-deutsche Einigungsprozeß: Frauen im Dialog, Berlin
- HAUG, Frigga (1990): Tagträume eets sozialistischen Feminismus. En: Gerhard, Ute et al. (Ed.): Differenz und Gleichheit. Menschenrechte haben (k)eet Geschlecht, Frankfurt/M.
- HAUG, Frigga (1996): Frauen-Politiken, Berlín
- HAUS-NE, Karin (1966): Die Polarisierung der - Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben. En: Conce, Werner (Ed.): Sozialgeschichte der Familie *in* der Neuzeit Europas, Stuttgart

- HEINTZ, Bettina/HONEGGER, Claudia (1981): Zum Strukturwandel weiblicher Widerstandsformen im 19. Jahrhundert. En: Heitz, Bettina/Honegger, Claudia (Ed.): Llisten der Ohnmacht. Zur Sozialgeschichte weiblicher widerstandsformen, Frankfurt/M.
- KNAPP, Gudrun-Axeli (1998): Postmoderne Theorie oder Theorie der Postmodern? Anmerkungen aus feministischer Sicht. En: Knapp, Gudrun-Axeli (Ed.): Kurskorrekturen. Feminismus zwischen Kritischer Theorie und Postmoderne, Frankfurt/M.
- KURZ-SCHERF, Ingrid (1994): És gibt nur zwei Freiheiten - Plädoyer für eine konsequente Politik der Arbeitszeitverkürzung. En: Negt, Oskar (Ed.): Die zweite Gesellschaftsreform. 27 Plädoyers, Göttingen
- MÖLLER, Carola (1998): Die gesellschaftliche Gesamtarbeit neugaquestalten. En: Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften, núm. 226
- SCHOLZ, Roswitha (1995): Die Metamorphosen dónes teutonischen *Yuppie*. Wohlstandschauvinismus, 90er-Jahre-Linke und kasinokapitalistischer Antisemitismus. En: Krisis. beiträge zur kritik der warengesellschaft, núm. 16/17
- SCHULTZ, Irmgard (1994): Der erregende Mythos vom Geld. Die neue Verbindung von Zeit Geld und Geschlecht im Ökologiezeitalter, Frankfurt/M.
- STOLZ-WILLIG, Brigitte/VEIL, Mechthild (Ed.) (1999): És rettet uns kein höh'res Wesen... Feministische Perspektiven der Arbeitsgesellschaft, Hamburg
- WEISS, Florence (1995): Zur Kulturspezifik der Geschlechterdifferenz und dónes Geschlechterverhältnisses. Die latmul in Papua Neuguinea. En: Becker-Schmidt, Regina/Knapp, Gudrun-Axeli (Ed.): Das Geschlechterverhältnis als Gegenstand der Sozial-wissenschaften, Frankfurt/M.
- WICHTERICH, Christa (1998): Die globalisierte Frau. Berichte aus der Zukunft der Ungleichheit, Reinbek

Persones i territoris

*Reflexions d'un «matrimoni de la tercera edat»: Una pedagogia de la raó, l'esperança i la passió**

*Ana María (Nita) Freire entrevistada per Carmel Borg & Peter Mayo • Universitat de Malta***

Havia passat vora una any de la sobtada mort de Paulo Freire (1921-1997) i a Brasil s'organitzaven diverses activitats en commemoració d'aquest fet. En abril de 1998 estàvem a São Paulo per unir-nos a un aplec internacional d'educadors, activistes comunitaris i especialistes que participaven al 1r Fòrum Internacional sobre Paulo Freire, organitzat per l'Institut Paulo Freire. Mentrestant, al «Nord-este» nadiu de Freire, particularment a la ciutat de Recife, ciutat per la que Paulo va sentir sempre una passió especial, el *Movimento dos Sem Terra* (el Moviment dels Sense Terra - MST) organitzava un altre esdeveniment commemoratiu en honor a la persona que consideren una font important d'inspiració. A penes havíem estat un dia a la megalòpolis brasilera abans que ens poguérem posar en contacte amb la vídua de Paulo Freire, la Professora Ana María Araújo

* Traducció d'Elvira Penyarrocha

** Ana María Araújo Freire (Nita Freire) és Professora, vídua de Paulo Freire, i doctora en educació per la PUC, São Paulo.

Carmel Borg és Cap del Departament d'Educació Primària, Universitat de Malta i és editor del *Journal of Maltese Education Research*.

Peter Mayo és Professor associat de Sociologia de l'Educació i Educació per a Persones Adultes en la Universitat de Malta, i és Editor Fundador del *Journal of Postcolonial Education*.

Freire (Nita Freire), en la seua residència, no massa lluny de la Universitat Catòlica Pontifícia (UCP) on Paulo ensenyava.

Aquesta entrevista, amablement organitzada en nom nostre pel sacerdot dominicà maltès Frei Loao Xerri, va tenir lloc un parell d'hores abans que Nita Freire agafés l'avió cap a Recife per estar present a l'esdeveniment commemoratiu del MST. La disponibilitat d'aquesta entrevista en anglès és el resultat d'un autèntic esforç de col·laboració maltès-brasilera, en la que Frei Joao jugava el paper d'interlocutor tot al llarg de l'entrevista (ell ha estat treballant al Brasil des de 1974), Frei Sergio Abreu feia de transcriptor del text i Lilia Azevedo traduïa.

L'entrevista ens diu quelcom també de la pròpia Nita Freire, una estudiosa de talent per dret propi i autora de, entre d'altres, *Nita e Paulo. Crônicas di amor*, publicat per Editora Olho d'Água.¹ Aquest llibre, que va néixer pels mateixos temps en què es feia l'entrevista, enllumena els anys esdevenidors d'allò que ella anomena «Matrimoni de la tercera edat». Esperem amb impaciència la seua traducció a l'anglès.

Entretant, aquesta és la traducció del text complet de l'entrevista de São Paulo. És una traducció «lliure» de l'original en portuguès. Ens adonem del perill que, en alterar el text per fer-lo apetitós al lector català, podem destruir molt d'eixa barreja de passió i raonament que caracteritza les respostes originals de Nita. Hem volgut fer una traducció el més propera a l'original possible.

I. Carmel i Peter: Estem convençuts que el seu marit, Paulo Freire, estava immers en una sèrie de projectes polítics i pedagògics al moment de la seua mort. Ens podria fer cinc cèntims del que eren les seues preocupacions en eixe moment i els projectes que tenia en ment?

Nita: Paulo tenia molts somnis i projectes, per la seua vida i pel seu treball, projectes que implicaven al món en general. S'estimava molt la vida i, per això, pensàvem que aquestos somnis i projectes li donarien molts anys de vida, més del que normalment és possible. Malauradament, no hi va haver excepció en aquest cas.

Hi ha una cosa, potser només una, que em dona un poc de consol per tots aquestos somnis insatisfets i per la tristesa de no tenir-lo prop: el fet que morís en plena activitat, al cim de la seua saviesa i del seu pensament ètic, polític i pedagògic. Si Paulo hagués mort sense ser el pensador extraordinari i conqueridor d'ideals que fou, no hauria estat just. Aquesta és, repetesc, la base de la meua acceptació d'aquest fet terrible: la mort de l'ésser estimat que Paulo era per a mi.

Alguns d'aquests projectes consistien en l'escriptura de llibres i articles; impartir cursos i seminaris; donar entrevistes; tornar a visitar vells amics i antics llocs; escoltar bona música, menjar plats que el delien, beure bon vi. En una paraula, «estimar-se la vida», «realitzar les meues tasques polítiques», «saber i sentir que estic ací al món, tan difícil però al mateix temps tan delitós»!

¹ Aquest llibre ha estat traduït a l'anglès i publicat per Donaldo Macedo.

En abril de l'any passat vàrem anar als EEUU, en resposta a una invitació de la Universitat de Harvard, perquè Paulo donés unes classes al primer semestre (setembre 97 a gener 98). Ell va organitzar els temes burocràtics i els últims detalls del programa del curs que havia d'impartir conjuntament amb Donaldo Macedo. El curs havia de ser sobre el coneixement necessari per a realitzar una pràctica progressiva de l'ensenyament, bàsicament la lectura de *Pedagogia da Autonomia*.² El curs tenia una projecció eminentment crítica i ja hi havia un gran nombre d'estudiants interessats en aquesta forma menys alienada de llegir el món. Paulo i Donaldo estaven molt contents amb l'entusiasme anticipat que va despertar el curs.

Paulo havia començat a parlar amb els professors de la Universitat on havia ensenyat des de 1980 - la Universitat Catòlica, PUC, de São Paulo - del seu projecte d'escriure un llibre sobre el currículum educatiu, en la seua forma més ampla i crítica. Va parlar de dur a terme aquest projecte fins i tot abans del viatge als EEUU. El llibre tractaria l'acte d'ensenyament-aprenentatge, la serietat de l'estudi, l'avaluació, etc.

Es va obstinar a escriure sobre el neoliberalisme amb un altre membre del PT (Partido dos Trabalhadores), de l'estat de Minas Gerais. Mai es va cansar de condemnar el proclamat **fatalisme**, amb el que els nous neoliberals justifiquen la ruta històrica que ells mateixos han dissenyat per assolir els seus objectius, com una força inexorable contra la que no hi ha res a fer. Diuen que aquest és el curs natural de l'evolució socioeconòmica i política i no hi ha cap manera i, fins i tot, cap raó per canviar-lo. Ell va dir: «El fatalisme només l'entenen el poder i les classes dominants quan els interessa. Si hi ha fam, atur, manca de habitatge, salut o d'escola proclamen que aquesta és una tendència universal i així ha de ser! Però quan el mercat de valors cau en un país llunyà i ens hem d'estrènyer els cinyells, o si un banc nacional privat té problemes interns degut a la incapacitat del seu director o dels seus propietaris, l'Estat immediatament intervé per 'salvar-lo'. En aquest cas, allò 'natural', 'inexorable', simplement es deixa de banda». Ell volia aclarir i denunciar aquesta forma perversa i més completa de capitalisme, perquè sentia que aquesta era la seua tasca com a educador. Durant els seus últims anys, Paulo sempre va denunciar, als seus discursos, l'horror del neoliberalisme que nega la història, la ideologia, l'existència de les classes socials, l'avantatge que suposa envair, oprimir i explotar aquells que tenen menys, tant sia persones com països, amb el propòsit de **proclamar** temps millors per tothom. S'implicava amb les persones que es deixen vèncer pels eslògans neoliberals i es tornen submises i indiferents quan s'enfronten amb els seus somnis primers. Paulo emprava una metàfora per a aquesta situació: «Se n'han anat a l'altra vora del riu!»

Ell solia dir, igual que el personatge de Ionesco al final de l'obra *Rinoceront*: «Sóc un home, em negue a ser un rinoceront». Quan Paulo deia açò, volia dir que mai es convertiria a aquesta manera deformada d'estar al món. «Podré estar tot sol al món, Nita, però mai m'alinearé amb aquestos principis neoliberals». Estic segura (tots n'estem) que Paulo mai se n'aniria a l'altra vora del riu!

² El llibre ha estat publicat als EEUU com *Pedagogy of Freedom: ethics, democracy and civic courage*, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield (Pedagogia de la Llibertat: ètica, democràcia i coratge cívica.)

En viatjar per aquest immens país que és el Brasil, vàrem veure i cooperar amb un gran nombre de moviments socials de diferents dimensions i natures, però que tenien (i continuen tenint) un punt en comú: l'esperança en el poder de transformació de les seues gents. Hi havia professors (molts d'ells «llocs»), brodadors, monges, treballadors, pescadors, camperols, etc., repartits per tot el país en faveles, campaments o en cases, homes i dones amb un poder de lideratge increïble, units entre ells en organitzacions locals i petites, però amb un potencial latent tan gran que ens omplia, a Paulo i a mi, d'esperança per un temps millor per a la nostra gent. Molts altres participaven de manera més organitzada al MST (Moviment dels sense terra), als sindicats, a la CUT (Central Única dos Trabalhadores) i a les CEBs: Comunitats de base cristiana. Com un home d'esperança que sempre va ser, Paulo sabia que no es quedaria sol. Milions de persones excloses del sistema lluiten en aquest país no sols per alliberar-se de l'opressió, sinó per alliberar també els seus opressors.

Paulo va morir pocs dies després de l'arribada de la marxa dels MST a Brasília. En aquell dia d'abril, drets al saló i veient en televisió les multituds d'homes, dones i xiquets que entraven a la capital de manera tan ordenada i digna, ple d'emoció, Paulo va dir: «Ja està, gents del Brasil, el país ens pertany a tots! Construïm junts un país democràtic, just i feliç!»

Així era Paulo durant els últims dies de la seua vida: la mateixa persona que quan era un xiquet a Jabotão, quan passava fam. Després començà a pensar en la lluita contra la injustícia. Va passar la seua vida mostrant com, a través de l'educació, hom pot eliminar la injustícia i construir una societat realment democràtica.

2. Carmel i Peter: Donat que no sabem parlar portuguès i per tant només podem tenir accés al pensament de Paulo Freire a través de les traduccions, la nostra pregunta és: què perdem, com a resultat d'açò?

Nita: Ah! Pense que perdeu molt, no pels traductors, que normalment són molt bons, sinó perquè la llengua de Paulo era tan rica. Ell dominava la llengua portuguesa amb tanta precisió i bellesa que tenia l'habilitat de transformar paraules, donar-los nous significats i, fins i tot, crear-ne de noves. La llengua de Paulo és tan rica, forta i radical que es fa impossible donar una traducció absolutament fidel. És cert que aquesta dificultat la tenen també els traductors amb qualsevol altre escriptor, però amb Paulo es converteix en un repte que va més enllà de la capacitat del traductor. Paulo diu molt amb la seua llengua, que és completament seua i és, al mateix temps, poètica i precisa. Les seues idees són universals perquè es refereixen i tracten els problemes d'homes i dones, però la llengua que ell va emprar és pregonament brasilera. Potser per això ell va dir: «Escriu en brasiler i no en portuguès!» Ja vegeu, certament va dir açò per la manera radical amb la que deia i escrivia el que pensava.

Conscientização (fer algú conscient de la seua pròpia realitat); **quefazer** (què està per fer); **oprimido** (persona oprimida); **denúncia-anúncio** (denúncia-anunci); **pronunciar o mundo** (proclamar al món); **leitura do mundo** (llegir el món); **boniteza** (allò bonic); **paciência**

impaciente (paciència impacient) i centenars d'altres paraules que emprava eren recreades per ell i, per tant, duïen l'especificitat política del seu llenguatge. Organitzava en frases paraules de molta bellesa i plasticitat, i aquestes, a la seua volta, conformaven un context, emmarcat per la totalitat del text, que tenia tanta força política i estètica que, repetesc, no es pot transposar tan fàcilment a les altres llengües perquè una llengua no es pot traduir de manera literal. I és important emfatitzar que la seua llengua és extraordinàriament bella i rica, i està plena de la seua manera particular de ser.

Paulo ja no emprava la paraula conscientização (conscientização no existia al lèxic portuguès. D. Helder Câmara va emprar la paraula, però Paulo va ser qui la va omplir de significat). No ho feia per la crítica que havia rebut d'aquells que l'entenien com un concepte idealista. Tanmateix, recentment, solia dir-me que anava a emprar-la de nou, perquè la trobava molt rica: la paraula indica moviment, el començament d'una acció, la preparació de l'acció que ha de continuar. De cap manera significa «espontaneïtat» o «voluntarisme». Tampoc no trobem entre els seus ingredients l'acció irreflexiva o l'idealisme. Breument, Paulo no volia donar-li un significat que manqués o estigués separat de la praxis política, la praxis que assoleix la teoria i la segueix, il·luminant-la.

Denúncia era una paraula esgotada, amb una connotació lletja i agressiva, la de la persecució d'alguí o d'alguna cosa, de condemna o reprovació d'un acte injust o sense escrúpols dut a terme per l'altra persona. Paulo va rescatar aquesta paraula, donant-li el sentit del moment en què una persona es consciencia d'un problema particular i, amb aquesta conscienciació sempre apareix, dialècticament, la possibilitat d'un canvi, d'una revelació (desvetllament), d'esperança (si els homes i dones ho volen i poden fer-ho, concretant-ho en un «original viable», que és també un terme molt ric creat per Paulo), a través del seu contrapunt dialèctic al que va donar el nom d'**anunciació**.

He triat aquestes paraules, entre moltes altres que podria citar, per mostrar que Paulo "carregava" les seues frases amb una subtileza bella i difícil.

Un altre problema per als traductors que no coneixien Paulo bé és el fet que la seua llengua està carregada de sentiments, donat que mai va establir una dicotomia entre la raó i l'emoció. Paulo era un home radicalment coherent: el que deia contenia el que sentia i el que pensava, i açò no sempre és fàcil de traduir. Hi ha emocions que tenen un significat que només es pot percebre, entendre o sentir al si d'una certa cultura. I nosaltres, els brasilers, som únics en aquest sentit. Jo pense que així és, no ho penseu vosaltres?

Sense cap prejudici, pense que els traductors que simplement han estudiat la llengua portuguesa, àdhuc de manera acurada, ho tenen difícil per expressar a Paulo en tota la seua riquesa estètica i fins i tot cultural i ideològica. Ho dic així perquè l'academicisme de moltes persones de les anomenades cultures rigoroses que l'estudien condueix els traductors d'aquestes llengües a la preocupació per la fidelitat en la forma, la paraula que empren, deixant de

costat altres paraules que podria semblar que estan massa plenes de sentiments i, per tant, han de ser abolides perquè, després de tot, "Paulo era un filòsof de l'educació, i no un novel·lista". I així, sense adonar-se'n, el traductor "prudent" no pot fer exactament el que Paulo va fer: triar paraules recreades per una imaginació enamorada de la saviesa i els éssers del món, el que representa un dels seus senyals humanistes al món.

D'açò en puc donar un exemple. Els intel·lectuals del primer món em varen dir: "no plores, no et poses emotiva! Estàs donant un discurs científic, un treball acadèmic en un entorn on no hi ha lloc per a l'emoció!" Us ho podeu imaginar? Jo estava a Hamburg, en un congrés sobre educació de persones adultes on tot, o quasi tot, girava al voltant de Paulo. La conferència li retia un gran homenatge. Les seues idees i el seu nom omplien l'atmosfera de l'aplec. I jo havia perdut Paulo feia menys de tres mesos! El terrible sentiment de pèrdua es reflectia fortament en la manera de treballar que jo havia après exactament d'ell: dir el que hom sent quan pensa. Per què havia d'estar mal pensar, plorant? Pot ser veritat que en plorar perdem la raó? Jo sentia, i no podia controlar-me i deixar de plorar, però sabia que també pensava. I per què controlar-me?, eixa era la qüestió.

Paulo era un home que mai es va avergonyir de dir que tot el que sabia venia de la seua curiositat, despertada pels seus sentiments, pel que deia la seua pell, pel que alçava la seua intuïció, pel que dictava la seua emoció.

Des d'ací va passar al pensament pregó i reflexiu, a allò que s'havia despertat en ell des de fonts diferents. La intuïció, en tant que principi, derivava de la seua sensibilitat per veure el que hi havia al món, el que, òbviament, requeria la raó i els graons exactes de la ciència per constituir un veritat científica històrica. Hom pot parlar ací d'una *intuïció rigorosament sistematitzada*. Després de tot, la intuïció o l'emoció sense el discerniment necessari que prové d'un enraonament seriós i pregó, d'una reflexió rigorosa, condueix a distorsions i malentesos. Per a Paulo, la intuïció i l'emoció, o ambdós, constituïen el principi del coneixement. Constituïen el principi de la curiositat que a poc a poc es converteix en una *curiositat epistemològica*.

Paulo sempre criticava l'ús d'un discurs que fos absolutament emocional. Ací teniu uns quants exemples: les paraules explosives amb les que, durant els anys cinquanta i principis dels seixanta, els brasilers manifestaren la necessitat de que es produïren canvis a la societat: "Matem la burgesia, assaltem les seues fàbriques i exposem-ne els caps en estaques al carrer". Mai es va cansar de dir que aquestos discursos altament agressius eren també terriblement imprudents i no podien conduir la revolució al seu objectiu primer. I no podien fer-ho, potser també, perquè aquells que la proclamaven d'aquesta manera no volien realment fer allò que proclamaven. I, fins i tot, si hi havia uns quants que volien la revolució, amb aquest sentiment era impossible, al context brasiler, que s'apliqués a tota la burgesia.

Hi ha límits, fins i tot, a l'expressió de les nostres emocions, especialment quan són un tema que requereix precisió científica: desitge que açò quede ven clar. Paulo no va dir mai

que l'emoció haguera de subjugar la raó. Però sí que va rebutjar de manera vehement la visió "academicista" contrària.

Finalment, per a Paulo, començar des de les emocions implicava, necessàriament, que estiguessen controlades, filtrades i elaborades per a convertir-se en el punt de sortida de la construcció d'idees lúcides i accions humanitzadores. I açò no hauria de suposar mai la generació d'emocions que distorsione el significat de "Arribar a ser", que és l'autèntic destí ontològic dels homes i les dones. Deixeu que l'emoció sia el "motor d'eixida" del coneixement sistematitzat.

Vaig veure a Paulo per primera vegada quan jo tenia quasi quatre anys (ell en tenia 17 i estudiava l'últim curs del segon grau a l'institut de mon pare) i, per això, vaig poder percebre tot al llarg de la seua vida que nodria la seua immensa intel·ligència i el seu caràcter carismàtic amb la voluntat d'educar les seues pròpies habilitats i virtuts. Aquestes virtuts inclouen la coherència, la tolerància i el respecte, virtuts incrustades en les seues paraules, en el seu discurs humanístic i polític-ideològic, i que els seus traductors han d'aprendre. I s'han d'aprendre amb tota la seua magnitud i amb tot el seu pes ètic! I açò no és fàcil.

Tot i que açò no respon exactament a la vostra pregunta específica, m'agradaria emfatitzar aquestes qualitats de Paulo en els seus actes quotidians. Quan ell em va demanar que escriguera les notes als seues llibres *Pedagogia da Esperança*, *Cartas a Cristina* i *À Sombra desta Mangueira*, va respectar totalment la meua condició d'escriptora i investigadora. Vaig llegir el text i vaig escriure les Notes d'acord amb el criteri que jo mateixa vaig triar. Només una d'elles es va escriure a petició d'ell: "A turma do lenço", perquè son pare havia pres part en el moviment del que parla l'article i ell no en sabia quasi res d'aquest tema. Aquesta recerca em va donar molts problemes, però finalment va sortir bé.

Puc proporcionar-vos un altre exemple sobre el respecte que Paulo tenia per les persones i les cultures. A Europa vàrem observar certs professors que presentaven la seua manera "freiriana" d'ensenyar els adults a llegir i escriure. Sorpresa pel que vaig veure i escoltar, vaig dir: "Paulo, açò és molt diferent del que tu proposes!" Ell va contestar: "Nita, mira que no tens en compte les diferències culturals, allò que les condiciona".

No sé si queda clar per què he parlat de tantes coses. Vull dir que respectar un altra persona i altres cultures requereix moltes altres qualitats i no només conèixer la llengua de l'autor. Ací teniu un altre exemple: "Què està per fer?" Paulo diria: "**quefazer!**" Què interessant, no creieu? Aquesta és una categoria rica, pregona i política que indica acció amb compromís. Ara, ¿com pot un traductor que coneix la llengua, però no la pròpia de Paulo (és a dir, la seua manera de parlar) entendre aquesta subtileza d'expressió?

Els texts de Paulo estan tan "mullats" (aquesta és una altra de les fantàstiques expressions de Paulo) que em sembla que les seues metàfores no es podran entendre bé. Tampoc no es

podrà entendre bé la seua manera de "llegir les paraules", que també té quelcom d'eixa sensualitat típica brasilera que ell estimava tant. Repetesc: la llengua és cultura.

Els traductors que van poder traduir-lo es van enfrontar a una tasca extremadament difícil i haurien de rabejar-se'n, perquè el plaer de llegir un text de Paulo en portuguès, o millor encara en brasiler, és únic. Esperem que hagen pogut superar totes les barreres a les seues traduccions!

3. Carmel i Peter: En una conferència sobre Educació de Persones Adultes duta a terme en Anglaterra en 1977, un de nosaltres va escoltar un professor dir que Paulo li havia comentat una vegada que no li agradava la traducció anglesa *Pedagogy of the Oppressed* ("Pedagogia dels oprimits"). Trobem que açò és difícil de creure. Quina és la seua reacció?

Nita: Paulo va escriure *Pedagogia do oprimido* mentre vivia a Xile. "Ho va escriure al seu cap". Amb açò vull dir que el pensament de Paulo, basat en la seua pràctica, el seu coneixement teòric i la seua sensibilitat, va crear-ne les idees sense que calgués posar-les sobre el paper. Al mateix moment en què sentia que havia conclòs el que volia dir sobre un tema particular, seia i escrivia les seues idees.

Ell va inaugurar aquesta forma d'escriptura, de la que poques vegades es desviava, amb "Pedagogia do oprimido". I així, en un any particular, 1967, va elaborar mentalment el seu llibre. El va plasmar en paper en un únic esforç, durant unes vacances de 15 dies, perquè ja el tenia al cap.

Va donar els originals al seu gran i benvolgut amic Ernani Maria Fiori, perquè escrigués el prefaci. Fiori era un gran filòsof. Uns dies més tard, amb un assaig extraordinari a les seues mans ("Aprenda a dizer suas palavras") que introdueix el llibre de Paulo, Fiori va dir: "Paulo, açò és fantàstic, però crec que hauries d'arrodonir el treball amb una anàlisi política del que has dit en aquestos tres capítols".

Paulo va passar uns quants mesos llegint i estudiant tot el que podia recollir sobre ciència política i, al mateix temps, escrivint el quart capítol. Açò li va costar mesos i les poques hores que li quedaven cada dia, després de treballar tantes hores. Hem va dir que escrivia mentre viatjava en cotxe en les, aleshores, polsoses carreteres de l'interior xilè, o, fins i tot, als hotels mediocres que no sempre tenien llum suficient o adequada.

Així és com ell va acabar *Pedagogia do oprimido* en 1968. Ell i Elza, la seua primera dona, es deien: "Si aconseguim una edició xilena de 3000 còpies serà esplèndid". Per raons polítiques, aquesta edició no es va produir.

Llavors, un amic va ensenyar els originals a un gran teòleg americà, Richard Shaull, qui els va llegir i va dir a Paulo una cosa així: "Aquest llibre causarà una revolució al món. Ha arribat en bon moment per recolzar pràctiques polítiques en moltes àrees, incloent la Teologia de l'Alliberament!" Richard Shaull va escriure el prefaci a l'edició americana i va recomanar a Paulo una jove camperola que, en haver viscut i treballat a Rio durant molts anys i fins i tot

³ Nita: El treball relacionat amb *Pedagogia do Oprimido* va coincidir amb el període durant el qual Paulo va viure a Cambridge, USA, quan ell ensenyava a la Universitat de Harvard, entre abril de 1969 i febrer de 1970. Myra vivia en una ciutat propera i mai va dubtar a cridar-lo per demanar ajuda en qualsevol moment de dificultat durant la traducció. Així que la primera edició d'aquest llibre de Paulo va sortir en 1970 i en anglès. Fins 1975 no va ser possible trobar la manera d'eludir la censura brasilera i publicar-lo al Brasil.

haver-se casat amb un brasiler, havia estudiat sistemàticament la llengua portuguesa. Aquesta dona és Myra Ramos. Paulo em va dir que ella va traduir els originals amb dedicació plena, consultant-lo cada vegada que en tenia un dubte: "Està bé o no? És realment açò el que tu vols dir?"³

És veritat que moltes persones critiquen la traducció que Myra va fer, i diuen que moltes coses es podrien dir millor, però Paulo no va acceptar mai aquesta crítica. Ell sempre contestava que Myra ho havia fet amb molta cura i amb la seua aprovació. Durant els últims anys moltes persones li demanaren a Paulo que fera una altra traducció. Deien que després de 20 anys s'havia "d'actualitzar". Però Paulo sempre va rebutjar aquest argument i va romandre fidel a la traducció i a la traductora. En part hi estava d'acord quan deia: "Possiblement hi ha coses que es podrien millorar, al meu text també, però ambdós es quedaran com estan. Només haig de corregir algunes distorsions que vaig fer per la visió "masclista" que jo tenia aleshores. Insistir en què quan deia HOME també incloïa les DONES en aquesta categoria. Ja he autoritzat a tots els editors perquè canvien aquestes coses, però no canviaré res més, i en aquesta decisió incloc també la traducció de Myra". Aquesta és la veritat. Així és com Paulo entenia el que havia estat fet de manera acurada i seriosa en un moment determinat del viatge intel·lectual d'una persona, tot i que ell respectava aquells que diferien de les seues idees i elegien altres maneres de tractar els seus texts.

Ell deia: "Si vull dir quelcom millor, escric un altre text per dir-ho amb més cura, de manera més apropiada i pregon, dient el que no havia dit abans perquè ara en sé més. Re-elabore el que ja he dit en altres texts. No m'agrada anar canviant el que ja he escrit, d'acord amb els desenvolupament històrics o perquè la meua conscienciació sobre els temes que he tractat és més clara i més lúcida".

M'agradaria emfatitzar que el treball de Paulo va començar amb un breu informe, d'unes cinc o sis pàgines, que va escriure per al Segon Congrés Nacional sobre Educació de Persones Adultes i Adolescents. I pràcticament tot està ja allí en eixos escrits de 1958. Va continuar creixent de manera intel·lectual i política i les seues idees continuen sent, en certa manera, re-elaborades, perquè ell feu que els seus primers escrits semblaren més pregons, més complexos, més radicals.

De qualsevol manera, així és com Paulo veia l'acte d'escriure i de traduir: com un fet amb data històrica.

4. Carmel i Peter: Un dels reptes per a nosaltres, com a educadors crítics, és sortir de l'acadèmia i deixar la nostra empremta en "l'esfera pública". Carmel ha estat molt implicada en l'esbós d'un document preliminar per a un nou currículum nacional amb la intenció de fer el sistema educatiu maltès més democràtic, guiat pels principis de l'equitat, la inclusió i el dret. També els dos estem implicats en un projecte d'educació i autoritat paterna en una àrea de classe treballadora de Malta. Per tot açò, estem molt interessats a aprendre, durant la nostra

estància, noves coses sobre el treball de Freire com a Secretari d'Educació en el Govern Municipal d'Erundina. Quins, des del seu punt de vista, varen ser els majors assoliments de Paulo com a Secretari d'Educació?

Nita: Sobre aquesta qüestió del treball de Paulo en la Oficina Municipal d'Educació a São Paulo m'agradaria dir, breument, (tot i que caldria una resposta més llarga) que ell va treballar molt i de manera molt seriosa per "canviar la cara de l'escola". Açò vol dir fer-la realment popular, perquè fora feliç, bonica, eficient, agradable. Amb aquesta finalitat, ell comptaria amb la participació dels agents educatius (professors, estudiants, directors, supervisors, persones al càrrec de l'orientació pedagògica, guardians, persones al càrrec del menjar, de la neteja, bidells, mares i pares dels estudiants, etc.).

Amb aquest propòsit, Paulo va delegar iniciatives als consellers i líders dels *Núcleos de Ação Educativa*: Centres d'Acció Educativa (les antigues Delegacias de Ensino: Delegacions d'Ensenyament); ell va signar acords de cooperació amb la PUC-SP (Universitat Catòlica de São Paulo), amb la USP (Universitat Estatal de São Paulo) i amb la UNICAMP (Universitat de les Campines) per millorar la pràctica educativa. D'aquesta manera, els currículums de les escoles sofriren un canvi revolucionari. Es varen posar al servei de les classes populars perquè naixien de les necessitats i els desigs de les comunitats que freqüentaven les escoles, que, a la seua vegada, s'enriquien amb el coneixement sistemàtic que s'havia elaborat.

Paulo va crear un diàleg realment encisador en aquest petit món que ell va dirigir des de gener de 1989 a maig de 1991, perquè tots aquells qui hi prengueren part, directament o indirecta, podien discutir, demanar, fer-se millors, suggerir i crear noves coses i, majoritàriament, decidir.

La formació de tots els agents educatius, en particular la dels professors, tenia una importància cabdal. Altres preocupacions eren: els continguts dels currículums, la compartimentació del coneixement; l'acte d'ensenyament-aprenentatge, vist com un acte indivisible, (açò vol dir que quan els professors estan ensenyant, també estan aprenent amb els estudiants, i mentre aprenen, els estudiants ensenyen els professors); la valoració del **menino popular**: *l'infant de la gent o infant popular* tractat com una persona amb coneixement propi. Aquest concepte va disparar, fins i tot, la discussió acadèmica. En resposta a alguna persona qui va apuntar aquest fet, Paulo va dir: "És possible que la sociologia no contemple aquesta categoria, però el fet que el menino popular (*infant popular*) existeix és indiscutible!". No puc, tampoc, deixar de fer esment als Consells Escolars, entre altres òrgans col·legiats establerts durant l'administració de Paulo. Paulo va crear MOVA - Movimento de Alfabetização de Adultos e Jovens, que és avui el model d'EDUCACIÓ POPULAR en molts municipis i governs progressistes del país. Aquest moviment va conduir a l'organització del Primer Congrés d'estudiants d'Alfabetització de Persones Adultes. Aquest és, fins ara, l'únic congrés d'aquest tipus al món. Va tindre lloc el 16 de desembre de 1990, i hi varen participar 3000 estudiants.

5. Carmel i Peter: Ara que el PT ja no està al cap del govern de la ciutat de São Paulo (l'entrevista original es va dur a terme en abril de 1998), què queda de les reformes que Paulo i el seu equip varen introduir?

Nita: Queda poc, i paradoxalment queda molt més per dir. Quan Paulo va deixar el càrrec per tornar a escriure, el seu treball, basat a la idea del compromís en l'educació que pren cura primer de les masses populars, que atén primer l'escolarització pública al Brasil, el va reprendre Mario Sergio Cortella al si del Govern Democràtic presidit per l'alcalde Luiza Erundina a São Paulo. Quan el termini legislatiu d'aquesta extraordinària alcaldia va finalitzar, un home de l'extrema dreta va prendre el govern de São Paulo i immediatament va començar a gaudir dels beneficis de l'antiga administració. Van tornar a aparèixer actes autoritaris, especialment a l'àrea educativa. Les veus dels il·letrats, dels directors, professors, estudiants i pares varen ser silenciades. Van tornar els càstigs i també les amenaces i les persecucions; en una paraula, aquesta nova alcaldia va convertir la pràctica educativa en quelcom coherent i compatible amb la seua pròpia pràctica política; una compatibilitat **de i per** a l'absurd, però compatible al cap i a la fi.

Tanmateix, els fruits d'una escola democràtica real varen romandre; tot i que han estat negats des de gener de 1993, encara estan ací perquè varen vindre amb força suficient per quedar-se. I tornaran a ressorgir al primer senyal d'un govern progressista, és a dir, un que estiga a favor, i no en contra, de les classes populars. El testimoni de molts professors de les escoles municipals de São Paulo li ho va deixar clar a Paulo.

Els professors són persones "cabudes" que no perden l'esperança! Pacientment impacients, esperen, com Paulo va esperar, el moment cert per reinventar, una altra vegada, l'educació de la ciutadania que ja havien après a transmetre als alumnes, principalment a través de la pràctica de Paulo com a Secretari. Ell va deixar més que una llavor. Va deixar un arbre amb fruits i flors que, de moment, està submergit, però que tornarà a emergir amb la mateixa força del somni amb el que Paulo el va plantar. N'estic segura d'açò!

6. Carmel i Peter: Haguera estat injust, en una entrevista com aquesta, centrar-nos exclusivament en Paulo i no fer-ho un tant en el seu propi treball. Vostè és una acadèmica amb talent i una activista per dret propi. Ens podria dir alguna cosa del seu propi treball?

Nita: Jo he donat classes a diferents Universitats de São Paulo (la Facultat de Moema, que més tard va ser clausurada, la Universitat Catòlica de São Paulo, la Universitat de São Marcos) i també vaig impartir cursos de formació de professors quan em vaig casar amb Paulo. Va ser un matrimoni de la "tercera edat", i no volíem estar lluny l'un de l'altre. Volíem estar sempre prop, tocant-nos i acaronent-nos, parlant de les coses quotidianes o dels problemes de l'educació o del món. Paulo solia dir: "No tenim temps per perdre!" Una pinzellada de cultura brasilera, que no és avui tan comuna però que era forta en Paulo, li feia dir: "Mira, Nita, no entenc perquè estàs sempre fora de casa! Ens vàrem casar per estar sempre junts, no és així?"

Amb qui parlaré durant els meus moments de reflexió si sempre estàs ocupada preparant i donant classes?”

Per tot açò, em va demanar que em quedés amb ell, que estudiés i treballés amb ell. Per a ell era realment impensable, o massa difícil, quedar-se tot sol durant molt de temps mentre jo corria d'una universitat a una altra, bé durant el dia o, principalment, per la nit (São Paulo és una ciutat perillosa. Existeix un problema real de seguretat personal)

Així doncs, vaig deixar la faena que em lligava al meu treball anterior. Vaig entendre que era un desig legítim d'ell i que també seria important per a mi poder gaudir al màxim de la seua tendresa, la seua intel·ligència i la seua presència estimada. Vaig presentar la meua Tesi Doctoral, un treball que ell havia supervisat, tot i que, en estar casats, ell no podia ser membre del tribunal examinador i, malauradament, tampoc podia aparèixer oficialment com supervisor. Vaig assolir els crèdits i vaig rebre el meu doctorat en 1994. Com ja he dit, vaig escriure les notes que expliquen el context que Paulo va estudiar i tractar als seus tres llibres: *Pedagogia da esperança*, *Cartas a Cristina* i *À sombra desta mangueira*. Vaig publicar tres llibres meus: *Analfabetismo no Brasil* (Cortez Editors), *Centenário de nascimento de Aluizio Pessoa de Araújo* (Editora do Autor) i *Nita e Paulo: Crônicas de amor* (Editora Olho d'Água). He publicat molts articles en revistes de Brasil i d'altres països, particularment després de la mort de Paulo.

El meu treball al camp de la història de l'educació, durant aquests 10 anys de compartir vida diària amb Paulo, em va permetre aprofundir als pensaments de Paulo i, així, vaig poder entendre amb gran claredat i propietat el poder revolucionari d'allò que ell entenia per educació. Aprenia cada dia escoltant-lo o discutint amb ell els seus escrits. De repent, quan ell estava ple de compromisos, projectes i de vida va vindre l'atac al cor que se'l va endur. Fumava molts cigarrets cada dia. El seu organisme estava ja debilitat per la nicotina. Un dels ronnyons ja no li funcionava; tenia també una isquèmia cerebral i les drogues li controlaven la pressió de la sang. El seu sistema sanguini era dèbil, però mai vàrem pensar que moriria tan prompte.

Com podeu veure, aquesta pena immensa de saber que ja no tornaré a viure aquells dies tan intensos robats per la mort de Paulo no m'ha deixat paralitzada. Al contrari, he desitjat que continue amb mi de diverses maneres, incloent el meu escrit sobre nosaltres i sobre el que ell pensava com a educador. I ho he desitjat no només pel que varen representar en la meua vida les primeres hores del 2 de maig de 1997, un moment terrible de pèrdua, dolor i espant que fins i tot no ens permet la capacitat d'adonar-nos-en realment del que està passant; el sentiment de que s'escapa la pròpia vida. Quan ja vaig poder pensar, vaig decidir que hauria de continuar pensant el que pensava Paulo; revivint el que ell havia viscut; “pensant-lo”, a la meua manera, amb els meus propis recursos. Açò vol dir que continue treballant per a què el llegat real de Paulo, el seu pensament autèntic d'alliberament,⁴ no s'esborre o quede distorsionat. Aquest any, un grup d'amics, la majoria dels quals vaig conèixer a través de

⁴ Nita: L'1 de juliol d'enquany, mentre revisava l'entrevista per a la seua publicació, vaig tenir el plaer de saber, de part de la Dra. Isabel Capeletti, coordinadora del Programa de Pós-Graduação em Educação - Currículo, sobre la creació a la Universitat Catòlica de São Paulo (PUC) de la “Càtedra Paulo Freire”. Aquesta càtedra oferirà cursos sobre el treball i el pensament de Paulo Freire a estudiants que segueixen un curs màster o un programa de doctorat. Vaig tenir l'honor de ser convidada a impartir el curs inaugural, entre agost i desembre de 1998.

⁵ Nita: La “Escola de Samba Leandro de Itaquera” a São Paulo va triar “la vida i treball de Paulo Freire” com tema central per a les carnestoltes de febrer de 1999. En tant que vídua, experta en la matèria i membre del Movimento Paulo Freire Vivo, els vaig ajudar donant-los consells.

Paulo perquè eren bons amics d'ell o havien treballat junts, es varen adreçar a mi per crear junts el Movimento Paulo Freire Vivo.

El propòsit principal és la divulgació al màxim de les idees de Paulo, bé ajudant les comunitats populars a recordar-lo de manera versemblant i adequada,⁵ o bé animant l'establiment de centres de documentació i estudi teòric per part dels admiradors de Paulo i el seu treball, perquè aquesta és una tasca immensa que requereix, és important assenyalar, un esforç col·lectiu i compromès.

L'autobiografia *Leonor López de Córdoba: l'autorepresentació**

María Milagros Rivera • Universitat de Barcelona

Jo crec que quasi ningú discutiria que en la nostra cultura occidental l'autobiografia ha sigut tradicionalment un gènere literari característicament masculí. Un gènere literari (sol dir-se) que té precedents en les *Vides exemplars* del món clàssic greco-romà i en les *Confessions* d'Agustín d'Hipona, i que arribaria a la seua plenitud durant el Renaixement italià, precisament perquè el pensament renaixentista va aconseguir definir amb una finor mai vista fins llavors, les qualitats i continguts de l'home individual. Home individual que, encara que irrepetible i inconfusible amb un altre, sintetitzaria, no obstant això, en la seua història de vida l'experiència universal pròpia i característica del seu temps. Les autobiografies de Benvenuto Cellini, del senyor de Montaigne, de Jean-Jacques Rousseau, de Johan W. Goethe, i dels nombrosos i eximis representants i espills de la seua època que els han succeït fins a l'actualitat són exemples molt significatius d'esta tradicional associació entre autobiografia i protagonisme històric masculí. D'altra banda, la ideologia cristiana general no heterodoxa identifica el Déu masculí i patriarcal amb la paraula, amb el Verb. I al coneixement de la paraula i al contacte amb eixe Déu a través d'ella només poden arribar els hòmens, perquè, després de diversos forcejaments, les dones van quedar (fa ja molts segles) excloses del sacerdoci i de la manipulació directa d'allò diví. Els hòmens cultes de l'Europa no islàmica van tardar molts segles, a pesar d'estes tradicions favorables, a produir textos autobiogràfics. Després de les *Confesions* d'Agustín (354-430), el gènere va quedar abandonat (que sapiem) fins al segle XII, segle en què van escriure la seua autobiografia Guibert de Nogent, *De vita sua*, i Pedro Abelardo, *Història calamitatum mearum*.

En un gènere literari el cànon ortodox del qual ha sigut des de fa molts segles tan acusadament masculí com este, és obvi que les dones que han volgut contar per escrit la seua vida han entrat, en tant que gènere (femení), en condicions d'una precarietat especial. Precarietat, perquè l'experiència de vida d'elles no és, per principi, considerada representativa de l'experiència universal o significativa de l'època, i perquè el públic a qui va dirigit el text autobiogràfic va a jutjar-lo (i les autores són conscients d'ai-

* Traducció de Miquel Bononat

xò) a través del prisma deformador de la feminitat de l'autora. El lloc subordinat que les dones ocupem en les societats i en les cultures patriarcals marca, per tant, fortament l'escriptura autobiogràfica de dones. I, fins a temps molt recents, ha marcat també les lectures que els crítics literaris han fet (o, millor, no han fet d'eixos textos).

Perquè, encara que mirada moltes vegades com a coses rares, en l'Europa preindustrial no falten els escrits autobiogràfics de dones. Les *Memòries* d'Agripina en el segle I o les de Vibia Perpètua a principis del segle III poden paréixer precedents llunyans, però des del segle XII autores com Hildegarda de Bingen (1098-1179) o Christiana de Stommeln (h. 1242-1312) van marcar pautes d'autorepresentació femenina que donarien, des del segle XIV, resultats molt cridaners en el context de l'autobiografia en general. Efectivament, la crítica feminista i ocasionalment no feminista de la nostra època ens ha anat descobrint que, encara que escrita des dels marges de la cultura dominant, certes autobiografies de dones han sigut decisives en l'evolució d'esta forma d'escriptura, a pesar que els crítics les hagen ignorat a l'hora d'establir el cànon del gènere literari. Reinaldo Ayerbe-Chaux ha notat, referint-se a les *Memòries* de Leonor López de Córdoba, afirma que són «la primera manifestació valuosa del gènere autobiogràfic a Espanya». Mary Manson ha qualificat l'autobiografia espiritual de Juliana de Norwich (escrita en l'últim quart del segle XIV) d'obra original i arquetípa, la de Margery Kempe (escrita h. 1432) de «la primera autobiografia en sentit ple escrita en anglés per ningú, home o dona» i la de Margaret Cavendish, duquessa de Newcastle (publicada en 1656) de «la primera autobiografia laica important per una dona». També fa una valoració més adequada per als quatre toms de *Li livre de la mutation* de Fortune, la història de part de la seua vida que Christine de Pizan va escriure en 1401. Així mateix, Rosa Rossi ha destacat la importància del *Llibre de la vida* (1562-65) i del *Castillo interior* (1577) de Teresa d'Àvila en el desenvolupament de l'autobiografia en general i de l'autorepresentació de dones en particular en l'Europa preindustrial. I, en una tradició mística potser semblant, està pendent d'estudi l'Exposició sobre el *Llibre de l'amici de l'amat*, de la mallorquina Margarida Mas i Pujol (sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, 1649-1700), la qual, com Margery Kempe, va escriure este text autobiogràfic per indicació del seu confessor.

No és, doncs, seriós afirmar que en la nostra cultura occidental, les dones no han escrit autobiografia, ni tampoc que les seues creacions manquen d'importància intel·lectual o formal. I, no obstant -insistisc- els seus textos no han intervingut en la formació del cànon que tradicionalment valora esta forma d'escriptura. Més bé al contrari, un «cànon» alternatiu/despectiu que circula per a desqualificar textos de dones (moltes vegades la seua primera novel·la) consistix precisament a declarar que el que elles fan en eixes obres no és més que «contar la seua vida». Una vida que se suposa rutinària i sense esdeveniments importants, una història indigna de ser registrada en la memòria col·lectiva. A les dones no els ha bastat, doncs, esta vegada, d'escriure la seua història perquè eixa història siga inclosa en la història.

...un «cànon» alternatiu/despectiu que circula per a desqualificar textos de dones (moltes vegades la seua primera novel·la) consistix precisament a declarar que el que elles fan en eixes obres no és més que «contar la seua vida». Una vida que se suposa rutinària i sense esdeveniments importants, una història indigna de ser registrada en la memòria col·lectiva.

Esta exclusió no és difícil d'explicar des del pensament feminista contemporani. Recloses en l'espai domèstic, elles no han pogut participar directament i en nom propi (en el nom de la mare), excepte excepcions, en les activitats i esdeveniments que els hòmens han definit com constitutives d'història. Les autobiografies de dones solen centrar-se en el relat del quotidià, del personal i domèstic, del suposadament trivial, que no reconta triomfs ni contrastos ni (normalment) successos destacables. I, quan n'hi ha, encara no semblen poder mai marcar (en les visions tradicionals de la història) el rumb polític, desitjadament vibrant, de la pàtria, eixe rumb que només saben marcar els hòmens públics. Així doncs, si la vida de les dones està marcada per la subordinació als hòmens, els relats de les nostres vides difícilment podran invertir les relacions de poder que ordena el sistema de gèneres existent, per molt poètica o per molt fictícia que la nostra autorepresentació resulte.

Clar que esta dicotomia de «àmbit pública/àmbit privat», amb el seu corol·lari que, una vegada més, siguem les dones les que ens fragmentem i ens desplacem per a fer-nos visibles a la història, no és més que un retall de discurs dominant d'escàs valor per a reinterpretar (encara que tinga valor per a descriure) la història de les dones. El moviment feminista va demostrar fa ja anys que l'àmbit privat és polític, i este paradigma li ha servit per a resoldre un cercle viciós important en el pensament i en l'acció feministes. En el cas de l'autobiografia, ens ha alliberat del cànon que descartava abans de llegir-les els textos de qui no poguera aspirar a erigir-se en eximi representant d'una època. Com ha escrit Sidonie Smith, «en últim terme, totes les dones que escriuen acaben qüestionant la ideologia de gènere dominant, encara que només siga inconscientment i feixugament. En la seua relació amb les ficcions del discurs dominant, l'autobiògraf que és dona pressiona contra els límits dels models culturals de versemblança i de representativitat. Subversivament, ella reorganitza el discurs dominant i la ideologia de gènere dominant, apropiant-se del llenguatge i dels seus poders per a convertir les ficcions culturals en la seua història concreta pròpia» (la meua el·lipsi) (Sidonie Smith, *A Poetics of Women's Autobiography*).

Per a interpretar un text autobiogràfic és, doncs, imprescindible, tindre sempre en compte el gènere de qui escriu. La classe social de qui escriu, la seua filiació etnicocultural, la seua preferència sexual, marcaran el text immediatament després; ja que, per exemple, no vivia igual en l'Europa feudal el noble que la noble, ni era el mateix ser dona en la burgesia urbana cristiana que ser dona en la burgesia urbana jueua; ni vivia igual, en una societat en què l'heterosexualitat era obligatòria, la que s'inclinara per l'heterosexualitat que la que s'inclinara pel lesbianisme. En desplaçar l'androcentrisme, l'etnocentrisme, l'homofòbia i el privilegi de classe dominant, percebrem immediatament canvis fonamentals en el cànon. El «contar la seua vida», el discurs de l'àmbit personal i del quotidià, siguen quins siguen els seus continguts, deixarà llavors de donar la mesura d'allò despreciable en autobiografia.

Un exemple contemporani del revolucionari que resulten estos desplaçaments és Flying

(*En ple vol*), l'autobiografia d'una part de la seua vida (la de la fama que va seguir a la publicació de *Política sexual*) que Kate Millet va publicar en 1974 (sembla que hi ha una edició en espanyol, realitzada per Vindicación Feminista, 1990). Una autobiografia generalment mal rebuda per la crítica precisament perquè, trencant amb molts motles tradicionals, va centrar l'accent del seu relat en allò trivial, en allò rutinari de la vida diària, que no sols és irregular i incoherent sinó que frustra, tant en viure'l com en narrar-lo o al llegir-lo escrit, perquè no té conclusió, perquè no porta mai enlloc. Fragmentació, reiteració i multidimensionalitat que solen estructurar la vida de les dones. En *Flying* hi ha un moment impressionant que Kate Millet busca (i troba) en una altra escriptora, una escriptora ja establerta, suport ideològic i emocional a la seua concepció revolucionària del que es pot contar en una autobiografia. Millet visita Doris Lessing a Londres i li explica l'important que va ser per a ella llegir en *El quadern daurat* descripcions de vivències tan personals i reiteratives en la quotidianitat de les dones com és la menstruació, descripció que ella no havia trobat mai fins llavors en textos literaris. La resposta de Lessing és una descontrucció desvastadorament senzilla del vell cànon definidor de l'autobiografia:

Per descomptat que és una d'eixes coses que t'enrogix escriure -riu-. Però el més curiós és que precisament eixos paràgrafs que llavors em van causar més ansietat, els moments que vaig pensar, no, no puc posar açò en el paper, són ara els paràgrafs que estic orgullosa. Que em conforten més de tot el que he escrit. Perquè per cartes i lectores he descobert que eixos eren els moments en què vaig parlar per una altra gent. Tan paradoxal. Perquè llavors pareixien tan perdudament privats...

És l'expressió del jo ara en les dones el que és més interessant... En realitat, este és l'únic tipus de cosa que m'interessa ara. El que la gent escriu sobre les seues vides. Vull vore també el que tu fas.

(la meua el·lipsi la segona)

Esta recerca de genealogia femenina que va vincular Kate Millet amb Doris Lessing en este episodi de principis de la dècada dels setanta, té un precedent molt cridaner i molt bell, més de cinc segles abans, en la mateixa tradició cultural anglosaxona. En 1413, Margery Kempe va anar a visitar a Juliana de Norwich a la recerca de solidaritat (això que solem anomenar «consol espiritual») i de suport de les seues idees i de les seues visions. Juliana (que seria canonitzada) era una mística d'uns setanta anys (havia nascut h. 1342) que havia vist repetides vegades a Crist i que vivia murada, amb fama de santa, al costat de l'església de Santa Juliana de Conesford, a Norwich. Kempe tenia llavors quaranta anys i necessitava sanció de la seua vocació religiosa, una vocació de característiques noves, molt distintes de les de la tradició mística ortodoxa. Durant la visita és probable (així ho suggerix Mary Manson) que Margery Kempe, com Kate Millet, van trobar en la dona de fama segura no sols paraules de consol sobre la seua vocació i les seues idees sinó també el consell i l'impuls perquè posara per escrit les seues peculiars experiències de vida.

...no admet la primàcia del text sobre la seua autora, la primàcia, en altres paraules, del llenguatge sobre la vida, dels processos de significació (com diem ara) sobre l'experiència viscuda (que moltes vegades, en el cas de les dones, és experiència sofrida).

En la recuperació dels textos autobiogràfics de dones ha estat decisiva la crítica feminista contemporània. Però la seua tasca l'han facilitat les campanyes del pensament modern i postmodern contra la sobirania i l'autonomia absoluta que gaudien els autors en la nostra tradició cultural occidental. Michel Foucault i Roland Barthes arriben quasi a proposar una inversió de la relació tradicional entre l'autor i el seu relat de vida: ara no seria el text un reflex més o menys directe de la història viscuda, sinó al contrari, el procés d'escriptura del seu text (un procés en què intervindrien molts més factors que la personalitat de l'autor) li serviria a este per a construir la seua identitat, eixa identitat (més pròxima ara a la ficció que a la realitat) que ell desitja que pervisca en la memòria col·lectiva.

La crítica de moderns i postmoderns contra l'autonomia dels autors com a subjectes de discurs ha facilitat, indubtablement, l'ampliació dels vells cànons i l'acollida en ells d'autobiografies de dones i d'altres autors marginals o marginats pel discurs dominant. Però una part significativa de la crítica feminista contemporània no està d'acord amb la proposta de desconstruir completament la sobirania del subjecte, no està d'acord amb «la mort de l'autor». És a dir, no admet la primàcia del text sobre la seua autora, la primàcia, en altres paraules, del llenguatge sobre la vida, dels processos de significació (com diem ara) sobre l'experiència viscuda (que moltes vegades, en el cas de les dones, és experiència sofrida). Encara que no es negue, per descomptat, que vida i art, experiència i símbol, s'influïsquen mútuament. Perquè la mort de l'autora i la seua substitució per l'anàlisi semàntica del seu text, text entès per obra d'art només vaga i enrevessadament vinculada amb la vida, desvirtuaria decisivament alguns continguts polítics que van fer revolucionaris el pensament i l'acció feminista. Les autores, en realitat, no hem nascut totalment encara, de manera que esta desconstrucció portaria a les dones a una nova invisibilitat, per molt refinada que esta operació poguera semblar. Esta postura d'una part de la crítica feminista contemporània l'expliquen així Bella Brodzki i Celeste Schenck en el context concret de l'anàlisi d'obres autobiogràfiques: *Creem fermament que la clau està precisament en la dúplice i còmplice relació entre «vida» i «art» en les formes autobiogràfiques. Eludir-la en nom de l'eliminació de la «fàcil premissa de la referència» és ignorar perillosament la referència crucial de classe, raça i orientació sexual; és esquivar qüestions polítiques serioses. El que suggerim no és una substitució ingènua del text amb la vida, confusió que ha estés a pertorbar tant a la crítica feminista com a la crítica de l'autobiografia en general. La dialèctica pot mantindre's al costat d'un discurs teòric profund. El nostre títol, *Life/Lines: Theorizing Women's Autobiography*, pretén salvaguardar eixa tensió.*

Una tensió, la tensió entre vida i art, entre creadora i text, entre esdeveniment històric i document escrit que s'està debatent en estos moments, també entre historiadores. Un debat que és molt important per a la historiografia de dones perquè en ell s'estan discutint alguns dels temes bàsics que les dones del passat es van constituir en subjectes de l'acció

social i, també, en subjectes de discurs. En altres paraules, es tracta d'aclarir si la diferència sexual significa que les dones som inevitablement espill del gènere masculí, o si podem ser reflex unes d'altres, sense la jerarquia que, d'entrada, sembla portar sempre amb si el sistema de gèneres. És a dir, es tractaria de situar al centre de l'anàlisi el cos de les dones, no sols el seu text. O, com ha escrit provocadorament Mary Jacobus, es tractaria de preguntar: «Hi ha un text en esta dona?» (*Reading Woman. Essays in Feminist Criticism*, 1986), donant tant de pes a dona com a text, a la dona que té alguna cosa a dir i (a vegades) ho diu amb el seu cos. Mary Jacobus va llançar la seua pregunta en el context del famós cas clínic de Daura, la pacient de Freud, la conducta de la qual li va portar a este a algunes de les seues definicions importants de la histèria. En la lectura de Jacobus, el cos «histèric» de Daura, el subversiu del seu comportament, és precisament el seu text, un text de què Daura és subjecta creadora, un cos que es resistix a ser tractat com a objecte de l'anàlisi i del discurs del seu metge. La lectura de l'anàlisi de Mary Jacobus, al seu torn, m'ha portat a entendre millor el text autobiogràfic de Leonor López de Córdoba que comente en este capítol, perquè es tracta d'un text que el seu editor més recent ha definit d'autoretrat «estrany», però i a pesar d'això, «autèntic» (Reinaldo Ayerbe-Chaux). Una raresa la d'este text que probablement es dissipa quan es llig des d'alguns punts de mira del pensament feminista contemporani.

Text pres del llibre de María-Milagros Rivera Garreta amb autorització de l'autora
Textos i espais de dones (Europa, segles IV-XV),
Icaria, Barcelona 1990

...es tractaria de situar al centre de l'anàlisi el cos de les dones, no sols el seu text (...) donant tant de pes a dona com a text, a la dona que té alguna cosa a dir i (a vegades) ho diu amb el seu cos.

*El programa Hòmens per la Igualtat: “D’home a home”, Impulsat per la Delegació de Salut i Gènere de l’Ajuntament de Jerez**

Antonia Asencio • Regidora Delegada de Salut i Gènere de l’Ajuntament de Jerez

Hòmens sensibilitzats amb la crisi dels models masculins tradicionals, hòmens que es plantegen la necessitat del canvi en tots els espais de convivència, tant públics com privats. Hòmens que a més de compartir i conscienciar-se amb estes idees, intenten plasmar-les en la seua realitat quotidiana. Hòmens farts de ser l’home que els han ensenyat que han de ser. Hòmens educats en la serietat, responsables de la seua vida i la dels altres, tan forts i valents que no poden rendir-se mai, sense necessitat de ningú, destacant sempre i intentant ser els primers en tot, competitiu, agressiu, sense poder expressar els seus sentiments, vivint les relacions sexuals com un examen continu de la seua virilitat, tenint totes les solucions i prenent totes les decisions, no plorant ni expressant més emocions que la ira. Cap a estos hòmens i cap aquells que encara no veuen els avantatges del canvi però que senten les pressions i demandes del mateix, està dirigit el Programa Hòmens per la Igualtat adscrit a la Delegació de Salut i Gènere de l’Ajuntament de Jerez de la Frontera.

Esta Delegació es recolza en el convenciment que el benestar físic, psíquic i social de les persones ha de plantejar-se globalment, no entenent la salut només com a absència de malalties sinó en relació permanent amb el nostre propi entorn i amb els caràcters diferencials que emanen del mateix, pel fet de ser home o dona. El desenvolupament de la nostra activitat no busca aconseguir la uniformitat dels sexes, sinó que les relacions s’entronquen d’una forma respectuosa i igualitària, fent tant als hòmens com a les dones coparticipants del canvi cap a una vida més saludable i cap a la igualtat de drets i oportunitats en tots els terrenys.

Una microestructura necessària

La Delegació consta de tres departaments el treball de la qual completen el nom de Salut i Gènere: El departament de la Dona, el Centre de Promoció de la Salut i el Programa Hòmens per la Igualtat. Este últim funciona des de l’1 de Setembre de 1999 sent l’únic a Espanya d’estes característiques. Tant el Departament de Promoció de la Salut com el de La Dona tenen una llarga i consolidada trajectòria en l’organigrama municipal i en la

* Traducció de Miquel Bononat

pròpia ciutat. D'ací la importància d'haver completat amb la creació del Programa d'Hòmens, donant així sentit al nom de la Delegació.

Des d'esta Delegació es treballa en dues direccions: Una vertical, cap a la població en general oferint serveis a la ciutadania. L'altra transversal dins del mateix Ajuntament, ja que una vertadera *Política de Gènere* ha de contaminar totes les facetes de la vida política.

El nostre programa en particular té com a objectiu genèric proporcionar ferramentes i elements de reflexió als hòmens sobre el preu que paguen per anar de mascles per la vida, així com cridar la seua atenció sobre els avantatges que té l'adopció de models masculins més justos, saludables i solidaris. És un Programa que intenta impulsar els tímids canvis que en molts hòmens s'estan produint cap a relacions en un pla de responsabilitats compartides. És un bastó per a recolzar el camí dels que avancen desorientats, assajant formes de relació més igualitàries tant amb les dones com amb els propis hòmens. És una referència per a aquells hòmens que no demanen ajuda per no creure necessitar-la i per a aquells altres que la demanen perquè són conscients que la necessiten.

Mitjans?

Un despatx amb telèfon, ordinador amb connexió a internet i el suport de la infraestructura de difusió municipal. Un informàtic, Luis, un coordinador general, José Ángel, i des de fa cinc mesos un educador, Dani, junt amb la permanent col·laboració de les companyes de la Delegació. A pesar de ser un programa de nova creació ha comptat des del principi amb el suport de l'Alcalde de Jerez, Pedro Pacheco Herrera, sense l'agudesa política del qual quelcom així mai s'haguera posat en marxa des de l'Administració. El Programa té un pressupost propi, en funció de les seues activitats i propostes, i està concebut com un departament municipal més.

A més de tot l'anterior un muntó d'il·lusió gastada i per gastar. Amb açò s'ha impulsat i desenvolupat les distintes àrees del Programa durant estos tres anys, amb açò seguirem aprofundint en les mateixes i obrint noves línies d'actuació.

Quasi 20.000 visites a la nostra WEB

Mantenim una pàgina web www.hombresigualdad.com que conté documentació del Programa a nivell municipal, memòries i direccions d'interés. Treballem i recopilem tot tipus de documents relatius a l'àmbit que ens ocupa i contem potser amb un dels millors fons bibliogràfic de documents, articles i arxius en castellà, de gran interès per a les persones interessades en estes temàtiques i per a difondre els missatges propis del Programa. Entenem que esta pàgina s'ha convertit en un referent per a tot tipus de consultes entorn de *l'home*, el *gènere* i la *salut*, a través del correu electrònic (quasi dos mil en l'actualitat). La pàgina al dia de hui està pròxima a les vint mil visites. És una web que intentarem potenciar de cara a la important funció informatiu/preventiva que pot desenvolupar, sobretot en el públic més jove.

El nostre programa en particular té com a objectiu genèric proporcionar ferramentes i elements de reflexió als hòmens sobre el preu que paguen per anar de mascles per la vida, així com cridar la seua atenció sobre els avantatges que té l'adopció de models masculins més justos, saludables i solidaris.

**...no és una
demanda sentida
per la majoria dels
hòmens el que una
administració, en
este cas un
Ajuntament, pose en
marxa programes
que els qüestione
d'alguna manera la
seua "forma de
viure"...**

El primer impuls, amb elles

Esta nova experiència no hauria sigut possible sense la conjunció de diversos factors. Entre ells un especialment destacable és que van ser els propis grups de dones els que demanden la creació d'un programa específic per a hòmens. Durant les activitats organitzades per a elles existia la contínua queixa que en tornar a casa seguien trobant l'home de sempre, sense cap interès pel canvi cap a una relació igualitària, o que en altres casos, aquells que mostraven interès no tenien recursos suficients per a afavorir el seu canvi ni models d'hòmens coneguts que els resultaren atractius. Van plantejar per què no muntar per a hòmens programes i activitats semblants, almenys en objectius, als que es munten per a dones.

Inclús sent crucial, este factor potser no hauria sigut prou per a impulsar el programa. De tots és sabut que no és una demanda sentida per la majoria dels hòmens el que una administració, en este cas un Ajuntament, pose en marxa programes que els qüestione d'alguna manera la seua "forma de viure", i encara que en la vida quotidiana dels hòmens està augmentant tant la necessitat com la disposició adequada al canvi, segueix sense ser sentida com a prioritat. Molt menys prioritat política. D'ací que en un primer moment ha sigut molt important el que el govern municipal haja apostat per este Programa i per una Delegació de Salut i Gènere, el primer esforç de la qual ha consistit a explicar el significat i la dimensió de la paraula *Gènere*, en la que hòmens i dones estem inclosos no sols col·lectiva, sinó i sobretot individualment. Encara que ara pot paréixer una paraula de moda, sol restringir-se la seua aplicació fonamentalment a l'univers femení. La il·lusió i l'interès de les professionals, dones que ja venien treballant des de la salut i des de la igualtat, van provocar que este projecte fóra possible i creïble.

La crisi com a punt de partida

Amb contradiccions (el 40% dels hòmens afirmen que les tasques domèstiques deu realitzar-les la dona) els discursos igualitaristes es van assumint (el 85% dels hòmens declaren estar d'acord amb què les dones treballen més enllà de les tasques domèstiques). Però estos no es traduïxen coherentment en la pràctica. Dades tan esgarrifoses com que el 90% de les denúncies de maltractaments són de violència exercida per hòmens contra dones, que el 50% dels barons adults que conviuen amb familiars no fan res a casa a banda de menjar i descansar, que els andalusos vivim set anys menys que les andaluses, etc., mostren que el model masculí tradicional segueix exercint amb gran força la seua dictadura i la població sofrint les seues conseqüències. Així mateix, si bé és cert que a poc a poc els hòmens estem participant activament en la criança dels fills les dades confirmen que ens impliquem més en les tasques satisfactòries (jugar, passejar amb ells...) que en les de gestió, que no tenen ni principi ni fi, i que segueixen persistint estereotips masclistes que adjudiquen a l'home i a la dona llocs distints i desigualitaris en tots els àmbits.

Hui en dia pocs hòmens es consideren masclistes, però subsistix eixa contradicció entre discursos igualitaristes i pràctiques desiguals que ens indiquen com el masclisme es recicla adoptant una doble fatxada pública-privada: "Em faig l'igualitari i a casa mantinc privilegi", "que tot canvie un poc perquè tot seguís igual". Al mateix temps ens assenyala que en molts hòmens existix tant un malestar com una desorientació davant dels canvis que s'estan desenvolupant en les més diverses esferes i que és necessari proveir-los de recursos per a facilitar respostes a eixos interrogants que conduïsquen a relacions basades en la coresponsabilitat.

Estem convençuts que per a la igualtat entre els gèneres és imprescindible que els hòmens assagen models de relació més respectuosos i sincers, tant amb les dones com entre ells mateixos. Per això difonem discursos igualitaris, oferim i desenvolupem formació no-sexista, prevenim la violència masculina contra les dones, qüestionem aquelles conductes i hàbits masculins que tenen un alt cost per a la salut dels hòmens i les seues expectatives de vida, i proporcionem espais de trobada per als hòmens que estan en procés de canvi i que perceben la necessitat de viure la condició masculina d'una forma distinta.

Principals línies d'actuació

A través del Programa oferim atenció individualitzada i assessoria, formació, difusió i divulgació, investigació, coordinació amb altres àrees municipals, ponències i publicacions, creació i manteniment d'un centre de documentació en internet www.hombresigualdad.com i suport/desenvolupament d'activitats i campanyes puntuals.

En l'àrea d'atenció individualitzada i assessoria ens dirigim a hòmens en crisi, amb problemes de salut o que demanden informació sobre diverses problemàtiques. Atenem esta demanda, l'assessorem i si és procedent, la derivem. És una excel·lent oportunitat per a contactar directament amb hòmens en situació de crisi, afavorir l'adquisició d'una perspectiva de gènere autocrítica i igualitària i connectar el model de masculinitat que assumixen amb els problemes que sofriuen.

Durant estos tres anys hem atés personalment o per telèfon a més de mil cent persones en temes com a relacions interpersonals, relacions familiars, problemes sexuals, relacions de parella, processos de separació, etc., sent un recurs prou implantat. Diverses àrees de l'Ajuntament deriven estos hòmens que probablement sense el nostre Programa no trobarien resposta a esta demanda o en tot cas la trobarien en professionals que no treballen des de la perspectiva de gènere.

La formació és una de les ferramentes més eficaces per a ajudar, capacitar i difondre les nostres propostes. Per mitjà de xarrades/tallers reflexionem amb els grups sobre els efectes del patriarcat i les seues conseqüències en les vides d'hòmens i dones, intervenint en quants centres educatius, associacions o institucions, podem fer-ho. Fins al moment, hem difós el

La formació és una de les ferramentes més eficaces per a ajudar, capacitar i difondre les nostres propostes. Per mitjà de xarrades/tallers reflexionem amb els grups sobre els efectes del patriarcat i les seues conseqüències en les vides d'hòmens i dones...

nostre missatge per esta via a més de dos mil persones. Entre altres treballs realitzats destaquen per la seua novetat els tallers amb Projecte Home sobre Toxicomania i Masculinitat (Per què la majoria de toxicòmans són hòmens? Què ha de veure el no demanar ajuda amb el rebre-la quan no es té ja més remei?), amb la Policia Nacional sobre Violència Masculina contra les Dones i el curs sobre Coeducació i Art Flamenc dirigit a la infància gitana.

A poc a poc ens donem compte que el ventall de possibilitats per a connectar el model d'home que els van dir que havien de ser, amb situacions que provoquen patiment, cada vegada és més ampli: mandats tradicionals com el mai plorar, restringir les seues emocions, no mostrar debilitat ni demanar ajuda, protegir a canvi d'esperar submissió, etc., són principis constituents del model masculí tradicional que afloren quan ens trobem amb hòmens que viuen situacions de toxicomania, crisi personal, depressió, incapacitat de comunicar els seus sentiments, etc...

Oferim la nostra col·laboració i presència en tot tipus de treballs transversals proposats en esta línia en l'àmbit de l'Ajuntament de Jerez. També participem en els seminaris de formació interna de la Delegació de Salut i Gènere, col·laborem amb altres institucions, com l'Escola Universitària de Treball Social, congressos a nivell local, regional, estatal i internacional. Estem plenament convençuts que la formació és un pas per al canvi, i que el canvi no naix si no s'impulsa mostrant els avantatges que té l'adopció d'una forma distinta de viure la masculinitat.

Divulguem i difonem el Programa amb la nostra presència i participació en els distints mitjans de comunicació (premsa, televisió, ràdio...) i amb l'elaboració de materials diversos amb els que intentem arribar al nombre més gran d'hòmens de tots els estrats i edats, material amb títols tan senzills i suggestius com: "Deu raons per al canvi dels hòmens", " No permetes la violència masculina contra les dones", "Enrotlla't amb el sexe" i "Huit regles d'or per a l'ús del preservatiu".... Amb ells al mateix temps que divulguem prevenim conductes de risc per a la població en general. Des del Programa d'Hòmens considerem, precisament, que és indispensable afavorir l'aspecte preventiu en els xics jòvens plantejant-los diversos interrogants, d'home a home: Som xicotets cavallers oxidant dia a dia nostra armadura, arribant un dia a no poder eixir de la mateixa sense mostrar els nostres sentiments o al contrari xicotets pinotxos que lluitem dia a dia per humanitzar-nos?

Realitzem investigacions que ens aporten informació precisa sobre les idees i creences de xics i xiques. Hem realitzat estudis en distints col·legis de Jerez sobre gènere i coeducació, violència a l'escola, etc., en els que han participat un total de 850 alumnes. Hem desenvolupat sondejos exploradors sobre els pensaments dels jòvens sobre estos aspectes, etc. Les investigacions tenen un clar valor en si mateixes, però a més ens orienten per a ulteriors actuacions en les distintes línies del Programa.

I Jornades Estatals sobre Masculinitat

La participació en jornades i congressos suposa un marc extraordinari per a arribar a

públics de tota classe i connectar les distintes temàtiques amb la perspectiva de gènere que impulsem. Hem assistit a jornades sobre Dret *Penal*, seminaris d'estudis jurídics, dones veïnals, salut, congressos internacionals sobre Masculinitat... Al ser el primer programa d'estes característiques impulsant a nivell institucional a Espanya, per a nosaltres és un plaer difondre'l de manera que la nostra experiència oriente d'una forma crítica possibles apostes en esta línia.

Sens dubte, unes de les fites del Programa ha sigut l'organització de **les I Jornades Estatals sobre la Condició Masculina** que es van celebrar al Novembre del 2001 sota el lema " Els hòmens davant del repte de la igualtat". Durant eixos tres dies van confluïr en Jerez tant pioners com xics que es van acostant a estes reflexions, van germinar possibles moviments autònoms d'hòmens, i sobretot, va existir un excel·lent espai de reflexió i debat en què hòmens de tots els punts de l'Estat van intercanviar idees, opinions i rialles sobre la necessitat del canvi dels hòmens i els avantatges del mateix.

Un balanç altament positiu

Quin balanç fem d'estos tres anys?. Fins a la data, el balanç és sens dubte encoratjador. El Programa cada vegada és més conegut en la ciutat, no ha tingut cap tipus d'oposició pública i està contribuint a crear opinió en temes d'interés ciutadà. La relació amb els mitjans de comunicació és molt fluida i el tracte rebut cordial. S'ha consolidat el primer grup d'hòmens de Jerez i a poc a poc anem detectant demandes que ens plantegen noves respostes a les mateixes.

Hi ha una sèrie de temàtiques que preocupen i ens ocupen en el Programa. Una de les mesures més urgents és promoure en els convenis col·lectius laborals mesures que fomenten que els hòmens puguin exercir de pares i no es limiten a ser-ho: Assumint els avantatges i alegries que pot aportar la paternitat responsable i establint-se lleis que els permeten conjugar convenientment la vida domèstica i professional. Considerem indispensable fer un esforç perquè es contemplen permisos de paternitat en igualtat de drets i deures amb els de maternitat, etc...

Un altre dels assumptes que ens mereix més interès és començar a albirar possibilitats de suport jurídic a hòmens en procés de separació, divorci, custòdia de fills, etc., afavorint des d'una perspectiva de gènere l'assistència d'advocats que orienten i desenvolupen estos processos.

No més violència masculina

Sens dubte, un tema central segueix sent la violència masculina contra les dones. Des del Programa hem impulsat la Campanya del Llaç Blanc contra la Violència Masculina cap a les Dones de què vam portar recollides quasi 3500 signatures en la seua majoria d'hòmens de

Jerez. Així mateix, recolzem totes aquelles efemèrides i campanyes que poden sensibilitzar, afavorir i implicar els hòmens en el camí cap a la igualtat, com el dia de l'orgull gai, dia del pare, dia del marit, concursos fotogràfics sobre el canvi dels hòmens, etc.

En esta línia ens plantegem incrementar el treball preventiu amb xics i adolescents per mitjà del desenvolupament i la impartició d'unitats didàctiques, formació de claudres de professorat, disseny de material pedagògic i divulgatiu, etc. També considerem que el nostre Programa pot col·laborar tant en la detecció com a assistència i/o derivació d'hòmens que sofrien violència familiar per part dels seus fills i/o parelles (que haver-hi, encara que pocs, hi ha). Considerem que cal assistir, orientar i recolzar convenientment estos hòmens que han sigut capaços de sol·licitar ajuda.

Què fer amb els hòmens colpejadors? Quin paper juga la masculinitat en les toxicomania i les addiccions? Estos i molts interrogants més orienten i reorienten la nostra actuació, i en la comprensió de les noves demandes que ens arriben al programa dissenyem noves estratègies d'intervenció en les mateixes.

Així doncs, considerem el nostre Programa un intent ambiciós, per pioner, al mateix temps que modest. Un intent d'impulsar els hòmens a revisar els models masculins amb una actitud autocrítica. El fet que siguem els primers planteja una dificultat, hi ha poc que copiar i molt que inventar. Ací està la duresa i la bellesa d'iniciar un camí tan il·lusionant per als hòmens: El repte de la igualtat.

*Els recursos naturals com eines en el procés d'educació i formació de les persones adultes: el taller d'Educació ambiental**

Jordi Tormo i Santonja

"L'home oblida sovint que només és una bestiola més,
embolicada en una lluita per la supervivència".
(Joan Fuster, "Ecòlegs i ecologistes").

1. ¿Què s'entén per educació ambiental?

Pel que respecta a la preocupació per l'estat ambiental del medi, devem indicar que a partir dels anys setanta del passat segle es dugueren a terme tota una sèrie de reflexions, reunions i publicacions, a fi d'afrontar globalment la lluita per la conservació del medi, fins al punt que hem de destacar com a punts bàsics per comprendre aquestes inquietuds l'aparició del primer informe del Club de Roma titulat *Els límits del creixement* (1971) i posteriorment l'informe *El nostre futur comú* (1987), també conegut com a *Informe Brutland*, i així mateix la segona conferència de les Nacions Unides *Medi ambient i desenvolupament* (Rio, 1992), i altres declaracions internacionals com van ser el *Conveni sobre el canvi climàtic*, *l'Agenda XXI*, etc., no obstant això, aquestes reflexions no s'han dut a terme, quedant-se en la majoria dels casos com un esborrany d'intencions, no passant de la teoria als fets, raó per la qual es deuen articular polítiques eficients per la conservació de l'estat del medi per al futur.

Considerant aquests fets, l'educació ambiental és el reflex d'aquestes preocupacions ambientals, i es deu entendre com una activitat integradora tant del medi com de l'ésser humà, la qual combina, com el seu nom indica, dos conceptes clau com son *educació* i *ambient*, de manera que, l'educació ambiental es relaciona amb l'educació de l'ésser humà ja que aquest es disposa del medi físic material i d'altres éssers vius per a dur a terme les seues activitats econòmiques i socials, creant conseqüentment tota una sèrie de problemes ambientals i socials (Foladori, 2000) que deuen ser tractats críticament, i per tant, donar respostes pedagògiques a aquests problemes, reconeixent les alternatives possibles, per tal de revisar el nostre comportament i invocar actituds més solidaries (González, 1998).

* Aquest article s'emmarca a l'àmbit de la investigació que l'autor realitza a l'actualitat, titulada *El Comtat. Experiencias en desarrollo social* (RE. 1054L), per la qual va obtenir una de les *Ajudes a la Investigació* (2001) convocades per l'Institut Alacantí de Cultura "Juan Gil-Albert" (Diputació Provincial d'Alacant).

L'educació ambiental en la formació de les persones adultes deu de donar als participants dels tallers un punt de vista de respecte del medi, per tal d'entendre i propiciar la millora i conservació futura d'aquest, motivant el compromís, educant i formant, però també divertint al mateix moment...

Aquest procés d'educació ambiental deu apropar el sentit del desenvolupament sostenible a la societat, a fi de respectar el medi en el qual l'ésser humà es manté com un element més i on ètica, vida i medi són conceptes essencials per a dur a terme aquest procés de coneixement de la natura i de respecte a la mateixa.

Per consegüent, l'objectiu principal d'aquest article, és difondre els elements bàsics per a la realització d'un taller d'educació ambiental, així com, mostrar l'estructuració d'un possible d'ells.

2. La educació ambiental en la formació de les persones adultes.

La animació sociocultural, procés de participació i creativitat pel que l'individu, socialment considerat, troba la possibilitat de convertir-se en agent i protagonista del seu propi desenvolupament i de la seua comunitat (De Castro, 1990), deu aconseguir, a partir de projectes actius i creatius, ja no tan sols l'ús del temps d'oci dels nostres majors, sinó també, el seu desenvolupament personal i l'aprenentatge, superant la realització d'activitats passives, com per exemple, vore la televisió, descansar, "jugar la partida en el bar", escoltar la ràdio, etc., fins al punt de millorar la qualitat de vida dels mateixos a partir de programes socialitzadors que trenquen tant el sentiment d'abandonament, com el de soledat que tenen moltes de les persones majors (Tormo, 2002).

L'educació ambiental en la formació de les persones adultes deu de donar als participants dels tallers un punt de vista de respecte del medi, per tal d'entendre i propiciar la millora i conservació futura d'aquest, motivant el compromís, educant i formant, però també divertint al mateix moment, analitzant així mateix les diverses tipologies del medi, ja siguen ecosistemes naturals (deserts, etc.), ecosistemes alterats per l'home (zones agràries, etc.) i ecosistemes merament humans (ciutats, etc.), que seran el punt de partida per a la programació d'activitats. Tanmateix, aquestes activitats deuen modificar les actuals característiques del comportament humà a la vida diària, apropant el concepte de desenvolupament sostenible als participants, ja que aquests temes ambientals troben transversalitats essencials en les activitats quotidianes de la vida diària (netejar, cuinar, etc.), és per això que M. Nadal i J. Pujol (1983) indica que la descoberta del medi suposa el desenvolupament integrador, crític, personal i vivencial de les capacitats de coneixement, comprensió, comunicació i resposta davant la situació ambiental del medi.

Així és, podem aconseguir que la població actual participe en la gestió i conservació del medi (Guerra, 1995; Novo, 1998; Velázquez, 1995), això sí, a partir del respecte i del coneixement del mateix, de manera que, l'educador deu de mostrar la seua intenció de participar en aquest procés, implicant-se, commovent i propiciant la implicació del grup en el procés d'aprenentatge.

3. Bases per la planificació d'un taller d'educació ambiental.

La proposta d'un taller educació ambiental es configura com una oferta de tipus no for-

mal, si tenim en compte que aquesta pot estar coordinada des d'associacions de majors, associacions de veïns i demés entitats, finalitats de les quals no és l'educació com a activitat prioritària.

Aquest taller deu estar dirigit per animadors i educadors dotats de suficients coneixements per motivar l'alumnat, propiciant la comunicació alumne-professor, fenomen conegut com a *feed-back*, i determinar la participació i el treball grupal, a més d'aportar a l'activitat educativa la interdisciplinarietat que es precisa per a la necessària revisió dels hàbits quotidians.

La planificació d'un taller com aquest deu tindre uns objectius bàsics marcats amb anterioritat a la seua realització, els quals es poden resumir a la següent taula:

TAULA 1: OBJECTIUS BÀSICS DEL TALLER D'EDUCACIÓ AMBIENTAL

1. Busca d'un "rol social" que supose la integració activa dels nostres majors.
2. Ocupar el temps d'oci en una activitat educativa i conciliadora.
3. Motivar a la cooperació i crear llaços d'amistat a partir del treball grupal.
4. Conèixer l'evolució del planeta Terra fins als nostres dies.
5. Conèixer i identificar el processos naturals i humans que es donen actualment sobre el medi.
6. Comprendre la realitat actual de l'estat del medi, així com les seues limitacions (conservar per la futur).
7. Educar modificant els hàbits diaris poc respectuosos amb el medi.
8. Propiciar el contacte directe amb els temes analitzats.

FONT: Elaboració pròpia.

TAULA 2: EL TALLER D'EDUCACIÓ AMBIENTAL PER A PERSONES ADULTES.

TEMA	CONTINGUTS	ACTIVITATS	LLOC DE REALITZACIÓ	NECESSITATS	CALENDARI
1. Formació del planeta Terra	Big-Bang, continents, Euràsia, etc.	Projecció del documental "El origen de la Tierra".	Saló d'actes	TV • Vídeo	17 gener (T) 24 gener (P)

2. <i>El cicle de la matèria</i>	Creació, destrucció de matèria, etc.	Elaboració d'un mural	Aula	Cartolines, retalls, material divers, etc.	31 gener (T) 7 febrer (P)
3. <i>El cicle energètic</i>	Sol, atmosfera, llum, etc.	Joc de simulació	Aula / Saló d'actes	Cartolines, retalls, material divers, etc.	14 febrer (T) 21 febrer (P)
4. <i>El cicle hidrològic</i>	Evaporació, condensació, precipitació, etc.	Eixida de camp al riu més pròxim	Camp	Dossier de treball	28 febrer (T) 7 març (P)
5. <i>El medi sota el que ens situem: Formació dels relleus</i>	Formació, relleu, estructura, edat, etc.	Eixida de camp a la serra	Camp	Dossier de treball	4 abril (T) 11 abril (P)
6. <i>Els elements abiòtics</i>	Aigua, energia, sols, etc.	Elaboració d'un mural	Aula	Cartolines, retalls, material divers, etc.	25 abril (T) 2 maig (P)
7. <i>Els elements biòtics</i>	Vegetació, animals, bacteris, etc.	Joc de simulació	Aula / Saló d'actes	Joc de simulació	9 maig (T) 16 maig (P)
8. <i>Els sistemes naturals generals</i>	Terra, mar, aire, etc.	Projecció de diapositives	Aula / Saló d'actes	Projector Pantalla	20 maig (T) 27 maig (P)
9. <i>Integració Ser Humà – Medi</i>	Economia, erosió, degradació, etc.	Itinerari urbà a la ciutat de Cocentaina	Ciutat	Autobús Dossier de treball	6 juny (T) 13 juny (P)

10. <i>Els espais naturals</i>	Protecció, parc natural, medi ambient, etc.	Visita al Parc Natural "Carrascar Font Roja"	PN "Carrascar de la Font Roja"	Autobús Dossier de treball	20 juny (T) 27 juny (P)
11. <i>Gestió de Residus</i>	Reciclatge, reutilització, selecció, etc.	Xarxa a càrrec d'un tècnic	Saló d'actes	Útils necessaris per a conferències	24 octubre (T) 31 novembre (P)
12. <i>Contaminació i depuració d'aigües</i>	Depuració, aigües residuals, etc.	Visita a la depuradora de Cocentaina	Depuradora de Cocentaina	Autobús Dossier de treball	7 novembre (T) 14 novembre (P)
13. <i>Estalvi d'aigua</i>	Nova cultura, racionalització, etc.	Pràctica d'experimentació i racionalització	Aula	Taller d'experimentació	12 setembre (T) 19 setembre (P)
14. <i>Estalvi d'energia</i>	Energia eòlica, geotèrmica, solar, marina, etc.	Elaboració d'un mural	Aula	Cartolines, retalls, material divers, etc.	26 setembre (T) 3 octubre (P)
15. <i>Agricultura i innovació tecnològica</i>	Noves tècniques agr. industrial, etc.	Projecció del documental "Genética y mejora de..."	Aula / Saló d'actes	TV • Vídeo	21 novembre (T) 28 novembre (P)
16. <i>La nostra comarca</i>	Mostra de les diferents associacions municipals	Fira comarcal d'associacions municipals	Municipi organitzador	Autobús	5 desembre (T) 12 desembre (P)

FONT: Elaboració pròpia.

Hem intentat incloure aquests objectius, que hem assenyalat com a bàsics, en la planifi-

cació del taller exposat com a exemple (Taula 2), el qual està programat per a realitzar-se durant l'any 2003, i es planifica per a dur-se a terme en un municipi de la comarca del Comtat (Alacant). No obstant això, aquest es podria realitzar en qualsevol altre municipi, només caldria canviar les eixides de camp programades dins de l'àmbit comarcal del Comtat per altres que incloguen visites als elements d'interès de la nostra comarca o municipi.

Quinze són els temes que creiem es deuen tractar durant tot l'any, els quals versen des del coneixement de la natura i del medi físic, la seua evolució durant el temps, així com la utilització que l'home fa del mateix, fins als problemes ambientals derivats d'aquesta posada en valor.

Com podem vore cada tema va acompanyat de tota una sèrie de conceptes clau per al desenvolupament dels mateixos, així com la programació d'activitats pràctiques i les necessitats per a dur-les a terme.

La nostra proposta està marcada per a realitzar-se l'any 2003, per aquest fet hem evitat a la columna de la calendarització la programació d'activitats en dies festius, no obstant això, aquest model de referència pot ser tingut en compte per a la seua programació durant altres anys, això és clar, tenint sempre en consideració els dies festius que pugen posar impediments per al desenvolupament del mateix. A més hem d'indicar que cada tema és tractat en dues setmanes, en què tindrem dues sessions, una primera teòrica (T) en què es tractaran els continguts didàctics exposats i on la participació activa resulta de vital importància per motivar l'alumnat del taller, i una segona pràctica (P) per a la realització de les activitats proposades (eixides de camp, etc.). És a dir, el taller inclou un total de 30 sessions.

Aquestes activitats programades deuen propiciar a la reflexió a partir del treball grupal, ja siga tenint com a base tant el dossier de treball com el debat. Projeccions (documentals i diapositives), xarrades, treballs manuals (elaboració de murals), jocs de simulació (en forma de teatre), i l'estudi directe dels temes al taller d'experimentació (manipulació de l'aigua), els itineraris (ciutat, parc natural, depuradora) o les eixides de camp, són les millors activitats per a l'estudi directe dels temes exposats i per a la consecució dels fins proposats a la Taula 1. Tanmateix, aquests procuren de tota una sèrie de necessitats com són medi de transport, projecció, material de treball, etc., per dur-se a terme, i a més es deuen planificar, sobretot les eixides de camp i visites, tenint-se en compte l'època de l'any i les condicions meteorològiques característiques de cada estació, motiu pel qual, aquestes eixides de camp es programaran durant l'època de l'any on aquestes condicions siguen més benignes, modificant-se si fos precís a partir de les previsions meteorològiques.

Per tal de concloure el taller, es proposa la realització d'un encontre conciliador i participatiu entre els diferents municipis comarcals que duen a terme activitats com aquestes, amb l'objectiu de crear llaços d'unió entre les diferents associacions, col·lectius i participants. De manera que així podem avaluar el nostre propi taller comparant-lo amb els altres i tenint en

compte el curs del nostre, per tal de poder planificar el següent, millorant tant com siga possible el mateix per a futures convocatòries.

Referències bibliogràfiques

- CARVALHO, J.C. (1999): "La cuestión ambiental y el surgimiento de un campo educativo y político de acción social", en *Tópicos en educación ambiental* (Vol. 1, n. 1). Mèxic D.F., Mundi Prens, pp. 27-34.
- FOLADORI, G. (2000): "El pensamiento ambientalista", en *Tópicos en educación ambiental* (Vol. 2, n. 5). Mèxic D.F., Mundi Prens, pp. 21-38.
- FUSTER, J. (1991): "Ecòlegs i ecologistes", en *Ser Joan Fuster. Antologia de textos fusterians*. Alzira, Bromera, 205 pp.
- GONZÁLES, E. (1998): *Centro y periferia de la educación ambiental*. Mèxic, Mundi Prens, 89 pp.
- GUERRA, C. (1995): "Educación ambiental y participación ciudadana", en M. Sosa *Educación ambiental: sujeto, entorno y sistema*. Salamanca, Amarú, pp. 164-173.
- NADAL, M.; PUJOL, J. (1983): *El medi a l'escola. Elements per a una recerca*. Barcelona, Graó, 143 pp.
- NOVO, M. (1998): *La educación ambiental. Bases éticas, conceptuales y metodológicas*. Madrid, UNESCO, 290 pp.
- TORMO, J. (2002): "Envejecimiento y nuevas necesidades derivadas en las áreas rurales", comunicació presentada al "XI Coloquio de Geografía Rural" *Los espacios rurales entre el hoy y el mañana* (Santander, 1 al 4 d'octubre).
- VELÁZQUEZ, F. (1995): *Planteamiento de la educación ambiental*. Madrid, Nárcea, 149 pp.

Vídeos

- ANCORA AUDIOVISUAL, S.A. (1980): *El origen de la Tierra*. Open University, 25 min.
- ANCORA AUDIOVISUAL, S.A. (1980): *Genética y mejora de las plantas. Simientes en acción*. Open University, 25 min.

*Construir un altre món de l'educació d'adults**

Carme Miquel • Escriptora

Quan vaig conèixer el títol d'aquesta xarrada que jo havia de fer "Construir un altre món des de l'educació d'adults", em van vindre tot seguit al pensament dos móns: d'una banda el món propi, el que vivim cadascú de nosaltres dia a dia i ens construïm nosaltres mateixos, més o menys condicionats per tot el que ens envolta. És el nostre món particular fet de sentiments i emocions, de treball, d'esforços, de relacions amb els demés, de vivències i d'experiències pròpies.

I d'altra banda vaig pensar també en un altre món, el que anomenariem món gran, comú a tots els humans. El que afecta a la totalitat de les persones agrupades en pobles, països, en col·lectius diversos i que al mateix temps formem un sol grup que es diu humanitat.

Doncs a l'hora de reflexionar sobre la construcció d'un altre món he pensat en els dos, el món propi de cadascú de nosaltres i el món de tots. Un i altre són com són però podrien ser d'una altra manera.

És evident que el món propi, la vida de cadascú de nosaltres és el resultat de les nostres experiències i vivències al llarg dels anys. Però cada dia el seguim construint, cada dia el refem perquè diàriament ens passen coses noves, cada dia adquirim coneixements nous i prenem noves decisions. Mentre vivim sempre estem caminant i el camí a fer pot estar condicionat per situacions diverses però en gran part el decidim nosaltres i de nosaltres depèn anar cap ací o cap allà.

En aquest sentit, l'educació d'adults és un element important que ajudarà les persones a prendre decisions sobre aquest camí. Perquè amb la formació que adquirim com a persones adultes —tant si és a partir d'uns estudis reglats com si és amb altres activitats— vivim experiències noves, aprenem coses que desconexíem o aprenem a mirar d'una altra manera les que ja coneixíem. L'educació d'adults, segurament ens ajuda a pensar i a desenvolupar moltes de les nostres capacitats, ens aporta relacions amb altres persones i ens ajuda a créixer. Sí a créixer, a nosaltres que ja fa anys que deixàrem de créixer amb el cos però que tenim la possibilitat, mentre tenim vida, de créixer sense

* Conferència realitzada en la presentació de l'escola d'estiu de Formació de Persones Adultes, 2002.

parar a nivell intel·lectual, i a nivell emocional i a nivell de relacions humanes. Tota la formació que adquirim, en definitiva, ens ajuda a ser més lliures.

Jo crec que és esta la grandesa de les escoles d'educació d'adults i de la formació d'adults en general: ajudar-nos, a qualsevol edat, a ser persones més crítiques perquè coneixem més i millor. I per això dic que podem ser també més lliures perquè posseïm més elements per decidir.

Bé. Segurament pensarem "jo puc construir-me un altre món a nivell personal, puc prendre algunes decisions que m'ajuden a fer el camí que jo vull o, si no a canviar radicalment, sí a variar en part la meua marxa per la vida. Però i l'altre món?, el món gran, el que ens afecta a gran part de la humanitat, com puc jo construir-lo si sóc un no res?". Almenys això és el que jo pense de vegades.

Perquè jo, quan reflexione sobre el món i tot el que hi passa, em sent insignificant i menuda. Em sent com una formiga en un camp de futbol. Però pense també que si conec com es juguen els partits, podré prendre la decisió d'amagar-me dins del cau, o anar a les grades per contemplar les jugades. O d'infiltrar-me entre la roba d'un jugador i causar-li picor. O prendre partit per un equip o altre i juntament amb formigues d'altres formiguers picar-los i fer que es rasquen alhora tots els jugadors de l'equip contrari. Perquè jo no em resigno a ser formiga passiva i per això, primer que res, hauré de saber el joc com va.

Doncs bé, a això em referiré ara un poquet, a com va el joc en el gran camp de futbol que és el món. D'algunes de les jugades i de la repercussió d'aquestes en molts països, en molts pobles i en moltes persones.

I la gran jugada hui en dia es diu "globalització". Segurament coneixem la parauleta més pel que hem vist i sentit a la televisió relatiu a "grups antiglobalització" que pel que significa realment. Però és important que ens plantegem en què consisteix i com ens afecta als habitants del món. Diré primer que res que no sóc cap experta en el tema, però aportaré les informacions que he anat recollint de diferents lectures i de conferències que he escoltat a persones enteses.

I bé. Per reflexionar un poquet sobre això que diuen globalització, propose que pensem en els moltíssims objectes que tenim a les cases, des de roba o mobles, fins menjar, electrodomèstics o objectes decoratius, i intentem saber d'on procedeixen. Ens trobarem que tenim coses fetes a parts molt llunyanes del món: a Taiwan, a Xina, a Brasil, a Itàlia, a Espanya... I també trobarem un mateix producte elaborat per parts en llocs diversos. Per exemple, l'altre dia vaig comprar un suc de taronja que es fa a una fàbrica de la Safor però a partir d'un suc concentrat que porten de Brasil. Ací li afegeixen aigua i vitamines (perquè les vitamines pròpies de la taronja es perden durant el procés d'elaboració del suc). I després s'envasa i es distribueix. La mateixa empresa que fa el suc, té fàbriques de iogourts a França.

Pensem també en els cotxes. Els de la marca Ford, per exemple que es fabriquen a Almussafes

Jo crec que és esta la grandesa de les escoles d'educació d'adults i de la formació d'adults en general: ajudar-nos, a qualsevol edat, a ser persones més crítiques perquè coneixem més i millor. I per això dic que podem ser també més lliures perquè posseïm més elements per decidir.

però no en la seua totalitat perquè algunes peces venen d'Alemanya o de França segons tinc entès. I peces d'ací van allà mentre els ordinadors centrals estan als Estats Units. I, segons em deien fa poc tot el treball administratiu està passant-se a unes oficines que tenen a l'Índia.

I hi ha empreses grandíssimes que fabriquen tipus de productes molt diferents en llocs molt diferents. La Nike, per exemple, denunciada per algunes ONG per utilitzar el treball infantil, que fa material esportiu i roba esportiva en distints països d'Àsia i la distribueix gairebé per tot el món.

I tot això, per què? Doncs perquè a eixes empreses que els produeixen i els comercialitzen, els resulta més convenient fer-ho en un país i no en un altre, potser per diversificar els llocs i així reduir possibilitats de conflictes. Potser també perquè paguen menys impostos o perquè troben infraestructures més assequibles. Però sobretot perquè la mà d'obra els resulta molt més barata, perquè els treballadors hi cobren poc.

Tinc ací davant unes declaracions d'un empresari argentí, Enrique Pascartmona, recollides fa uns anys per l'escriptor Eduardo Galeano que diuen: "Els asiàtics treballen vint hores al dia per vuitanta dòlars al mes (unes 15.000 ptes). Si vull competir he de recórrer a ells. És el món globalitzat. Les xiques filipines, en les nostres oficines a Hong Kong, estan sempre disposades. No hi ha dissabtes ni diumenges. Si s'han de quedar algun dia sense dormir ho fan i no cobren hores extres ni demanen mai res."

Així és que els diners i les mercaderies, és a dir, les grans empreses que diem multinacionals i els productes que fabriquen, circulen pel món lliurement. Fabriquen, compren i venen allà on els resulta més beneficiós. I això suposa un volum de negoci tan gran que moltes d'eixes empreses manegen més diners que molts estats del món. A tot això diem globalització.

I en aquesta economia globalitzada, com bé sabem, contínuament es produeixen absorcions o fusions. És això que una empresa compra l'altra o s'ajunten dues empreses (el Corte Inglés compra Galerias i Mark and Spencer... Carrefour compra Continente. Un banc es fusiona amb un altre...) de tal manera que cada vegada són més poques les empreses que hi ha però són molt més grans i poderoses i s'estenen per tot el món.

I quins efectes té tot això?. Doncs que la riquesa i el poder es concentren en poques mans. Per exemple : quasi el 50% del comerç mundial està en mans de 359 grans empreses. Les 200 persones més riques del món han doblat la seua riquesa en els últims cinc anys. Aquestes 200 persones posseeixen un bilió de dòlars. Podríem dir que la riquesa de cadascun d'ells és de 500.000 milions de dòlars gairebé un bilió de pessetes -un i i dotze zeros-. La suma de la riquesa de 10 persones - només 10- és el doble dels ingressos totals dels països més pobres junts. El 20% de la població mundial més rica obté el 87% dels ingressos produïts en el món, mentre que el 20% de la població més pobre rep l'1'4%.

Entretant 3.000 milions de persones viuen amb 300 ptes diàries, 800 milions de persones s'alimenten malament i 17.000 xiquets moren cada dia de fam o malnutrició.

Doncs aquesta és la gran jugada en eixe camp de futbol que és el món de la globalització. La manera d'organitzar les coses en el món afavorix només uns pocs i perjudica molts. Recordem algun altre exemple: les grans empreses farmacèutiques tenen patents en exclusiva per fabricar determinats medicaments i determinades vacunes. En conseqüència elles posen el preu i per tant decideixen qui els compra i qui no. Segurament tots estem assabentats de la campanya que estan portant darrerament diverses ONG i alguns governs en el sentit d'aconseguir que els medicaments contra la SIDA baixen de preu i puguin arribar a la gran massa de malalts d'Àfrica que ho necessiten. L'elevat cost està impedit que puguin arribar-hi.

D'altres multinacionals dedicades a productes relacionats amb l'agricultura com Monsanto o Novartis, -les dels transgènics- amb les seues patents s'apropien de determinades llavors de plantes. Les venen a qui pot comprar-les i a més les manipulen genèticament, de manera que de la planta obtinguda amb les seues llavors no se'n puguin treure més per tal que aquelles plantes no es puguin reproduir. Elles decideixen, per tant on se sembra, on es ven i on es compren determinats productes. A més, la Monsanto està comprant també pantans i conduccions d'aigua a la India i altres països subdesenvolupats. L'aigua que és un bé de tots absolutament imprescindible en llocs com els que he dit, es converteix en propietat privada d'unes empreses que així decideixen on ha d'anar i els usos que se n'han de fer.

Bé són només uns exemples que ens mostren que la globalització que estem vivint és profundament injusta i perversa..

Podriem pensar que això ens queda lluny i que a nosaltres no ens afecta negativament. Però a poc que reflexionem ens adonem que la concentració de tant de poder en poques mans també fa que la nostra vida siga condicionada totalment per elements comercials. Ens indueixen un consum determinat: determinats productes, determinades marques i sobretot consumim molt més del que necessitem. Ens fan viure en una societat d'usar i tirar. Tot acaba sent un comerç i a poc a poc ens veiem obligats a comprar-ho tot fins i tot la salut, l'educació, la diversió, la cultura.. Com diu Jeremy Rifkin, un economista nordamericà, d'ací a no res ens trobarem que enormes xarxes globals estan gestionant tots aquests aspectes de la nostra vida amb un poder immens

Alhora, aquesta globalització crea models culturals (maneres de viure, menjars, música, programes de televisió, maneres de vestir i de parlar...) uniformitzats i despersonalitzadors, en definitiva.

Bé, aquestes són les jugades. I nosaltres, pobres formiguetes perdudes en eixe gran camp de futbol, què podem fer per construir-ne un de diferent?

No seré jo qui gose dir el que hem de fer. Però sí que recordaré el que pretenen i per quins objectius lluiten un nombrós grup de persones de tot el món que estan en desacord profund amb el sistema que estem vivint. Són aquells o aquelles que d'una manera o altra s'oposen a la globalització. Els grups antiglobalització que diuen els mitjans de comunicació i dels quals

només solen mostrar els grupets que utilitzen mitjans violents per cridar l'atenció i mostrar el seu desacord quan es reuneixen els poderosos organismes internacionals. Però els altres milers de persones que es manifesten i els milions de persones que porten endavant campanyes i treballs per canviar les coses, són poques vegades notícia en eixos mitjans de comunicació. I en són molts, són moltes les formigues que no estan d'acord amb la globalització que domina aquest camp de futbol on vivim i moltes les que pensen que "Un altre món és possible". I en les manifestacions i Fòrums exigeixen als poderosos determinades mesures, com ara: l'establiment d'un impost als capitals especulatius —taxa Tobin— i l'exigència d'eliminació dels paradisos fiscals, així com la definició de noves regles per al comerç mundial, la reforma agrària i les prioritats en salut i educació. I alhora que refusen les polítiques d'ajust imposades pel Banc Mundial i el FMI exigeixen la condonació del deute extern als països del Tercer Món.

Perquè el deute que tenen els països del Sud són conseqüència d'uns préstecs que els van fer per allà els anys 70 uns bancs i uns estats, que pretengueren considerar els països pobres com un nou mercat del crèdit. I gran part d'aquests deutes van ser assumits per governs pseudofeixistes que els utilitzaren en la compra d'armes, en reprimir moviments populars, en grans projectes sense utilitat pública i en enriquiment personal.

Per pagar els deutes, els governs recorren a l'explotació desmesurada de matèries primeres, amb la consegüent deforestació i esgotament de recursos. I redueixen les inversions en educació, en sanitat i en infraestructures bàsiques. Malgrat això, els deutes mai no els poden pagar del tot i per tant els interessos augmenten i aquests països estan hipotecats permanentment.

Per això la condonació del deute extern és una exigència important, no suficient, clar, però indispensable per a assolir les transformacions que conduïsquen a un món més just.

Com és indispensable també una altra manera d'entendre les relacions de producció i les relacions comercials. I en aquests sentit cobra una importància vital la iniciativa de "Comerç just".

Perquè el Moviment de comerç just, que és internacional, reclama i promou unes relacions equilibrades entre el Nord i el Sud i fomenta el consum responsable.

Les organitzacions que formen part d'aquest moviment com a productores s'organitzen i es registren com associacions, cooperatives o microempreses i tenen una estructura participativa, afavoreixen el desenvolupament de les economies locals i els beneficis els reinverteixen en programes de desenvolupament socioeconòmic de les comunitats, atenent especialment l'educació i l'atenció sanitària. Alhora, els treballadors i les treballadores reben salaris dignes i no existeix explotació de mà d'obra infantil ni adulta.

Les organitzacions que en formen part com a comercialitzadores compren, distribuïxen i venen els productes elaborats pels grups abans esmentats, adopten polítiques de preus transparents per als consumidors informant dels diners que hom paga pel producte i alhora fan

funcions d'assessorament, de finançament i de denúncia i sensibilització cap al conjunt de ciutadans i ciutadanes.

Alhora, els productes de comerç just, garanteixen que el procés de producció s'ha fet d'acord amb mètodes que no perjudiquen el mediambient, són adequats a la pròpia cultura i fomenten els valors propis de cada grup.

Bé. Hi ha moltes alternatives més i moltes propostes. Però jo ara voldria només acabar amb unes paraules d'Ernesto Sábato que dirigix als joves però a mi em sembla igualment interessant dirigir-les a les persones adultes que es reuneixen per plantejar-se la construcció d'un altre món. Són aquestes :

...Jo referme diàriament la meua confiança en vosaltres. Són molts els qui enmig de la tempesta continuen lluitant, oferint el seu temps i fins la pròpia vida pels altres. En els carrers, a les presons, en els pobles de misèria, en els hospitals. Mostrant-nos que en aquest temps de triomfalismes falsos, la veritable resistència és la que combat per valor que es consideraven perduts.

...Us propose amb la gravetat de les paraules finals de la vida, que ens abracem en un compromís: isquem als espais oberts, arisquem-nos pels altres, esperem amb qui ens aproxima els seus braços, que una nova onada de la història ens alce...Alguna cosa per la qual encara paga la pena sofrir i morir, una comunió entre homes, aquell pacte entre derrotats. Una sola torre, sí, però refulgent i indestructible....Només els qui seran capaços d'encarnar l'utopia seran aptes per al combat decisiu, el de recuperar tota la humanitat que hem perdut.'

¹ ERNESTO SÀBATO *Antes del fin*. Ed. Seix Barral. Barcelona 1998

Investigacions

*La perspectiva de gènere en l'anàlisi i els programes del desenvolupament**

María Jesús Vara Miranda • Universitat Autònoma de Madrid. Membre de l'Institut Universitari d'Estudis de la Dona-UAM

Els estudis específics dels problemes econòmics de l'anomenat Tercer Món tenen un origen relativament recent, si tenim en compte que apareixen en la Ciència Econòmica en acabar la Segona Guerra Mundial, a l'abric dels processos de descolonització que es produïren en aquells anys. Aqueixos estudis donaren lloc a una disciplina denominada Economia del Desenvolupament, que té per objecte l'anàlisi de les causes del retard econòmic i la recerca de mesures per a superar-lo.

Com ha sigut habitual en altres camps del pensament econòmic, els grups socials que realitzen les activitats i que es reparteixen l'accés als recursos i als productes no s'incorporen a l'anàlisi del desenvolupament diferenciats per gènere, perquè s'ha assumit de manera universal que l'agent econòmic és masculí.

Quan i sota quins supòsits adquireix interès l'estudi dels problemes de les dones en les economies més retardades? Com es fan visibles les dones per a l'Economia del Desenvolupament i per als projectes de foment del desenvolupament? Quins mecanismes o motius portaren els organismes internacionals i les agències de desenvolupament a in-

*Traducció de Rafel Benavent.

corporar al col·lectiu de dones de manera diferenciada en els seus programes i en les seues preocupacions pel món subdesenvolupat?

Les respostes a les qüestions plantejades s'han anat elaborant en l'últim quart del segle XX, gràcies a què les reclamacions dels moviments de dones aconseguiren incloure-les en les explicacions aportades per l'Economia del Desenvolupament i, també, que es tinguessen en compte en l'orientació d'algunes de les "Dècades del Desenvolupament" impulsades per Nacions Unides. No obstant això, la situació de les dones no s'ha valorat de la mateixa manera al llarg del període mencionat, tot podent distingir en l'evolució del seu tractament una sèrie d'etapes que passarem a exposar en les pàgines següents

1. Aportacions inicials de l'Economia del Desenvolupament

Els analistes que després de la Segona Guerra Mundial començaren a indagar en la situació de les economies més retardades, és a dir, els que podem denominar *pioners* de l'Economia del Desenvolupament, estaven convençuts que tots els països avançaven per la senda del desenvolupament de la mateixa forma i, per tant, que els models que havien sigut útils per al món occidental també valdrien per al món subdesenvolupat.

Tals pressupòsits determinaven que l'objectiu fóra aconseguir el **creixement econòmic**. Es confiava que el mer augment de les taxes de creixement del Producte Interior Brut (PIB) provocaria de manera automàtica la seua difusió o «**filtració cap avall**» a les distintes capes de la societat (conegut com l'*efecte trickle down*). En altres paraules, l'única cosa important era augmentar el pastís perquè hi hagués més trossos a repartir.

En aqueixa època, anys cinquanta i seixanta, els autors que efectuaven l'esmentada anàlisi assumien que les polítiques de desenvolupament tenien caràcter universal, és a dir, afectaven de la mateixa manera a tots els subjectes de la població, amb la qual cosa, s'acceptava de manera implícita que tots tenien els mateixos problemes i que hi havia un únic model per a solucionar-los. Per tant, en aquest context, cap programa mencionava les dones de forma específica.

2. Primera Dècada del Desenvolupament: l'enfocament del benestar

Els primers programes d'ajuda realitzats per Nacions Unides per a fomentar el desenvolupament es guiaven per les explicacions del model dominant, de tal manera que centraven el seu interès a canalitzar inversions que permetessen elevar la producció. No obstant això, la realitat contradeia la teoria, ja que a pesar de l'impuls productiu que s'anava aconseguint, no milloraven les condicions de vida de la majoria de la població, pel fet que les taxes de creixement demogràfic superaven amb escreix les corresponents al creixement econòmic. Més encara, es constata que en alguns països, a pesar d'haver obtingut nivells alts i sostinguts d'augment del PIB continuaven disminuint els seus ingressos per *capita*, suportaven majors taxes de desocupació i s'havien ampliat els seus nivells de pobresa.

La contundència de les dades posà així de manifest les debilitats de la visió econòmica convencional i aconseguí que en les propostes dels organismes internacionals s'alterés l'orde de les prioritats a resoldre pels models de desenvolupament. De tal manera que, a finals d'aquella dècada, 1960-1970, es formulà com a preocupació fonamental l'estratègia **de les necessitats bàsiques** del conjunt de la població. És a dir, es reconeixia que l'efecte *filtració cap avall* no era automàtic i que el creixement econòmic només era una condició necessària però no suficient per aconseguir el desenvolupament. En aqueix sentit, s'anà acceptant la idea que la distribució del creixement no es pot deixar a l'arbitri del mercat, sinó que ha de ser impulsada des de les institucions amb mesures redistributives i amb projectes deliberats que promoguen el benestar dels distints grups socials.

És en aqueix clima quan es comença a estimar la conveniència d'incloure les dones com a col·lectiu singular en els programes de desenvolupament, en constatar que els grups socials més vulnerables estaven constituïts per dones i, per tant, podien ser receptores d'aliments i beneficiàries dels programes d'ajuda assistencial. Al mateix temps, es considerava que eren les protagonistes exclusives dels programes de control de natalitat posats en marxa per a pal·liar l'explosió demogràfica.

L'enfocament del benestar

Les estratègies per a la cooperació internacional implementades per les organitzacions i agències del desenvolupament d'aqueixa època estaven orientades per l'anomenat enfocament del benestar. Aquest enfocament identifica com a únic paper de la dona el reproductiu i, derivat d'això, situa la participació de les dones en els programes de desenvolupament sempre conforme a les implicacions del binomi mare-fill.

Per tant, des d'aqueix punt de vista, les dones serien receptores passives del desenvolupament, afirmant-se la maternitat com el rol femení més important en la societat i la cria dels xiquets com la funció més efectiva que elles tenen en el desenvolupament econòmic.

Sota aquest enfocament s'ha desenvolupat **tres tipus de programes** rellevants:

a) Provisió d'aliments a grups vulnerables. - Van ser els primers programes i es posaren en marxa per a fer front a situacions límit, com per exemple, inundacions, terratrèmols i altres desastres naturals, camps de refugiats, etc. Es pretenia que la seua duració fóra a curt termini, però a vegades el subministrament es convertia en imprescindible i anava adquirint un caràcter semipermanent.

b) Lluita contra la malnutrició. - Era l'objectiu dels Programes de Salut Materno-Filial que aparegueren en els anys seixanta i que funcionaven a dos nivells. D'una banda, es dirigien als xiquets per mitjà de la distribució d'aliments específics com llet i farinetes que estaven especialment preparades amb l'addició de calci, proteïnes i vitamines per a compensar les seues carències nutricionals. D'un altre costat, ensenyaven les mares, en especial les gestants i les més joves, qüestions relatives a la higiene, la nutrició i els primers auxilis.

c) Control de natalitat. - Les polítiques de planificació familiar s'iniciaren en els anys se-tanta i consistien en la difusió d'informació i tècniques anticonceptives entre les dones quasi en exclusiva, ja que se les feia úniques responsables de la grandària de la família.

Aquests tres tipus de programes es basaven en un mecanisme d'entrega de dalt *cap avall* que, encara que a vegades servia per a afrontar necessitats urgents, no resolía les causes dels problemes i tendia a generar dependència externa. No obstant això, han seguit sent molt utilit-zats perquè s'ajusten als criteris del paradigma econòmic dominant, no qüestionen l'ordre esta-blert i mantenen els esquemes tradicionals de divisió sexual del treball dins i fora de l'espai domèstic.

3. Dones en el Desenvolupament i nous enfocaments

La publicació en 1970 del llibre d'Esther Boserup (*El Paper de la Dona en el Desenvolupa-ment Econòmic*) va ser un element clau per a començar a trencar els estereotips sobre les fun-cions de les dones. En aqueixa obra, l'autora analitzava les activitats econòmiques realitzades per les dones en distints països del Tercer Món i posava de manifest la rellevància del treball productiu femení en tots els casos, fins i tot en aldees africanes remotes que s'ocupaven en exclusiva de labors agràries. Amb això, s'aportaven suficients elements per a superar la con-cepció que la dona només es dedica al treball reproductiu, perquè senzillament era falsa.

L'estudi de Boserup arrebategava també evidències que desmentien la idea que hi ha una divisió natural del treball per sexes, ja que l'adscripció de les activitats varia segons els paï-sos: algunes considerades masculines per uns són exercides per dones en altres llocs. Per exem-ple, l'arròs és un cultiu de dones en algunes zones d'Àfrica, mentre que en bona part d'Àsia està reservat als homes. Exactament igual ocorre en treballs industrials o, fins i tot, en el sector terciari: així, el servei domèstic és una activitat tradicionalment femenina a Amèrica Llatina, no obstant això, és masculina en el Sud-est Asiàtic.

Una altra important aportació d'aqueix llibre feia referència als efectes discriminatoris que ha tingut el procés de modernització, qüestionant amb això la presumible neutralitat de les polítiques de desenvolupament. Boserup constata que l'aplicació de models basats en criteris estrictament mercantils ha comportat una pèrdua d'oportunitats per a les dones, en la mesura en què es veuen sotmeses a majors limitacions per a accedir a un treball retribuït. La seua escassa participació en les tasques productives del sector modern ha trobat justificació no sols en els prejudicis tradicionals contra el treball femení, sinó també en els seus menors nivells de qualificació. Ara bé, cal tindre present que l'ordre establert genera un cercle viciós del que només s'ix trencant les seues inèrcies, ja que mentre a les dones no se'ls done l'opció d'aportar el seu esforç, és molt difícil que puguin ampliar les seues capacitats i que canvien les mentalitats respecte a la seua contribució al desenvolupament.

Per tot això, les propostes del llibre mencionat obrien tres nivells d'accions. D'una ban-

da, la necessitat de seguir elaborant nous estudis que fessen visibles les activitats que realitzaven les dones i recolzassen la seua potenciació. En aquest sentit, es demanava al Banc Mundial i a altres instàncies competents que publicassen dades desagregades per sexes dels diferents indicadors econòmics. En segon lloc, s'instava els governs i els organismes internacionals a promulgar una legislació que fóra favorable per a la igualtat d'oportunitats d'aquests dos sexes. Finalment, es reclamava una redistribució dels recursos en què es compensés la marginació a què havien sigut sotmeses les dones.

A partir de la contribució de Boserup, van anar apareixent altres treballs que anirien configurant un corrent d'investigació i d'activisme en moviments socials i feministes, interessats a connectar les aspiracions de les dones amb les teories i la pràctica del desenvolupament. A més, grups de dones que exercien les seues professions en organismes internacionals i en agències de desenvolupament van anar exercint vies de pressió per a acabar amb els prejudicis de gènere existents en el disseny d'estratègies i programes. La perseverança d'unes i altres féu que s'introduís en les polítiques i en la gestió de les ajudes el reconeixement dels diferents rols femenins (reproductiu i productiu) i la seua capacitat per a ser agents actius del desenvolupament.

En aqueix context nasqué el corrent **Dones en el Desenvolupament (MED)**. La seua intenció no era la de qüestionar el model de desenvolupament dominant, sinó corregir les seues deficiències en integrar les dones en ell. Es criticaven els escassos resultats obtinguts per les polítiques dissenyades prenent com a referència un subjecte ideal i universal de perfil masculí. Al Costat d'això, es posaven de manifest els efectes negatius que tals polítiques havien tingut per a les dones, sobretot per a les de nivells d'ingressos més baixos i, en especial, per a aquelles que es trobaven soles en la provisió de benestar a la seua llar. Finalment, es reclamava un nou enfocament que avalués el paper de les dones en el desenvolupament i que abonés la implementació de mesures dirigides a pal·liar els seus problemes.

Aquesta nova visió tingué una bona acollida en les esferes oficials del desenvolupament, sent adoptada per les agències especialitzades de les Nacions Unides, així com en l'elaboració de projectes de cooperació internacional de països donants, en especial en la USAID (*United States Agency for International Development*), tot propiciant un intens debat sobre les estratègies del desenvolupament en relació a les dones. Aquests temes impregnaren distintes reunions patrocinades per l'ONU que tingueren com a colofó la «Confèrència per l'Any Internacional de la Dona», celebrada a Mèxic en 1975, en què s'inaugurà la *Dècada de les Dones 1975-1985*.

Al llarg de l'esmentada dècada es produí un canvi substancial en la visió dels investigadors i dels que dissenyaven les polítiques. Des de la posició anterior en què només s'admetia el paper de la dona al si de la família, el focus d'atenció passà a col·locar-se en les seues aportacions productives i en les seues possibilitats per a realitzar un treball remunerat. Alguns projectes seguiren concedint ajudes de tipus assistencial derivades de les concepcions merament reproductives de **l'enfocament de benestar**, però van anar sorgint altres estratègies que

percebién les dones com un recurs infrautilitzat amb importants contribucions econòmiques, donant lloc a tres tipus d'enfocaments: **equitat**, **antipobresa** i **eficiència**, que descrivim a continuació en les seues característiques més destacades.

L'enfocament de l'equitat

Una vegada que es reconegué el rol productiu de les dones i que s'acceptà l'error d'haver-les exclòs dels models econòmics preocupats només per la modernització, el primer enfocament MED es proposà vincular el desenvolupament amb la igualtat d'oportunitats. Es pretenia corregir la subordinació de les dones en els espais privats i públics, és a dir, dins i fora de la llar, tractant de facilitar-los la seua independència econòmica a través de l'exercici d'un treball remunerat.

Les estratègies a favor de l'equitat buscaven no sols l'accés de les dones a l'ocupació, sinó també a l'educació i, en general, a aquells àmbits que els permetessen exercitar les seues capacitats i habilitar-les a poc a poc per a participar al costat de l'home en els distints nivells de l'organització social.

Aqueixos pressupostos trobaren serioses reticències que limitaren notablement la seua aplicació pràctica. Moltes agències de desenvolupament i governs del Tercer Món es mostraren hostils i s'oposaren a arreplegar-los en els seus programes, argumentant que tals mesures suposaven una ingerència intolerable en les tradicions de molts països. No obstant això, en el seu rebuig batejava el desig de frenar la implícita redistribució del poder que podia provocar l'equiparació entre homes i dones.

D'altra banda, alguns moviments socials arribaren a considerar que aquest enfocament era massa radical, perquè mimetitzava posicions feministes occidentals adequades per a dones d'ingressos elevats i d'educació superior, però que resultaven prematures per a les dones del Tercer Món que no havien cobert encara les seues necessitats més elementals.

A pesar de tots els obstacles, aquelles propostes aconseguiren xicotets èxits que en absolut són menyspreables perquè serviren per a obrir una aixeta a altres avanços posteriors. Gràcies a ells, la legislació d'alguns països reconegué els drets de les dones al divorci, a la custòdia dels fills, a l'accés al crèdit i al sufragi. En altres casos, s'obtingué el compromís dels governs amb polítiques concretes encaminades a eliminar les practiques discriminatòries i altres tendents a facilitar l'entrada de les dones en àrees de la vida socioeconòmica que els havien estat vedades.

L'enfocament de l'antipobresa

Les resistències suscitades per l'enfocament anterior aconsellaren orientar els esforços cap a plataformes més moderades, donant pas a un segon enfocament de MED en què l'èmfasi no es posava a reduir la subordinació, sinó a disminuir la desigualtat dels ingressos. Amb això

s'intentaven aprofitar les orientacions de l'estratègia de les necessitats bàsiques. Com ja hem assenyalat, en els anys setanta s'havia constatat el fracàs dels models basats en el creixement econòmic per a resoldre els problemes de la pobresa i de la desocupació en el Tercer Món. Per aqueix motiu, els organismes internacionals arbitraren programes específics dirigits tant als grups de població més pobre com al sector de l'economia informal, a causa de la seua capacitat per a alleujar de manera immediata certes situacions de supervivència. En aqueix context, s'accepta que les dones poden ser un instrument capaç de satisfer necessitats elementals tals com el menjar, el vestit, la vivenda, i també altres de rang superior com l'educació, els drets humans i la participació en l'entramat social a través de l'ocupació.

L'enfocament antipobresa se centra sobretot en el paper productiu de les dones, tractant d'augmentar les seues opcions d'ocupació i d'obtenció d'ingressos, tot facilitant-los l'accés als recursos productius (a la propietat de la terra, al capital i al mercat de treball). A més, ha permés estendre l'opinió que l'augment de la formació i de l'ocupació de les dones no és beneficiós només per a elles, sinó que afavoreix també l'objectiu del creixement econòmic i és útil per al control de la fertilitat.

Els projectes de generació d'ingressos per a dones pobres han tingut les següents característiques:

a) Han sigut projectes a xicoteta escala, com per exemple, molins manuals a Tanzània, processament de peix en Serra Leone, costura de roba a Brasil, filat per a tela casolana i fabricació de sogall a l'Índia, fabricació d'olles de fang a Indonèsia, etc.

b) S'han finançat, sobretot, amb donacions més que amb préstecs preferents d'organismes internacionals. L'excepció la constitueix el sistema de microcrèdits creat pel *Banc Grameen*, fundat a Bangla Desh a mitjan dels anys setanta. Des de llavors han anat expandint aquesta iniciativa gràcies a l'obertura de sucursals en distints països i també servint d'inspiració a organitzacions més recents, com per exemple *Zakura* que funciona al Marroc des de 1995.

c) Han proliferat els projectes localitzats en les àrees rurals. S'han orientat cap a l'augment de la productivitat de les activitats tradicionals, per bé que generant escasses ocupacions noves. Tampoc no han incentivat la posada en marxa d'activitats complementàries com el comerç d'aliments preparats o els serveis per a l'atenció de xiquets, que restarien temps de les ocupacions domèstiques i allargarien les hores disponibles per al treball productiu.

L'enfocament de l'eficiència

Aquest enfocament es féu un buit entre els corrents dedicats a MED en els anys vuitanta i es manté en l'actualitat.

Considera que les dones són un element funcional per al desenvolupament, és a dir, són agents actius que potencien el desenvolupament, subratllant que la seua participació econòmica en el Tercer Món uneix l'eficiència amb l'equitat.

En el seu nivell teòric, la proposta té implicacions positives per al reconeixement social de les capacitats de les dones, però en la pràctica s'ha entés d'una manera prou utilitarista, pel fet que la seua formulació coincidí amb l'aplicació dels programes d'ajust dissenyats pel Fons Monetari Internacional (FMI) per a afrontar el deute extern del Tercer Món.

La disminució del benestar social derivat de tals programes s'ha tractat d'amortir gràcies a l'alta elasticitat del temps de les dones i a la seua disponibilitat per a compensar carències de tota classe, per bé que a costa de l'augment dels seus esforços.

En aquest sentit, molts governs han rebut de bon grat la facilitat de reduir costos laborals i prestacions socials utilitzant treball femení tant en l'autoproducció d'aliments i en tasques de gestió comunal, com en activitats del sector informal, i fins i tot en indústries tradicionals de les quals havien estat excloses i en les quals ara se les prefereix com a mà d'obra sensiblement més barata.

4. Gènere en el Desenvolupament: l'enfocament de l'empoderament

Cap a la meitat dels anys vuitanta, es produeixen distintes crítiques feministes al corrent MED argumentant que la proposta de «integració en el desenvolupament» no havia servit per a modificar la posició social de les dones, sinó que fins i tot havia contribuït a facilitar l'augment de la seua explotació o, almenys, la seua utilització de manera interessada perquè altres agents econòmics evadissen les seues responsabilitats (l'estat) o poguessen aprofitar la crisi per a augmentar els seus guanys (les forces del mercat).

La cooperació entre moviments feministes i dones acadèmiques del Nord i del Sud donà lloc a l'informe *Desenvolupament, Crisi i enfocaments alternatius. Perspectives de la Dona en el Tercer Món*, de la xàrcia de dones del Sud DAWN-MUDAR que va ser presentat en el Fòrum alternatiu de la Conferència Mundial de les Dones a **Nairobi en 1985**. La discussió se centrava en la necessitat de superar els plantejaments emanats del corrent MED en dues vessants significatives.

a) La perspectiva d'anàlisi que tenia MED sobre el desenvolupament i el paper de les dones. El punt de conflicte estava en la seua acceptació del paradigma dominant, amb la qual cosa no havia qüestionat les estructures de funcionament, ni les relacions de poder i la seua única aspiració havia consistit a incloure les dones en el model de desenvolupament vigent.

b) Reduir l'anàlisi de la subordinació femenina als seus propis contorns, aïllat d'altres relacions d'opressió. Es retreia a la posició de MED la parcialitat de les seues anàlisis limitades a observar el col·lectiu dones, sense referència a les seues connexions socials i com si els seus problemes obeïssen només a la seua condició femenina.

Sorgeix així un nou corrent denominat **Gènere en el Desenvolupament (GED)** que pretén fer germinar estratègies de transformació del model vigent per a superar les seues mancances. S'introdueix en l'anàlisi la categoria de gènere que abraça a les relacions socials que s'han anat construint entre homes i dones.

Les relacions de gènere s'han anat elaborant al llarg de la història a través de processos

culturals en què s'han determinat els comportaments i les activitats masculines i femenines que es consideren apropiats. La seua rellevància consisteix en què s'han assignat papers que comporten greus diferències en l'accés als recursos, en la participació en les rendes i en l'exercici de la presa de decisions; en definitiva, en la distribució del poder. En aqueixa adjudicació de rols, els homes mantenen una posició de domini i les dones de subordinació.

La perspectiva de GED es proposa el diagnòstic de les relacions de desigualtat i, a més, té la voluntat política d'operar activament per a forçar el canvi. Concep el desenvolupament com un procés complex en què homes i dones no són subjectes aïllats, sinó que interactuen i que estan sotmesos a distints condicionants: gènere, classe, ètnia, generació, educació, etc. La superació de tals limitacions exigeix que homes i dones compartisquen les tasques i les responsabilitats per a impulsar una organització social més eficient i més justa.

Aquest nou plantejament analític proposa anar canviant les mentalitats de les agències de desenvolupament i els criteris de la cooperació internacional que amb relativa facilitat adoptaren les propostes de Dones en el Desenvolupament, perquè siguen substituïdes per una concepció més arriscada i més àmplia, com l'arreglada en el moviment Gènere en el Desenvolupament. També es pretén passar de la consideració del subjecte unitari dona a la multiplicitat de subjectes dones, és el que podríem anomenar l'eclosió de les diferències: llauradores, urbanes, indígenes, ocupades, desocupades, etc. De la mateixa manera, s'intenta evitar un diagnòstic esbiaixat de les desigualtats i per a això es preconitza ampliar la perspectiva de l'anàlisi per mitjà de l'estudi de les interrelacions de la variable gènere amb les de classe i les d'ètnia.

L'enfocament de l'empoderament

Des de la Conferència de Nairobi, el corrent GED promou la «feminització del desenvolupament» com nou paradigma sobre el rol de les dones en les polítiques del desenvolupament. Sobre la base d'aquests plantejaments es formula l'enfocament de l'**empoderament** (traducció literal de l'expressió anglesa *empowerment*) com un procés de canvi dels mecanismes d'accés i distribució del poder.

Aquest enfocament, encara que està recolzat per les feministes occidentals, té el seu origen en les experiències de les organitzacions de base de dones del Tercer Món. Es proposa un ambiciós objectiu que s'acoba amb aportacions més recents de l'Economia del Desenvolupament i amb les línies d'investigació obertes pel PNUD (Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament) sota el prisma de **desenvolupament integral** o **desenvolupament humà**. En aquest sentit, l'aposta no es deté en la millora de les condicions materials, sinó que incorpora a més la conquesta d'una posició social d'autonomia i l'augment de l'autoestima.

En definitiva, es tracta d'impulsar un procés llarg i complex que desafie la subordinació de les dones i que vaja facilitant-los el **control i l'elecció sobre la pròpia vida en quatre àrees** crucials:

1) física: control sobre la pròpia sexualitat i fertilitat; **2) econòmica:** accés al treball i als mitjans de producció; **3) política:** participació en la presa de decisions col·lectives, accés als càrrecs polítics i a l'exercici del poder; i, **4) sociocultural:** dret a la pròpia identitat, sentit d'una mateixa i sentit d'autorespecte.

Aquest enfocament, a pesar de la seua denominació, no està directament interessat en l'acaparament de poder per les dones com a mecanisme de dominació sobre altres, sinó que es preocupa per ampliar les opcions de les dones per a augmentar la seua autoconfiança i la seua capacitat per a influir en les seues condicions de vida. Les tasques a realitzar s'orienten en dues direccions que estan estretament vinculades. D'una banda, satisfer les denominades **necessitats pràctiques de gènere** (alimentació, vivenda, salut, ocupació, etc.), la qual cosa suposa un difícil exercici per a arribar a articular les funcions reproductives amb les productives, sense desdenyar-ne o preferir-ne unes sobre altres. D'altra banda, anar donant resposta a les anomenades **necessitats estratègiques de gènere** (igualtat i participació), generant mitjans per fer conscients les dones de la seua situació, a fi que puguin rebel·lar-se i superar els mecanismes de subordinació.

Per aconseguir tals objectius s'identifica a les organitzacions de dones com l'instrument més adequat, perquè es pretén generar un procés que elabore les accions des de baix cap amunt. Per a això, s'han anat creant organitzacions en distints països, en especial a Amèrica Llatina, però també en algunes zones d'Àsia i Àfrica. No obstant això, el procés d'assentament i reconeixement és prou lent i molt més l'adquisició de força suficient per a arribar a influir en la legislació i en les polítiques governamentals.

Les organitzacions més efectives són les que en un principi agruparen a les dones per a resoldre problemes pràctics concrets com, per exemple, els menjadors populars o el condicionament d'un barri, i a partir d'ací es constituïren en un lloc de trobada i de suport en què es posaven en comú les carències, les queixes, etc. i es buscaven solucions conjuntes. Després s'han anat formalitzant i han donat lloc a estructures més organitzades, convertint-se en fòrums de debat, centres d'acollida enfront de situacions de violència i de pobresa, moviments reivindicatius, i altres experiències.

Conclusions

Els estudis inicials de l'Economia del Desenvolupament consideraven que l'agent econòmic universal era masculí i, per tant, els problemes específics de les dones de baixos ingressos quedaven exclosos de l'anàlisi, ja que no es reconeixia la seua existència.

En la Primera Dècada del Desenvolupament, 1960-1970, les dones cobren importància per dos motius. D'una banda, seran les receptores adequades de les ajudes alimentàries i sanitàries dels organismes internacionals, perquè ofereixen la garantia de la seua efectiva distribució a les famílies necessitades. D'altra banda, són les destinatàries, quasi en exclusiva, dels programes de control de natalitat.

La cooperació internacional, en aqueixa època, segueix els criteris del «enfocament del benestar», que assigna a les dones només funcions reproductives d'atenció i atenció a la seua família.

A partir de 1970 la publicació d'obres de distintes autores, en especial un llibre d'Esther Boserup, amb dades preses directament de la realitat que demostrin les activitats productives realitzades per les dones en totes les parts del Tercer Món, permeten qüestionar els estereotips existents i donar els primers passos per a canviar-los.

El corrent Dones en el Desenvolupament (MED), impulsada per feministes i investigadores, féu visibles les dones per a les anàlisis sobre el desenvolupament i, també, serví d'inspiració a la «Conferència per l'Any Internacional de la Dona», celebrada a Mèxic en 1975.

La visió propugnada per MED influí en l'elaboració de programes de desenvolupament orientats per nous enfocaments: equitat, antipobresa i eficiència.

En la «Conferència Mundial de les Dones», celebrada a Nairobi en 1985, es formula una perspectiva d'anàlisi més àmplia que la defensada per MED. A aqueix nou corrent denominat Gènere en el Desenvolupament (GED) li preocupa l'esquema de relacions socials establertes entre homes i dones. Es proposa analitzar els papers assignats a cada gènere, amb els seus respectius avantatges i inconvenients, així com la desigual participació en els resultats socioeconòmics atorgada a cada un.

Les aportacions de GED impulsen un altre enfocament de les polítiques de desenvolupament que es coneix amb el nom de «empoderament» i que té metes molt ambiciosos. Amb ell es pretén canviar la posició de subordinació que tenen les dones, tot donant-los l'oportunitat d'intervindre en tots els espais de l'organització social.

Bibliografia bàsica

- BOSERUP, E. (1970): *Women's role in Economic Development*. St. Martins Press. Nueva York.
- CARRASCO, C. (ed.) (1999): *Mujeres y economía*. Icaria, Antrazyt. Barcelona.
- LÓPEZ, I. y ALCALDE, A.R. (coords.) (1999): *Relaciones de género y desarrollo*. Los libros de la catarata IUDC/UCM. Madrid.
- MAQUIEIRA, V. y VARA, M. J. (Eds.) (1997): *Género, clase y étnia en los nuevos procesos de globalización*, IUEM-UAM, Madrid.
- MORA, L.M. y PEREYRA, V. (1999): *Mujeres y solidaridad*. Los libros de la catarata IUDC/UCM. Madrid.
- PORTOCARRERO, P. y RUIZ BRAVO, P. (1990): *Mujeres y desarrollo. Recorridos y propuestas*. IEPALA. Madrid.
- VARA, M. J. (2001): "Mujeres y Desarrollo", Unidad Didáctica del Curso: *Cuestiones fundamentales sobre el género: desarrollo, actuaciones y tratamientos*, UNED.
- VILLOTA, P. (ed.) (1999): *Globalización y Género*. Ed. Síntesis. Madrid.

Llibres

GÉNERO, ESPACIO Y PODER

Mino Vianello y Elena Caramazza

Ediciones Cátedra. Universitat de València

Aquest estiu una lectura atenta, tranquil·la i reflexiva m'ha acompanyat —doblement— en el ja passat temps de les roselles rojes; un llibre que he llegit lentament assaborint les paraules, els gestos, les accions,... i que m'ha donat forces per a tornar a nàixer retornant des de mi mateix.

Per altra banda no se si un home qualsevol està en situació de fer el comentari d'aquest llibre i, a més a més,

produir i oferir una senyal en/a la persona lectora d'aquestes línies que la puguen imbricar en allò que Freire anomenà la lectura de la realitat i que el duga a realitzar eixe procés, de vegades inèdit, de llegir amb si mateix un text en un projecte —procés de diàleg que desafia les cobardies i omissions que poblen la vida quotidiana en les iniciatives formatives de fpa i que, malauradament, travessen també d'altres espais públics -i privats- con/formant-los des de la perspectiva d'una raó instrumental-estratègica, i generant la contaminació de les paraules i les coses, així com de les

accions, però sobretot carregant, obsesivament i ansiosa, un falsi beat sentit de credibilitat.

Una raó instrumental-estratègica que no sols és l'opció masculina sino també la femenina però que ha suposat inicialment l'apartheid de les dones (i també dels homes que no volen estar subjectes en aquest immens desert on sols la caça sorgeix com a eix vertebrador del coneixement i la vida, que no volen adoptar "*la llei primària de totes les cultures: l'intercanvi de dones*", que aboguen per la dialogicitat i relacionalitat en-amb la vida i els sers humans,...) dels espais

de poder públics, al llarg de la vida dels sers humans, i la constitució d'un pensament estratègic —que es caracteritza bàsicament per la seua jerarquització i la disponibilitat a funcionar mitjançant reduccions, cosificacions i segons una planificació al voltant d'uns objectius sempre particulars i privats—, que els autors vinculen, pot ser, exclusivament als homes, que és el que possibilita i implementa aquesta situació i, al mateix temps, tracten de recuperar un pensament, que ells anomenen ovular —altres autores i autors el defineixen com a molecular: i no sols el relacionen a un únic centre sinó a la possibilitat i potencialitat de més centres en un a xarxa de caràcter rizomàtic— que el posen en contacte amb la presència de la vida en l'àmbit d'existència de les dones, expulsades a més a més de les esferes públiques i recloses en espais domèstics, que es caracteritzaria per eixir a l'encontre i escolta de les paraules, les coses,... sense subjectar-les ni objectivar-les, sense programa., sense caos ni ordre,...

I, afegeixen els autors, sols la integració dels dos estils de pensament i vida i dels dos principis —femení i masculí—, podran donar lloc a un procés que ha de ser combinació per una banda, i per altra, de valència complementària en les interaccions, faran vertader, real i possible el naixement (*lo que nace es lo que va de*

lo imposible a lo verdadero: és a dir allò que pro-vé exclusivament de l'àmbit de les creacions que les dones i els homes som capaços d'alumbrar y que sempre és una apertura) i la fabricació (*lo que se fabrica es lo que va de lo posible a lo real*: és a dir allò que inter-vé, des de i amb, el que sabem i podem, amb el que som) d'uns territoris —espais, potències, afectes, esperances, autonomies,...— sense domini ni, per tant, poder i violència.

No se si després de llegir aquestes curtes línies d'invitació a la lectura sosegada i a la posada en acció d'algunes de les propostes d'aquest llibre ens servirà per anar podem establir nexes, vincles, eixos,... que configuren els espais polítics d'una altra manera, que implementen un pensar i actuar la política d'una altra manera no des de una posició (oh, altra vegada l'espai) —relació alternativa.

Pep Aparicio Guadas

"MAS ALLÁ DE ITACA...
sobre complicidades y conjuras..."
Victoria Sendón de León
Icaria editorial

*"Per a totes les dones que estem
deixant empremtes.
Perquè viure, és el treball més
laboriós,
i viure amb passió,
és la nostra major contribució."*
Nuria del Rio

Quan llegim el títol del llibre, ja sabem que se'ns està convidant a fer un viatge: Un viatge pel temps, pels mites, per la història, i per l'imaginari simbòlic, és a dir, no qual-sevol viatge.

Ha de ser un viatge, que l'autora vol que vaja més enllà: més enllà del que hi ha, més enllà del món real o de la realitat, per a poder comprendre, per a poder veure, per a poder analitzar, per a poder canviar.

I per tant, que ens servisca per a reflexionar des de la vessant personal, social, cultural i, evidentment, política la realitat, i entendre la bogeria violenta, competitiva, jeràrquica i injusta en la qual vivim i a la qual estem, fins i tot acostumats/des a considerar "normal", sense saber, que la realitat podria ser altra, perquè en altres temps va ser altra, i en aquesta qüestió les dones tenim, tindriem, molt a dir, i també a fer.

Es desenvolupa al llibre, tot un recorregut històric des dels temps de la Moira, quan les dones no se valoraven com éssers inferiors i exclosos que accepten la dominació i el control de forma natural, així com la invisibilitat i el silenci, sinó que ens parla d'un temps en Creta: on ser una dona tenia sentit per sí mateix; d'una civilització humana i humanitzadora, de vida i d'acceptació del cos, de l'espírit i de la relació positiva i lliure, un temps on la dona era un subjecte polític en l'ample sentit de la paraula.

Des d'aquesta realitat, va fent un recorregut per les diferents èpoques històriques i ens va explicant, com poc a poc, des d'aquest temps de les deesses, de les mares, de la vida i la natura, s'aplega al patriarcat: món de mort i de violència, d'exclusió i de pobresa, on la dona és: o un objecte o una propietat.

Un món de rivalitats i de competitivitat en el que vivim inmersos, com si eixa fóra l'única realitat que la dona i l'home puguerem construir, com si no hi haguera altra forma de viure i de con-viure, i sols el control, la dominació i la anul·lació fóra possible en les relacions personals, socials, polítiques,...

I fa menció explícita a que sols les dones, precisament les dones, que no tenim res a perdre, perquè no tenim poder, ni visibilitat, ni veu; nosaltres, que estem al marge, podríem de forma col·lectiva canviar aquesta realitat.

Ens assenyala que una altra vegada ens toca a les dones baixar als inferns i fer possible el canvi, un canvi cultural que afecte: des de l'interior de les persones fins les relacions personals, des de les estructures socials fins els espais de decisió política, des dels moviments socials fins la dignificació de la nostra funció com a mares, etc; en definitiva, ens pertoca, possibilitar i actuar cap el canvi cultural que aquest món necessita ja, abans que siga massa tard.

Però, ens assenyala l'autora, que el canvi aplegarà quan expressem i dugam a la pràctica els nostres autèntics desitjos què fins ara no hem tret al món. Desitjos que no són unidireccionals, tot al contrari, són multidireccionals, perquè les dones, el que volem és tot -un tot no totalitari:

volem estimar i ser estimades, volem ser subjectes actius i constructius d'una societat participativa i democràtica, solidària i cooperativa, volem desenvolupar-nos intel·lectual i espiritualment, volem parir i educar els nostres fills/es, volem el cant, la festa i el plaer, volem la llibertat i la interdependència,...

I per a conseguir-ho hem de tindre la valentia de pensar-nos i no que ens pensen, de parlar per nosaltres mateixes i no que parlen altres per nosaltres, i fer el que considerem adient i no el que ens diuen, això sí, mantenint-se als espais on les nostres po-

tències emancipadores poden sorgir i implementant-se.

És molt el temps que hem estat aïllades, soles i mudes en un món alié, i per tant, per a conseguir-ho hem de perdre la por, les inseguretats, les culpabilitats que el sistema patriarcal ens assenyala, fins i tot, al centre del nostre ser i perdre la por al conflicte, a la diferència, al poder.

En definitiva, tornar a una vida humana on el centre siga l'amor, qüestió que nosaltres les dones coneixem molt bé, nosaltres que som les què donem la vida i tenim cura dels altres, que som les que podem traslladar, a la realitat real, eixa sabiduria antiga nostra que passa de mares a filles i traure-la del món privat... i portar-la al món comú: singular i col·lectivament.

En eixe moment tornaria la vida: la que és possible i va ser possible a Creta, al món on les deesses, les mares,... feren un altre món fins ara oblidat i emmascarat, de forma que pugam passar de la cultura de la mort a la cultura de la vida, com ens assenyala l'autora.

És un repte, però, cal anar fent el viatge, un viatge que va..."més enllà d'Ítaca" i l'autora d'aquest llibre, la filòsofa Victoria Sendón de León, ens anima a realitzar, en tots els sentits possibles.

Dolors Monferrer Ferrando

MALAS
Carmen Alborch
Aguilar

Si al seu llibre «Solos», Carmen Alborch trenca l'esterotip «estar solas no significa sentirse solas», en «Malas» passa a analitzar des de l'objectivitat reflexiva i possible eixe complex món al qual es troben les relacions entre dones.

Relacions, sentiments, conflictes, rivalitats, enveges, és a dir tot un conjunt de realitats que poques vegades són tema de diàleg entre dones. Per què? Tal vegada es tracta del nostre costat obscur, veritats ens fan mal i la por a enfrontar-nos amb nosaltres mateixes, amb la nostra identitat, negant eixe saber de dona que totes tenim; eixa història col·lectiva que ens fa singulars, diferents i semblants alhora.

El terme «Malas» ha sigut i és una de les característiques més associades a la dona (ha sigut molt car el preu que hem hagut de pagar, Eva i la resta de dones pel fet de ser desobedients, roïnes). «Malas», et fa somriure més de una vegada. De manera senzilla, documentada amb exemples clarificadors, Carmen fa un recorregut tant cultural com social i històric del que han estat i són les relacions entre dones amb l'esperança, segons les seues paraules, de practicar la bona vida i mantenir el bon humor. És així

com divideix el llibre en nou apartats i una ampla bibliografia des de la qual va exposant els diversos aspectes de la vida entre dones.

Comencem furgant en antigues ferides, on trobem l'origen del conflicte que ens enfronta a les dones. Un profund sentiment d'esquizofrenia marca la vida de les dones, producte de les contradiccions que vivim, lluitant per tenir reconeixement en l'ordre masculí, la qual cosa ens porta a la competència, desvalorització de les dones entre elles mateixa. És una lluita depressa des de la infantesa, doncs el reconeixement de l'home ens dona un lloc al món. Llitem per ser les millors mares, les més belles, per tenir poder, per ser més professionals,.... Dubtem de la nostra pròpia vàlua i això ens fa dubtar de les altres i així es qüestiona l'autora ¿Com vaig a reconèixer a les altres si no em conec a mi mateix? Haurem de tornar a aprendre i desaprendre, iniciant així un procés d'autonomia i autovaloració que ens conduisca a ser reconegudes com sers humans únics i distints. Les nostres veus han sorgit exigint la nostra participació al món, deixant la por, el silenci. El pacte amb nosaltres mateix és necessari per a reconstruir, des de l'experiència comuna, admetent que els conflictes són part de la història i per tant de nosaltres mateixos. El diàleg, la complicitat alternativa, el trencament de com-

plicitats amb el món patriarcal són elements imprescindibles.

Existeix des de sempre un odi, una desvalorització cap a la dona que al llarg del anys s'ha tornat violent sorgint així el que coneixem com misogínia, però aquesta també està entre les pròpies dones. Producte de l'hostilitat cap a les dones apareixen conductes com la venjança, la violència entre dones, mantenint així la moral patriarcal. És condició imprescindible començar a reconèixer-nos com sers diversos, aprenent a dissenyar, respectant les discrepàncies entre nosaltres, eliminant així les hostilitats i desarticulant la misogínia.

Si complicat és parlar de les relacions entre dones, que en principi no tenen lligams afectius, molt més delicat és, tal i com ho diu Carmen Alborch, parlar de les relacions entre mare/filla. Les mares, primer mirall on ens mirem les filles i, de manera recíproca nosaltres som el mirall per a les nostres mares, inicien una relació des del moment del naixement plena de conflictes i tensions. La mare, mitjançant les seues paraules, i qui no les recorda?, ens han trasmès valors positius, construint la teua independència, paraula a paraula. Per això s'ha esforçat i se sent realitzada en la mesura en què veu la filla feliç; per altra banda la paraula de la mare té una importància absoluta per a les filles, doncs significa el reconeixement. És

així com comencen els conflictes mare-filla, pel que és necessari el des-
envolupament de les filles, el vore's
com sers semblants a les mares però
separades de les seues vides. Dins
d'aquesta situació, la mare sempre
està en desavantatge, doncs mai ho
ha pogut expressar obertament, ne-
cessita fer-se notar, doncs el seu tre-
ball no està reconegut. Culpem a les
mares per l'educació rebuda, moltes
vegades, i les filles no sabem com
complaure a les nostres mares. Per tot
açò necessitem mirar a les nostres
mares com dones per a comprendre-
les i seguir volent-les.

És llarg el camí que ens queda a
les dones per a que el procés de voler
ser, poder ser, aplegar a ser ontinga
un horitzó de plenitud. Les nostres vi-
des ara són mes riques però més difí-
cils, hem descobert en el procés a al-
tres dones, tenim consciència femeni-
na, intentem entendre'ns, sense inter-
ferència de l'home. Les dones més
jóvens si volen avançar per aplegar a
ser, no han de perdre la memòria his-
tòrica. Queda molt per fer, però l'im-
portant és estar juntes, doncs en el
procés cap a la identitat i individuali-
tat es genera la duplicitat dona/ama
de casa/treballadora/persona
políticamente activa, es generen ten-
sions, misogínies, enfrontant-nos a
noves formes de rivalitat.

Són els sentiments una part molt
important en la vida de les dones, des

del reconeixement de la pròpia auto-
ra com « no experta en aquest camp »,
intenta explicar i posar de manifest la
importància que té el reconèixer els
sentiments, doncs al reconèixer-los
ens reconeguem a nosaltres mateixa.
El món afectiu de les dones (i dels
hòmens) està ple de desigs, senti-
ments, actituds, trets de personalitat
i conducta. Sentiments de culpa, ri-
valitat, enveja o gelosia tenen molta
força, sols identificant-los podem uti-
litzar-los en benefici propi per a créi-
xer, comprendre i aproximar-se. És
necessari parlar dels nostres desigs per
així abordar els conflictes entre nosal-
tres i actuar de forma constructiva.
« Ser per a sí », i oblidar la violència que
genera la seua ocultació.

La nostra eixida al món exterior,
públic, laboral, ens ha fet ser més cri-
ticades, col·locant-nos etiquetes que
oculten un temor, un desig no
acomplit. S'obri davant de nosaltres un
camp de competitivitats, no sols per
obtindre l'amor d'un home, sinó de
poder, d'aconseguir un treball, ...
aflorant així de bell nou les gelosies,
les violències (autoviolència), les
enveges. Però com l'exterioritzem? Des
d'aquesta pregunta, l'autora realitza
una anàlisi de com les dones ens des-
fem dels nostres malestars íntims:
tristessa, ira, despit, enuig. De vega-
des explotem. És el nostre cos (íntima-
ment unit a l'inconscient) el que ens
indica el moment oportú per afrontar

els conflictes, quan l'enganyem
aquest ens pot portar a una malaltia.
Hem de deixar el silenci (negatiu),
doncs no ens protegeix. Hem de ser
franques, que és alguna cosa més que
ser sinceres i tenir bones intencions.
Per aconseguir això hem d'establir re-
lacions amb altres dones similars a
nosaltres i radicalment diferents, te-
nint així una ampla visió de la reali-
tat. Parlar i parlar per a crear unitat,
solidaritat, identitat. Parlar sense
rodeigs, des de la confiança amb les
nostres amigues. Hem de ser capaces
de disentir, discutir, sense sentir-nos
malament, sinó al contrari enfortint els
nostres llaços. Passar de rivals o còm-
plices, afegint valors com la lleialtat,
confiança i creativitat en les regles del
joc.

Hem de construir un nou desig no
centrat únicament en la feminitat. Ser
creatives, contar allò que fem,
pendre'ns seriosament, fugir del mi-
metisme cap a l'home, acostant-nos
al que més desitgem: singularitat i lli-
bertat.

Tenim davant de nosaltres un camí
per recórrer, però com diu Carmen,
juntes, saborejant el món, sent l'amis-
tat més important que mai. Pactar per
a constriure un espai polític feminista,
plantejant la política de les dones amb
les dones, partint del que tenen les
dones. Som ciutadanes en el món, pel
qual es fa necessari un pacte
transnacional, xarxes per actuar jun-

tes i a tot el món. Qualsevol misogínia cap a la dona, siga d'on siga és objecte de lluita per a totes les dones. Pacte, solidaritat intel·ligent i crítica des d'una consciència feminista, soritat.

Carmen Alborch empra el terme soritat i es deté a explicar-lo com un valor forjat des d'una situació de discriminació, no admés ni reconegut. Concepte nascut de la necessitat d'iniciar la cultura dels pactes implícits i explícits entre dones. És una alternativa.

En aquest món en construcció estem hòmens i dones. Per a un bon viure, diu Carmen, es fa necessari coincidir amb ells, trobar-se, donar preferència a la llibertat, la responsabilitat, el gaudir, la reciprocitat, la cooperació, però tot això sense perdre l'humor.

Paqui Borox

Webs

DAW

<http://www.un.org/womenwatch/daw/>

DAW (division for the Advancement of Women): Divisió de l'ONU per a la promoció de les polítiques de les dones així com totes aquelles que impliquen una potenciació i avanç d'elles. Secretaria de la Conferències mundials de dones; coordinació de l'agenda i de les polítiques d'investigació.

CEDAW

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/index.html>

Recomanacions generals i informacions sobre el Conveni de les Nacions Unides per l'Eliminació de qualsevol forma de Discriminació Contra las Dones (1979).

WOMENWATCH

<http://www.un.org./womenwatch/>

Un lloc web molt complet amb informació sobre totes les polítiques desenvolupades a escala mundial respecte a les dones i les accions de seguiment de Beijing+5.

WOMENACTION

<http://www.womenaction.org/>

Xarxes mundials de comunicació i intercanvi d'informació que possibiliten a les ONG's i als moviments socials participar activament en el procés de revisió de Beijing+5 amb l'objecte de continuar impulsant a llarg plaç la capacitat de les dones i la seua participació en les institucions.

Dialògica

ELS CONTES DE LA "GOLONDRINA", UNA EXPERIÈNCIA D'APRENENTATGE DIALÒGIC

Si la societat és cega i sorda, no saltres som muts.

Si creem un espai de diàleg, brollen les paraules.

Els contes de la "golondrina" és el títol d'un certamen literari que se celebra anualment en el Centre Públic d'Educació d'Adults Gomez Lafuente, situat molt a prop de les muralles romanes, en el casc Històric de Saragossa. El certamen recull relats escrits per alumnes o antics alumnes que van quedar atrapats per la màgia de l'escriptura.

Seguint els principis de l'aprenentatge dialògic, on cada participant té el mateix dret «a alçar la mà» amb la seguretat que serà escoltat i tinguda en compte la seua paraula, és l'Associació Cultural Gómez Lafuente la que falla el certamen.

Una vegada entregats els premis en un acte solemne, s'inicia el procés de publicació de tots els relats premiats, realitzat al llarg del curs per alumnes del Taller d'Arts Gràfiques i de Garantia Social del Centre.

Este treball fomenta el diàleg entre els autors dels relats, il·lustradors, dissenyadors, enquadernadors i

maquetadors, de manera que el producte final que el lector té en les seues mans és el resultat d'un treball col·lectiu i una experiència viscuda, on el diàleg sobre els relats de vida abocats en els escrits ens introduïx en un procés de reflexió i inevitable transformació personal i social. Sense saber com, ni per què la màgia del diàleg multiplica l'aprenentatge, inclòs l'instrumental.

Tots els alumnes i exalumnes poden participar, però són les persones dels nivells acadèmics més baixos les que més escrits presenten. Les seues paraules són el resultat d'un llarg procés de reflexió, de diàleg amb els altres, companys i professora, en un espai que a poc a poc, al llarg dels mesos s'ha anat creant, a base d'escoltar i esperar, de donar la paraula, actituds oblidades amb freqüència en la pràctica professional dels docents, dominada pel convenciment que el saber s'emmagatzema i empaqueta en els llibres i es distribuïx en l'escola, on els professors el dispensen i els alumnes el consumeixen.

De totes totes un saber mort, una paraula prostituïda.

Un dia qualsevol, no sabent ben bé per què, bota la purna que encen el diàleg. Una persona es decidix i

conta una història, quasi sempre la seua història, que provoca la intervenció en cadena de la resta de persones. En el mateix procés de diàleg, uns amb altres ens vam identificar, ens vam solidaritzar, comprenem la necessitat de canviar, de repensar el món, de començar de nou, de donar-nos una segona oportunitat.

És llavors, com resultat del diàleg i de les reflexió, quan sorgix la paraula escrita, quan es manifesta la imperiosa necessitat d'escriure, quan adquirix sentit qualsevol exercici de lectoescriptura, qualsevol còpia, qualsevol repetició. Ara tenim clar per a què serveixen les lletres, els accents, els punts, les «b» i les «v».

El resultat són els relats de la seua experiència viscuda i dels seus projectes futurs. L'experiència d'unes vides, quasi sempre massa dures, que van haver de suportar l'exclusió: per ser dona, per ser pobre, per ser gitano o per tot alhora. Van haver de canviar l'escola dels xiquets per l'escola de la vida, abandonant la infància prematurament. Van ser escrivint amb la suor del seu treball, la qual cosa els altres xiquets escrivien amb la tinta del seu boli.

Els relats, com la paraula, no sols expressen les vivències del món sub-

jectiu o les realitats del món objectiu i social, sinó que, a més a més o conjuntament, expressen els nostres projectes, els nostres compromisos amb els altres i en orde a transformar el món.

Els autors i autores expressen la seua determinació pel canvi, per la transformació, per seguir deprenent. Ja no es conformen de seguir com abans, d'aguantar, de callar, de resignar-se, que la vida i el destí els porte d'ací cap enllà. Ara volen ser protagonistes de la seua pròpia vida, del seu propi destí, dels seus relats. Volen seguir deprenent, inclús, fins a la universitat, com em deia una. Per què no?

Els contes de la "golondrina" són un exemple d'aprenentatge dialògic, on la paraula manté la seua doble funció, d'expressar coses del món (objectiu, social o subjectiu) i d'expressar projecte i compromissos amb el món (objectiu, social o subjectiu) en orde a transformar-lo.

L'escola, amb massa freqüència, instrumentalitza l'ús de la paraula i la reduïx a la primera funció (dir coses sobre el món), adulterant i cosificant el coneixement, que perd el seu potencial transformador i crític al perdre la seua capacitat de diàleg amb el món, i es domestica al servici del poder dominant, reproduint la societat i les classes socials. En canvi, en la nostra vida quotidiana, la paraula, reduïda a l'àmbit privat i, per tant, minvat el seu àmbit d'actuació, manté viva tota la seua força i el fil de la nostra vida social, perquè, què faig jo quan omplic el cistell d'anar a comprar en un supermercat en seguir el llistat de paraules que havia escrit en ma casa?

Acomodar el món a les meues paraules. I, què faig jo quan quede amb la meua amiga en un lloc i a una hora determinada per a anar al cine? Comprometre la meua acció futura i el meu temps amb els altres. Són dos exemples de com amb les paraules actuem

sobre el món objectiu o sobre el món social. Per què adulterar i prostituir la força de la paraula en l'escola?

En el Centre d'Educació d'Adults Gómez Lafuente hem assumit l'aprenentatge dialògic com a principi filosòfic i metodològic general de tota la vida del centre i Els Contes de la "golondrina", siga potser la seua expressió o producte més representatiu, però el més important roman invisible als ulls: l'experiència viscuda entre alumnes, col·laboradors i professors, grup de persones en què, en ocasions, es difuminen les categories de qui deprén i de qui ensenya (antics alumnes ara són professors col·laboradors) i en què deprenem junts sobre el món en orde a transformar-lo.

M. Vega Garro Comte
i Luciano Sáez Rodríguez
Professors del Centre Públic
d'Educació d'Adults Gómez Lafuente

